

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

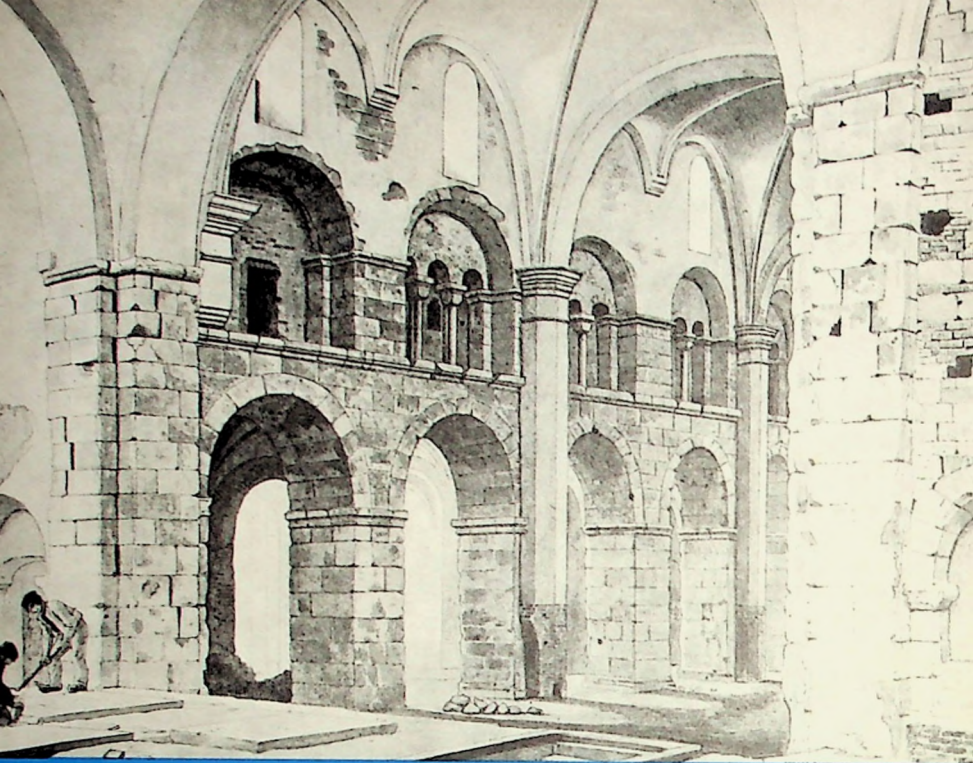
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

34. årgang

UDGIVET
AF HISTORISK
SAMFUND
FOR VIBORG
AMT

1.9.6.9

FRA VIBORG AMT

Fra Viborg amt

ÅRBOG

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

34. årgang 1969

VIBORG 1969

**På omslaget:
J. Kornerup:
Akvarel fra
Viborg Domkirke
1863**

**Udgivere: Historisk Samfund for
Viborg Amt og Viborg Stiftsmuseum**

Redaktion: E. Levin Nielsen

Tryk: F. V. Backhausens Eftf., Viborg

Klicheer: Hammerschmidt, Århus

**Trykt på Ikonolux krideret
kunsttrykpapir nr. 7836 fra
C. C. Winthers Eftf., Århus**

INDHOLD

ET TEGLHUS PÅ ASMILD	4
<i>Peter Seeberg, Viborg Stiftsmuseum</i>	
UHELDIG NORDMAND	24
<i>Erik Levin Nielsen, Viborg Stiftsmuseum</i>	
RØGELSEKAR FRA VIBORG	30
<i>Tage E. Christiansen, Nationalmuseet</i>	
NAVNDROPÅSEN	52
<i>Henrik Vensild, Frilandsmuseet</i>	
T.J. 497 VIUMFONTEN	71
<i>Harald Ditzel, Skovgaardmuseet</i>	
FRAGMENT AF EN LANG HISTORIE OM DOMKIRKELØVER	81
<i>Harald Ditzel, Skovgaardmuseet</i>	
BYGNINGSPROBLEMER I VIBORG DOMKIRKE	93
<i>Jens Velleu, Forhistorisk Museum</i>	
STENKISTEN I DOMKIRKEKRYPTEN	126
<i>Erik Levin Nielsen, Viborg Stiftsmuseum</i>	
NOTER OG HENVISNINGER	147

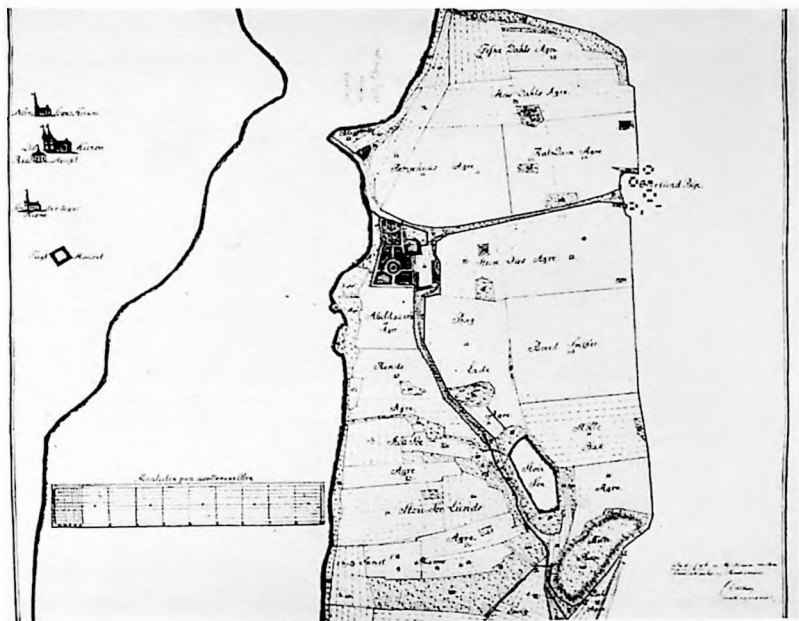
Peter Seeberg:

ET TEGLHUS PÅ ASMILD

Den vandrer, som i dag stiger op ad Bruunsvej og efter at have passeret Asmild kirkegårds nordre mur endnu agter sig videre, udover Klostermarken, vil have en bremse på sin frie fabuleringen om Asmild-områdets mulige historiske rolle: han kommer sikkert inde fra byen og betragter Asmild Kloster og Kirke som en forstad, et nu reduceret landsted for en formuende bybo, et kvarters gang fra byens centrum. At denne tilstand kun er halvandet hundrede år gammel og hænger sammen med familien Bruuns anlæggelse af en fast forbindelse over Viborg-søen, er næsten ikke til at fatte, og da endnu mindre den middelalderlige tilstand af værdig isolation, hvor Asmild – uden for det store landevejsnet – kun nåedes fra Viborg med båd over søen og til fods eller til hest den lange vej nord om søen (fig. 1).

Arkitekten og arkæologen C. G. Schultz har genrejst den oprindelige Asmild Kirke for os, så vi i dag kan fastholde den i tankerne som et egenartet bygningsværk. Vi ved, at bispem i Viborg og Domkapitlet tidligt er sat i forbindelse med kirken og hele området, som man gerne forestiller sig administreret som én landejendom, et gods oprindeligt, der senere gavnede såvel bispem som det kloster, der blev anlagt syd for kirken, måske på den oprindelige bispegårds plads. Klosteret kan vi allerede se lidt af: et stykke af vest- og sydfløjens kvaderstensbyggede ydermures fundamenter ligger blottet yderst på de bratte skrænter (fig. 2).

Til kirkens og klosterets kompleks kan føjes en bygning lidt længere østpå. Den røber sig som en ganske lav bank i det ellers kun mod nord faldende terræn og ved særlige kalkkære græsarter. Bygningen, der har stået her i hvert fald omkring 1250, og *måske* er bygget en snes år tidligere, har været en næsten ren teglbygning, måske den første bygget i Vi-

1. Markkort over Asmild Klosters jorder, kopieret 1813 af Host, kaptajn og landmåler (VSM 167:1963). Teglhuseets placering angives af firkanter over marknavnet «Steen Dys Agre», og de gamle vedfóringer til Asmildkloster ses.

borg-egnen. Udvendig har den målt 16,00 meter i længden (nord-syd) og 10,50 meter i bredden. Indvendigt tager den omkring 4,50 meter af i såvel længde som bredde, således at den indre grundflade bliver 11,60 x 6,10 meter eller nærmest 70 kvadratmeter.

Den svære mur er rejst på et ikke lige bredt fundament¹ af tætpakkede mindre og større kampesten, lagt i en sydgrøft af en dybde på 0,45 meter.

2. Terrænkort over kloster- og bispegårdsområdet på Asmild (tæt skravering for arkæologisk verificerede bygningstomter). Det ses, hvorledes både bispegårdsområdet, klosterets hovedbygning og ladegården er anlagt på »terrasser«, skabt ved omfattende planeringer. Teglgraven har ligget syd for tomten af det biskoppelige anlæg.

Mellemrummene mellem stenene mod vest er udfyldt af ler. Den sydlige sydgrøft er med flid nærmest brolagt med mindre sten i bunden, mens dette træk ikke findes i vestgrøften, hvis sten til gengæld har været særligt store. En af dem, nærmest fra nordvesthjørnet, er en betydelig skålsten med fire skålgruber, kløvet midt igennem i middelalderen til sit nye formål (fig. 4). Nordgrøftens fundament er sammen med stumper af murkærnen velbevaret og giver et indtryk af omhyggelighed, idet fundamentets topsten med skønsomhed er tilpasset et ensartet niveau, således at muren, der nederst nok har været en granitkvademur, her har haft et godt underlag (fig. 5). Vestgrøftens sydlige del giver indtryk af en mere tilfældig opstabling af sten, også over grundens niveau, og stenlægninger både ved sydvest- og ved nordøsthjørnet uden for selve sylden tyder på sikringer af en grund, der enkelte steder ikke har været solid nok.

Toppen af sydvestfundamentet og af nordfundamentet er ikke i samme niveau. Man må vel tænke sig murværket skifte for skifte udligne forskel-

3. Terrænet, hvor bispegården har ligget, i dag. Det store asketræ står i kælderhuset (foto VSM 1969).

len, idet skifterne fra nord er trukket længere og længere mod syd. Foruden i nordmuren må granitkvadre have været anvendt i hjørnerne.

Teglstenene, som alle, også form- og profilsten, holder omtrent samme modul: 27,5 x 13,0 x 8,5 cm med mindst en cm afvigelse til begge sider, er sikkert brændt på stedet af ler, gravet i den lille aflange lergrav, der ligger et hundrede meter syd for bygningen. De rå lersten må være tørret på jorden, da flere af dem er mærkede af dyrespor: af kat og hund, af ko og rådyr (fig. 10).

Kalken til mørtel må være hentet i ubrændt tilstand fra Daugbjerg-Mønsted-minerne og brændt i små miler på byggestedet². Spor af en sådan mile er fundet tæt op til bygningens nordøsthjørne. Der er også fundet eksemplarer af rå kalksten.

Muren var en kassemur i munkeskifte (løber-løber-skifter)³. Inden for ydervæggens kvader- eller tegl- og indervæggens teglskal fyldtes op med småsten, brokker og mørtel, der dannede murkærnen. Til pryd anvendtes

4. Nordvesthjørnestenen af teglhuset med skålhuller og klovermærker
Set fra vest (foto 2A964).

sten raspede i sildebensmønstre, tit dækkede af olivengrøn glasur. Disse sten må have dannet åbne mønstre, i det mindste på husets mest fremtrædende facader, og indfattet dør- og vinduesåbninger.

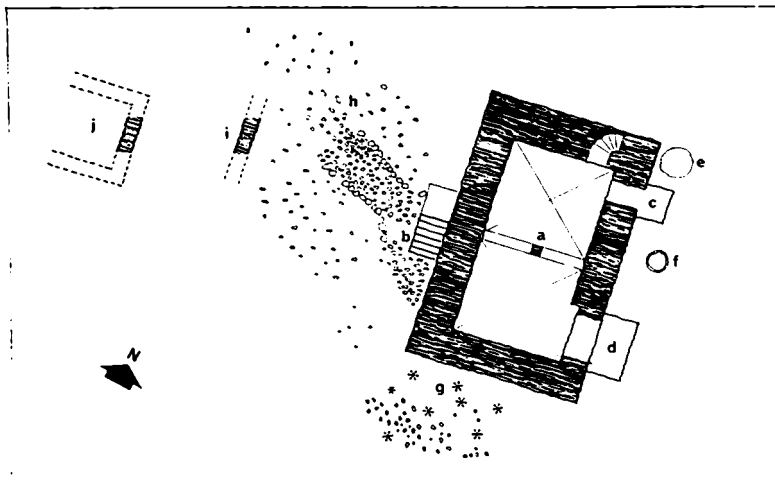
Murerarbejdet foregik fra stilladser. Stolpehuller fra disse er fundet både på murens indvendige og udvendige side, i en afstand af halvdanden meter eller mere fra muren. Et par af stilladshullerne ved nordmuren var efter nedtagningen af stilladset blevet fyldt med fiskeskæl af helt, aborre og karusse. Omkring stilladshullerne lå bålrester og madrester af fisk, svin, tam-

5 Nordmuren med murkærnerest stående og snit af fundamentet
Set fra vest (foto VSM 2A965)

okse, får, af dammusling og muldvarp! Det må være resterne af et af murenes sidste måltid, da de er dækket af et lag ler, som nordenden af husets indre blev planeret med for at skabe et jævnt gulvniveau. Svarer måltidet til et rejsegilde, er det et sakralt fællesmåltid, eller er det blot rester af hverdagskosten?'

Efter Viborg Stiftsmuseums undersøgelse af tomten af bygningen i årene 1961–66 kan visse træk af grundplanen meddeles med nogen sikkerhed (fig. 6).

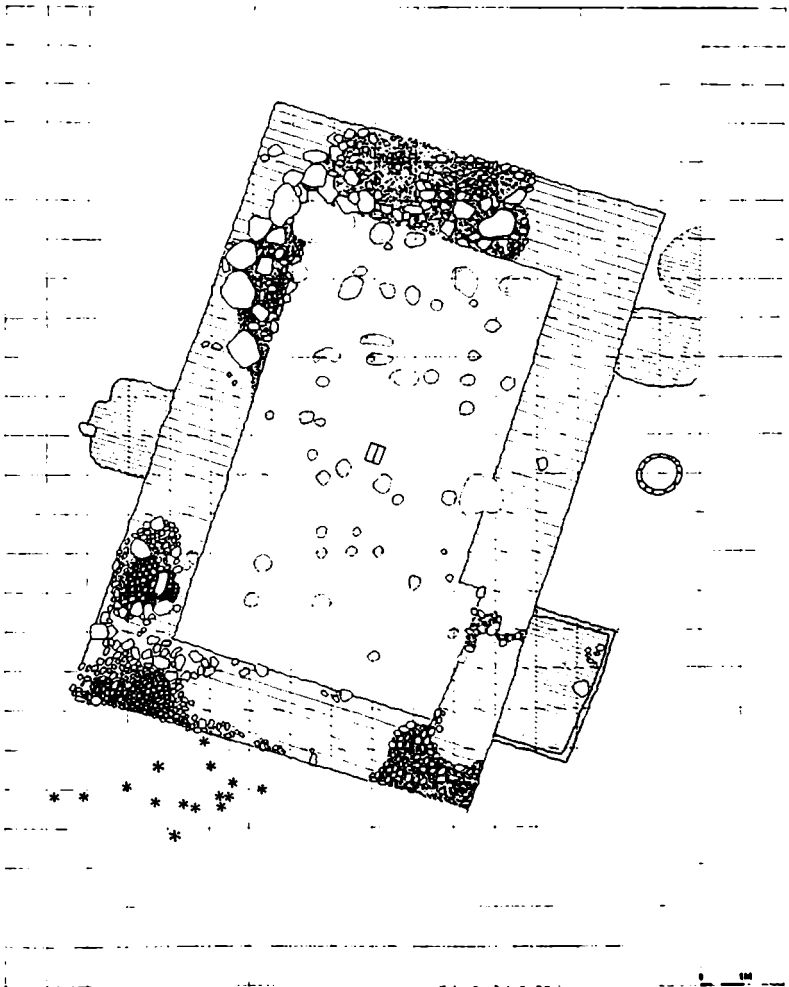

6a. Rekonstruktion af det biskoppelige teglhus svarende til udgravningsplanen på modstående side:

a. midtersøjle. b. anslag for vesttrappe. c. anslag for nord/osttrappe. d. udbygning, formentlig til »hemmelighed-«. e. kalkmile. f. kumme af tegl. g. urtehaven med kongelys. h. opkorsel. i. let syd til gærde. j. syldnedgravning til kælderhusets ostmur.

Fra nordvest førte fra »kirkestien« i en let bue op ad bakken en let brolagt vej op til vestfacaden med husets hovedindgang, som ikke behøver at have ligget i husets midtaksse, snarere forskudt fra denne. Her må have været en trappe op gennem muren til 1. sal. Til hoveddøren hører måske to kraftige granitsten med smie, fundet i overjorden sydvest for huset. Indgangen til stueplanet eller halvkælderen, der ligger forsænket omkring 20–30 cm under terræn, foregik måske ad en trappe ved østmurens nordende, hvor der er spor af et anslag. Adgangen mellem de to etager kan da have været etableret her ad en vindeltrappe i den svære nordmur.

6b. Udgravningsplan.

Ved østmurens sydende findes en lille udbygning, der må være en hemmelighed. Dens placering er velvalgt, da østsiden vender ud til haveanlægget, som også strakte sig syd for huset. Østsiden og sydsiden er stort set uden løsfund. Jordsmønet består af stenfri, brun muld, i modsætning til området vest for huset, der er spækket af stenet fyld, løsfund og en del knoglerester. For det sidste indslags vedkommende overgås vestsiden af nordsiden, der må være moddingsiden, med den største mængde knogler og affald.

Der har været mindst to etager, som det allerede har været nævnt. Nederste etage har været overhvalvet. Fund af trapezformede ribbesten viser det. Rummet, som efter sporene på teglstenene at dømme har været pudset og hvidkalket, har haft fire hvælvingsfag, der knapt nok har været kvadratiske. Midterstøttepunktet spores i en kvadratisk grube, der oprindeligt må have været optaget af en granitbase på 44 x 44 centimeter, der har båret en søjle af granit eller tegl. Detaljer, der kan passe til en teglsøjle af et tværmål på 39 centimeter, er fundet, men der kan rejses tvivl om en søjle af tegl af den tykkelse har været tilstrækkeligt til at bære trykket fra de fire grathælv. Gulvet har været lagt af kvadratiske gulvfliser uden dekoration, mål 16 centimeter og 5,7 centimeter tykke (fig. 8 j).

Forestillinger om det ovenoverliggende stovværk kan arbejde frit for grundlag.

Huset har haft vinduer med blyindfattede ruder af mørkt glas. Vinduerne har måske været anbragt parvis, adskilt af en søjle, en lille ottekanter kalkstenssøjle er fundet. Lyset fra de små vinduer har fået kraftig spredning takket være lysningsvinklen, der spores i karmsten med profil.

Taget har været tækket med tagsten af typen munke og nonner og markante rygningsten med hornagtige prydelser² (fig. 9).

Der er ting, som må have hørt hjemme i huset, men ikke lader sig placere: anselige mængder småstykker af brændt ler fra klining på halm. Nøgler til faste låse af forskellig størrelse, hængelåse af boltlåstypen med tilhørende nøgler: til hvor mange døre, kister, skrin og rejsebagage? Rosetformede sømhoveder som har prydet døre eller møbler. Spidshovede søm, som man prøver at anbringe på døre, møbler eller seletøj. De mange vendrede søm fra det faste og det løse inventar i huset. Potteskår af kakkell-

7. Et indtryk af en middelalderlig bygning af Asmildteglhusets størrelse giver måske Moor Hall, Harefield (13,5 x 8 meter), et britisk «camera» fra kort efter 1220 tilhørende en af r.dder-ordnerne (Efter *Archeol. Journal* 122/1965, foto fra NW 1938).

potter, glaserede og uglaserede, garanterer, at husets beboere ikke ubetinget har behovet at fryse bag de tykke mure“.

Vi kan efterhånden godt gå lidt ind i huset og forsigtigt udstyre det med døre og trapper og lidt spøgelsesinventar. Vi anbringer ingen skille- rum i nederste etage og lader også 2. stokværk stå fri i ét rum. Vi begyn- der gerne at opføre endnu et, tredje, stokværk, med følelsen af allerede at have bygget lidt for højt.

Omkring dette teglhus lå mod øst og syd en have, påviselig først og fremmest i den fintrensede muld, men også i de planter⁷, som sommeren 1963 og 64 i et koncentreret område begyndte at vokse frem af overvin-

trede frø, altdominerende Kongelys (*Verbascum thaspis*), men også en enkelt *Digitalis*, der først kom til blomstring i Horsens, hvor den landede som gave⁶ (fig. 11).

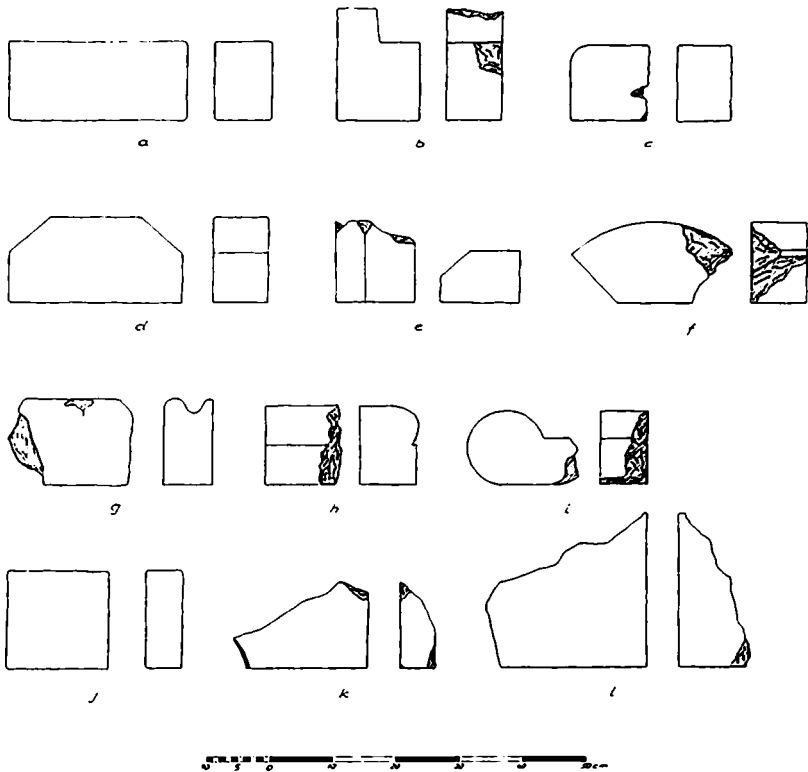
Begge planter er lægeplanter og tegner et par streger af det miljø, hus og have hører til.

En kumme, lidt oval i plan, muret af buede, raspede formsten, sat på mulden øst for huset, hvor den blev fundet fyldt af muld med ler, lidt kalk, lidt trækul og ben, skal nok sættes i forbindelse med havebruget. Den har nok huset rødderne af en sjælden plante, en busk, et lille træ⁷ (fig. 12). Godt vest for huset fandtes nogle meter spor af en lille syld til en mur, der kan tænkes om haven og huset eller en del af området. Fundene siger lidt mere om de folk, der har færdedes her: hestesko, hestekosøm, sporer med stjerneformede hjul, tabt og mistet af heste og ryttere. Ryttere har været her. Armbrøstpille, dolkefæste viser, at der har været bevæbnede folk. Bogspånede, bogbeslag, stylos, penselholdere, at der har været boglærde, skriftkloge, malekyndige. Et lille bronzesmykke med *Agnus Dei*⁸, en benterning til at rafle med viser miljøet i dets svingen mellem fromhed og verdslig tant.

Fornemheden luer i mange detaljer af forgyldt sølv og bronze, men til fornemheden knytter sig nuancerede interesser bakket op af mandsstyrke. Vi må nok forestille os et rigeligt tal boglærde og skriftkloge, bevæbnede ryttere, havemænd i farmakologiens tjeneste, lægekyndige (en pincet er da fundet) – godt fordelt over nogle decennier naturligvis – hertil den skare som har lavet maden, bragt maden og for en stor del også selv spist maden. Bag dem skimter vi straks de sultne håndværkere: smede (fund af halvfabrikata af søm og småbarrer af jern), måske sadelmagere.

Knoglerne sladrer om måltiderne⁹. Der er blevet spist mest oksekød, derpå svine- og fårekød. Knogler af høns er vanskeligere at se og finde end okseben, derfor synes beboerne måske at have spist færre kapuner, end tilfældet var. Påfaldende er manglen på knogler af vildt¹⁰.

Tilberedningen af maden må have fundet sted uden for teglhuset, måske i et andet hus. Madkarrene har været af ler, stort set: sortgodsgrøder med brede, stempeldekorerede rande er en Viborgspecialitet, men også små rundbandede kogepotter af hårdtbrændt materiale, dekoreret med bølge-

8. Formsten og bygningsdetaljer fra teglhuset.

a, b, c. Bygningssten. d. Ribbesten. e. Sokkel. f. Sojtesten. g, h, i. Karmsten. j. Gulvflise.
k, l. Fragmenter af granitkvadre, tildannet til hjørnesten.

linier og småstempler må nogen tid have været anvendt i ejendommens køkken. Stjærtpander kendtes. Kanderne var af sortgods, men dog især af rødgods med båndformede, runde og snoede hanke, glaserede og dekorede med pålagte lister af pibeler, med skæl, med små forsintrede hindbær. Importvarer var små kander af tidligt, sortagtig, riflet stentøj og en grøn-glaseret kande af næsten hvidt gods, som kun stumper er fundet af.

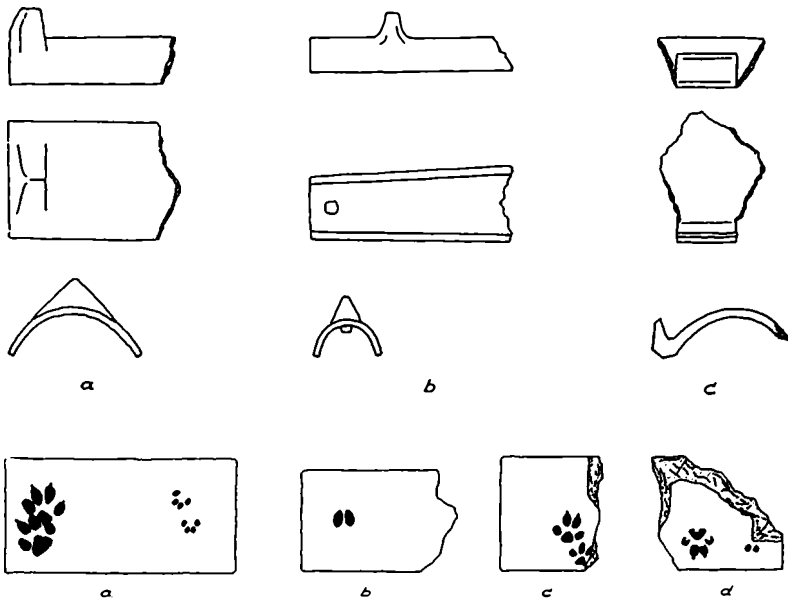
Ved bordet brugte man kniven til både at skære maden og føre den til munden, man må have drukket af horn med forgyldte beslag eller måske af en sølvskål eller -bæger præget af udpressede, forgyldte, franske liljer (fig. 13, 14).

Næppe andre end en gejstlig fyrste som Viborgs bisp kan have anvendt samtlige miljøets signalementer. Det må være hans bolig i 1200-tallet, hans palads, palatium, vi har fået lidt indtryk af, så meget mere som man ikke noget andet steds har fundet sporene af det, som endnu i 1500-tallet kaldes Asmild Bispegård (se note 17).

Mønter¹³, hvoraf de fleste er fundet omkring opkørslen til hovedtrappen, bringer lidt hjælp til en tidsfæstelse af bygningen. Ældst er to Kristoffer I-mønter, yngst to fra Kristoffer II. Huset må nok have stået mindst fra 1252 til 1332. Med dette tidsrum stemmer størstedelen af fundmaterialet. Lidt, f. eks. stentøj og fajance, er meget yngre, andet, f. eks. en mindre gruppe lerkarskår af såkaldt senvendisk udseende, kunne godt være lidt ældre. Bygningens og bygningsdetaljernes præg placerer den ikke bestemt inden for 1200-tallets teglarkitektur. I et overhvelvet rum under borger-tårnet i Ribe Domkirke findes samme ribbesten som teglhuskældrens. Det kan være fra sidste fjerdedel af 1200-tallet. Ribbestenen er også anvendt i søndre korsarm i Roskilde Domkirke, hvis byggetid ansættes til 1200-25 for denne bygningssektors vedkommende. Viollet-le-Duc opfatter den grove ribbesten som teknisk uegnet på baggrund af 1100-tallets erfaringer¹⁴. Tidsfæstelsen får således et vist spillerum.

Ingen af Viborgs bisper sætter man hellere i forbindelse med opførelsen af teglhuset på den gamle biskoppelige ejendom end den navnkundigste af dem alle: *Gunner*¹⁵, som valgtes af domkapitlet i 1222 og døde på Asmild

9. Tagsten.

10. Bygningsten med aftryk af dyr:
a. Hund og kat. b. Rådyr. c, d. Hund.

1251. Der kan have være andre steder for en biskop at bo end teglhuset, men hvor da? I »Viborgbispens Gunnars Levned« opholder Gunner sig på Asmild og dør på Asmild, mens Skt. Margareta Klosteret ligger i Asmild. Der må på Gunnars tid have været en selvstændig gård for bispens: allerede en Asmild Bispegård.

Om hans ophold på Asmild fortæller en række steder i levnedsskildringen: »Det var især to årlige fester, han holdt med stor og kostbar pragt, når han var i sit stift, nemlig Den hellige Jomfrus Himmelfartsdag og Herrens

11. Kongeøys blomstrende i bispens urtegård sommeren 1964.
(Foto VSM 2A1359).

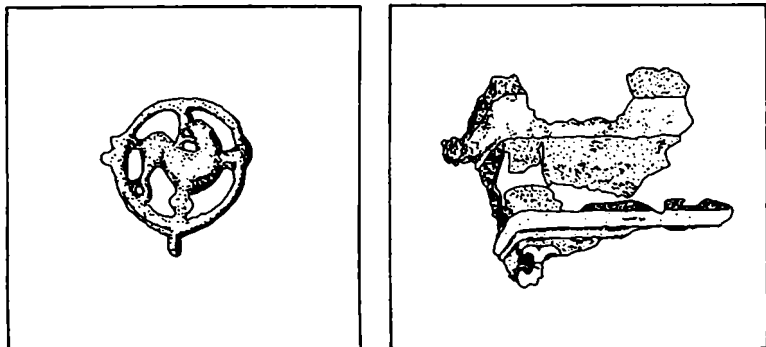
højhellige Fødselsfest. Ved den første indbød han de ædelbårne hærmand med deres fruer til at være hans gæster på Asmild. I julen havde han altid hos sig fire provster og flere af de højerestående klerke foruden munke, priorer og præster. Alle sine store og små tjenere lod han da få nye og prægtige klæder og gjorde sig al umage for, at de ikke skulle savne noget nødvendigt. I julehøjtiden brugte han den gode skik at sende alle sine løbere og ridende svende, hver med to heste, som bud efter sine venner og

12 Kumme af teglsten, ost for huset, set fra sydvest.
(Foto VSM 2A912)

præsterne rundt om i stiftet for at have lutter ansete og ædelbårne mænd om sig. Skønt hans folk fra »lille Juleaften« og hele festtiden igennem levede højt, hørte man blandt dem kun ærbar tale, aldrig et uhøvisk ord ... Han fandt sig aldrig i, at nogen ved hans hof holdt jagthunde eller falke.« (p. 6).

»Mindst én eller to gange om året indbød han alle Viborgs borgere til sig på Asmild og beværtede dem ærefuldt med kostelige spiser og herlige drik-

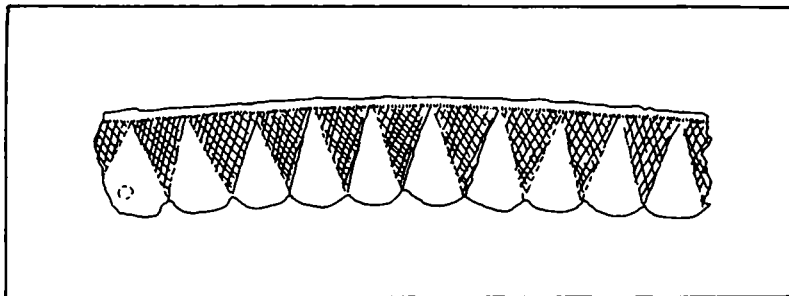

13. T. v. Bronzesmykke med gengivelse af love eller lam, diam. 2,4 cm (VSM 2A546). T. h. Fragment af solvskål eller -bæger dekoreret med fransk lilje (VSM 2A353).

ke, så at de hele året kunne blive ved at fortælle deres folk om hans prægtige anretning ... Ved gilderne bar han kappe af grovt, lysegråt klæde, forret med hvidt lammeskind.« (p. 7).

»Den hellige Margretes nonner i Asmild viste han så stor yndest og gavmildhed, at han hver dag lod dem forsyne med munkeportioner af mad og drikke fra sit hof, uden at hans fravær gjorde nogen forandring deri. Hver jul, på evangelisten Johannes' dag, forsynede han også nonnerne rigeligt med mjød, fisk, mælkemad eller endog kød. Selv holdt han altid den dag messe hos dem og indviede dem, der endnu ikke havde modtaget vielsen.« (p. 8).

»Men da han havde begyndt at gå i sit 100de år og havde styret Viborg Stift i 30 år og lagt meget gods og mange gårde til bispesædet, begyndte alene den naturlige varme at svigte ham, så at han ikke længere kunne for-døje sin føde. Af denne svaghed led han hele sommeren, og efterladende sig et smukt eftermæle døde han i høsten på Asmild i det Herrens år 1251 på den hellige martyr Genesis' dag, en fredag ved den sjette time. Hans

14. Forgyldt beslag til drikkehorn (VSM 2A277).

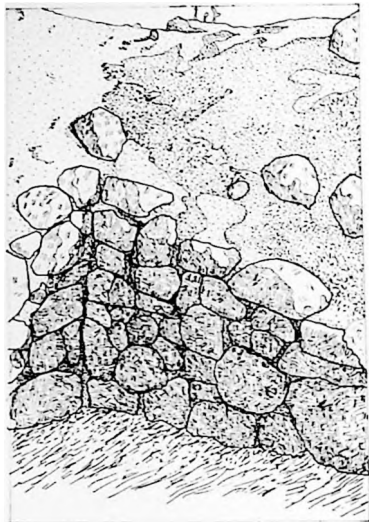
lig blev af provster, klerke og andre mænd af stand båret på skuldrene nord om søen med sømmelig og skyldig ære, og på den anden side kom hele præstekoret og alle byens folk ligtoget imøde med kirkernes kors og bannere ...« (p. 10–11).

Gunner har resideret på Asmild, når han ikke var på rejse. Magten sad dengang sjældent hjemme. Bureaukratiet var endnu transportabelt. Har han ikke opført og beboet teglhuset, har han boet i et hus ved siden af, eller lige i nærheden må man tro.

Hans efterfølger, bisp Niels, kongens kansler, kong Niels, som han kaldes, må have brugt teglhuset, når han var hjemme, og så i det mindste et par efterfølgere efter ham.

Møntfundene og det øvrige materiale tyder ikke på brug af ejendommen udover 1330'erne, hvor brand og katastrofe kan have ramt ikke blot bispegården, men klosteret, kirken, ja, hele Viborg¹⁰. Under den tegldyng, der fyldte bispehusets indre, lå større stykker brændt træ.

Endnu i 1580 var der et øde stenhus på Asmild, som bisperne havde

15. Hjørne af stensat kælder udgravet 1951. Højde af mur ca. 1.50 meter (VSM efter foto H. Paulsen).

16. Kobberstik fra 1767 stukket af Alexia de Loda. På området foran Asmild Kloster har Asmild Bispegård ligget. Vejen gennem billedet er den nuværende kirkesti fra Overlund by.

bygget¹⁷. Tænkes der hermed ikke på teglhuset, må det være et hus rejst over den stensatte kælder, som ligger lidt vestligere, og som blev udgravet i 1951¹⁸ (fig. 15). I det sene 1500-tal var teglhuset i det mindste blevet til en materialeplads, hvis tagsten og mursten nok blev brugt til at bygge nye huse med, måske et og andet hus i Mogensgade i Viborg.

Hustomten groede efter, blev dækket af krat, som det ses af markkortet fra 1813, hvor den ligger på en mark, kaldet Stendysagre¹⁹.

Et biskoppeligt palatium vil nok engang i fremtiden friste én og anden arkæolog til større fladeafdækninger med henblik på at indkredse det eventuelt større kompleks, der hører til, samt ældre og yngre bygningsspor²⁰. I sig selv er det et lavmælt vidnesbyrd om den tid, hvor bisperne begyndte at indrette sig værdige residenser²¹, hvor bispen af Viborg var én af rigets første mænd²².

Teglstenskirkerne og klostrene inde i Viborg ligger tidsmæssigt lidt på den anden side 1250. Ville det være urimeligt at lade tegltiden begynde lidt før i bispens bolig og gætte på, at teglhuset er opført omkring 1230 af Gunner?

Asmild bispegård og klosteret ligger nu som ringe spor af betydningsfulde organismer, der trods rigelig adaptionsevne dog må ende med at blive indkredset og opslugt af den livskraftigere købstad. Af magtcentret, af residensen, af klosteret bliver til slut byggegrunde i en forstad, et anlæg, en fredning, et puslespil for tanken med de usammenføjelige detaljer. Og dog glimtvis i det mindste et billede for fantasien: teglhuset på bakken i aftensolen.

Erik Levin Nielsen:

UHELDIG NORDMAND

Et signetfund fra Asmildkloster

Ein Siegelring ist Schwer zu zeichnen
 Dem höchsten Sinn ein engster Raum.
Goethe

Fra det rigt fundførende kulturlag langs Asmildklosters ældste sydmur blev sommeren 1967 af Anders Olsen fremdraget et signet af bronze, som efter optagelsen blev istandsat af konservator B. Centerwall, Lunds Universitets historiske Museum. Signetet (fig. 1) viste sig at være ualmindeligt velbevaret og fortjener særlig omtale som et af de få arkæologiske fund fra den ældste klosterbygning på Asmild, der giver et mere nuanceret billede af nonnernes stillfærdige tilværelse, som ellers synes farvet af den daglige system med brodérbarbejde.

Den omhyggeligt forarbejdede cirkulære stempelflade (fig. 2) måler 2,95 cm i diameter, og er af signetstikkeren dekoreret med en smukt udført, dobbelt 6-pas ramme omkring hvilken en omskrift i majuskler angiver signetets persontilhørsforhold. Inden for den dobbelte 6-pas ramme er som egentligt billedmotiv anbragt et stort A med to svære, let skrævende, skraverede ben, forbundet indbyrdes ved to tynde tværstreger. Signetet lader sig efter bogstavformer og ornamentik datere til første halvdel/midten af 1300-tallet, således optræder den dobbelte 6-pas ramme f. eks. i drost Laurens Jensen Panters segl 1326 og 1330 og i provst Herman af Viborgs segl 1363 (fig. 3).

Signetomskriften kan ifølge Landsarkivet for Nørrejylland ved kritisk læsning tolkes:

$$S' AI / \begin{matrix} N \\ R \end{matrix} \begin{matrix} N \\ R \end{matrix} / IS : C / ARO \begin{matrix} I \\ L \end{matrix} / CI : OS / LOEN : /,$$

idet to typer angiver mulighederne. Da kun ét middelalderligt fornavn optræder i formen Axxxxis (genitiv sing.), nemlig Arnonis, kan omskriften

1. Arne Kannik af Oslos signet med signetslikkerens stjerneformede mestermærker. Fundet på Asmild Kloster 1967 (VSM 2A1214).

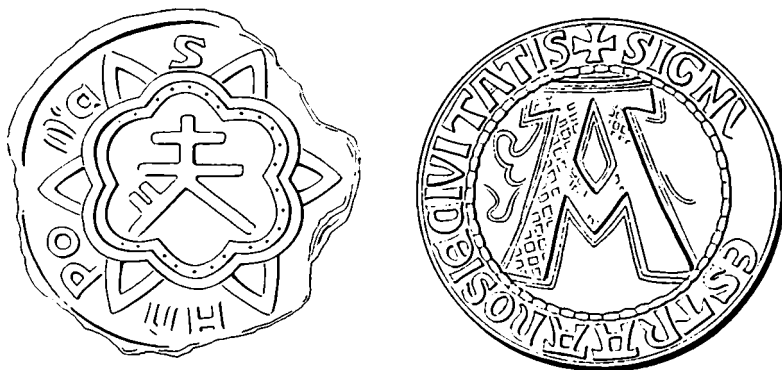
2. Stempelpladen med et A-mono-gram inden for en dobbelt trepasramme indeholdende rosetter og firklovere (VSM 2A1214).

læses som S(igillum) ARNONIS: CAROL(i)CI(vis): OSLOEN(sis), dvs. Arne Carlssøns sigil, borger i Oslo. Som arkivar Henning Paulsen imidlertid anfører, synes omskriften at være skåret senere end den dekorative udsmykning og har til skade for egen klarhed taget hensyn til denne. Riksarkivet i Oslo er ved efterfølgende identificeringsbestræbelser kommet til den utvivlsomt rigtige læsning S(igillum) ARNONIS: CANO(n)ICI: OSLOEN(sis), dvs. *Arnes segl, kannik i Oslo*, idet man læser andet bogstav efter tredje ornamentcæsur som et N og synes at opfatte punktet over det efterfølgende O som et forkortelsestegn¹.

Selv om det ikke mindst fra et sigillografisk synspunkt er vanskeligt at skelne skarpt mellem de typisk borgerlige bomærker og de mere monogramagtige religiøst-kirkelige symboler, der optræder i middelalderen, er det vist rimeligt at klassificere det på Asmild-sigillet anvendte A-monogram som et gejstligt præget motiv. Fra samtid og eftertid kendes adskillige nordiske eksempler på lavgejstliges brug af religiøse monogrammer som værnetegn i deres segl, nemlig dels forskellige Kristusmonogrammer, dels bogstavet M eller et M med en krone for Maria, himmeldronningen. Det er sandsynligt, at der i Arne kanniks mere specielle benyttelse af et A-monogram som signetfigur ligger en behændig allusion ikke blot til ejerens navneinitial, men også til betydningen af A som forkortelse for den latinske hilseformel AVE, »vær hilset« – en hilsen, der dels forekommer velmotiveret som præg i et brevsegl, dels havde den særlige kvalitet for samtiden, at et 'A' eller et 'AVE' kunne og blev opfattet som en erindring om Jesu fødsel, fordi Engelens bebudelsehilsen til Maria, Guds Moder, lød: AVE MARIA, GRATIA PLENA, DOMINUS TECUM. Endelig var A'et første tegn i bogstavrækken, og signetmotivet kunne derfor i en tid, hvor den aquinistiske skabelsesteori var i højsædet og man i øvrigt yndede antydningens kunst, tilmed opfattes som et allegorisk billede på Skabelsen og Guds almagt, thi først var ordet og Hans vælde skal række fra Alfa til Omega, fra begyndelsen til enden².

Som paralleleksempel på anvendelsen af et majuskel-A som signetbillede kan henvises til købstæderne Åbo og Västerås, hvis sigiller kendt fra 1300-tallets begyndelse karakteriseres ved et iøjnefaldende A-monogram (fig. 3). Det er imidlertid troligt, at A'et hér ikke blot henviser til bynavnet (vestr-

3. T. v. provst Herman af Viborgs segl 1363 (efter foto RA). T. h. Västerås' kobstadssegel 1307 (efter Hildebrand).

AAros, AAbø). Ved sin nedtrykkede, vinkelformede tværstreg kan monogrammet opfattes som et sammenkøbt A-M, nemlig de to indledende initialer i Engelen's hilsen, hvilket giver en mariologisk betoning, der var så meget mere relevant i disse bysegel, som begge stæders domkirker var viet til Sankta Maria³. Tilsvarende monogrammatisk brug af A'et optræder temmelig hyppigt på andre prægede og støbte metalgenstande, således inden for gammeldansk område, bl. på en række lokale, biskoppelige møntprægninger fra 1200-tallets midte til ind i 1300-årene, hvor motivets anvendelse synes at nå et højdepunkt under bispesæderne i Lund og Roskilde. Som signetbillede kom anvendelsen af et enkelt eller nogle få bogstaver imidlertid først på mode efter århundredskiftet⁴.

Det norske Riksarkiv har ved gennemgang af samlingerne under Kommissionen for Diplomatarium Norvegicum ikke fundet noget segel, der kan være præget af Asmildsignetet⁵. Det er tænkeligt, at signetets ejer er identisk med en kannik ved *Oslo domkirke*, hvor flere med navnet Arne kan

komme på tale: Arne Haraldsson, nævnt i 1330'- og 1340'erne⁶; Arne Torsteinsson, nævnt i 1340'- og 1350'erne⁷; eller måske den »mæistare Arne«, tidligere korsbroder, som omtales 1326⁸. Af seglet til kanniken Arne Kettilsson, en samtidig til fornævnte Arne Torsteinsson, besidder Rigsarkivet imidlertid to fragmenter⁹, der ikke har nogen lighed med Asmildsignetet. Signetets udtryk CANONICUS OSLOENSIS giver desværre ikke noget klart billede af Arnes tilhørsforhold som kannik i Oslo, idet han foruden domkirken kan have været tilknyttet *Mariakirken*, der havde status som uafhængigt kongeligt kapel og spillede en betydningsfuld rolle som skole for boglærde folk, man anvendte i den kongelige administration (kongens kancelli). 1314 bestemtes, at provsten ved Mariakirken altid skulle være kansler¹⁰. Det er dog, som Rigsarkivet erklærer, mindre sikkert, om Asmildsignetet har tilhørt Norges kansler fra 1345 til 1350, Arne Aslaksson. Man tør gå ud fra, at denne har været knyttet til Mariakirkens kapelgejstlighed som kannik/kgl. skriver i perioden før han blev kaldet til provste/kansler-embedet – hvilket i øvrigt måtte ske ved pavelig dispensation, da han ikke var ægtefødt¹¹, og han havde fremdeles kun diakonvise, da han i 1350 blev postuleret til biskop af Stavanger¹².

Asmildsignetets omskrift og monogramdekoration udelukker ikke, at Arne kannik har haft tilknytning til Mariakirken, hvis stab af konetro, bogkyndige folk udskilte sig over for den norske kirke og stormandsklasse som et fåtalligt, men særprivileret og højt dannet embedsaristokrati. Tværtimod: signetet er af udsøgt kvalitet og anslår måske visse teologiske temaer i sit motivvalg, men markerer næppe nogen mere markant højkirkelig holdning eller samfundsposition. Man fristes endda til at se endnu en allusionsmulighed i valget af A-monogrammet som signetfigur – for var det ikke nærliggende for en kongelig brevskriver, en »lærdr madr«, at anvende bogstavrækkens første tegn som personmærke, hvis man nu hed Arne?

Spørgsmålet vil næppe kunne opklares. Ligeledes får det stå hen, med hvilket formål Arne kannik har opholdt sig hos nonnerne på Asmild – om hans besøg gjaldt dem alene eller deres herre og nabo, Viborgbispen i Gunners gård; eller om han blot søgte logi på rejsefærd syd- eller nordover. Det kan være, at Asmildsignetet bør opfattes som et stykke Hærvejs-doku-

4. Aftryk foretaget med Arne Kanniks signet. Omskriften: Sigillum ARNONIS: CANO(N)ICI OSLOEN(s)is, dvs. Arnes segl, kannik i Oslo.

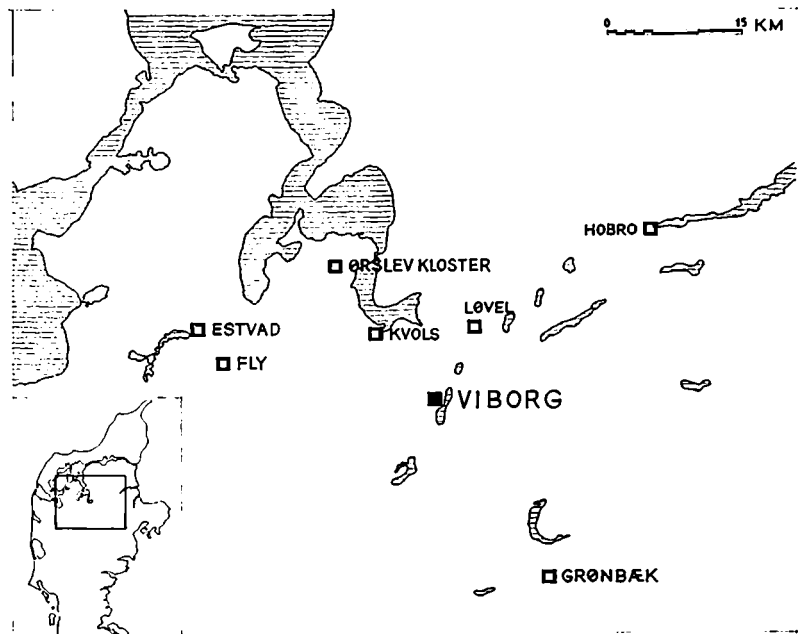
mentation parallelt med grev Balduin IV (989–1035) af Flanderns signet, der er blevet fundet ved Læborg i det sydlige Nørrejylland. Men kun så meget turde være sikkert: det var en uheldig nordmand, der – om det så var hændeligt eller ved en voldelig begivenhed – mistede sit smukke signet under besøget på Asmild¹³.

Tage E. Christiansen:

RØGELSEKAR FRA VIBORG

Viborg Stiftsmuseum ejer otte middelalderlige Røgelsekar foruden Laaget af et Kar. Et af disse Kar er en fremmed Fugl. Det er udtaget blandt de mange af Nationalmuseets Røgelsekar, som paa Grund af forrige Tiders lakoniske Protokolindførsler ikke lader sig identificere, og brugtes sammen med en lige saa anonym Malmgryde som Lokkemad, da Nationalmuseet i 1919 affiliterede Stiftsmuseet dets bedste Røgelsekar. Skont Nationalmuseet efter de gældende Regler havde Mulighed for at gøre sit Ønske til et Krav, holdt Stiftsmuseets Bestyrelse sig strunk og forlangte, at et Udvalg af Viborg-Mønterne fra det store Grenaa-Fund i 1910 skulde indgaa i Byttet. En Anmodning om nogle af disse Mønter var tidligere blevet mødt med bestemt Afslag, men denne Gang nejede Nationalmuseet sig. Triumfen gjorde det formodentlig let for Bestyrelsen at skilles ved et Røgelsekar, om hvis Herkomst man kun havde taagede Forestillinger. Under Sagens indledende Fase havde man hævdet, at Karret stammede fra en af Kirkerne i Viborg By, men da Nationalmuseet diskret raslede med de særlige Bestemmelser om Kirkeinventar, ændrede Bestyrelsen Forklaring. Den fortrinlige Bevaringstilstand til Trods skulde Karret nu være fundet paa en Mark. Først under Forarbejderne til denne lille Opsats er det lykkedes at godtgøre, at dette Røgelsekar er identisk med et Kar, der i 1865 blev skænket »Selskabet til Samling af Oldsager i Viborg« af Discipel i Katedralskolen Ernst Müller¹. Giveren, der var Søn af Sognepræsten til Bjerring og Mammen, havde Karret fra Bjerring Kirke, og det var saaledes et Røgelsekar med sikker Tilknytning til Viborg-Egnen, som Stiftsmuseet i 1919 fik ombyttet med et hjemløst.

Naar Ingen vidste Besked med Bjerring-Karrets Proveniens, kan Aarsagen kun være den, at det ikke bar noget Inventarnummer. Nu er der forlængst

1. Røgelsekarrenes Fundsteder.

malet Inventarnumre paa alle Stiftsmuseets Røgelsekar, men da de gamle Indførsler i Genstandsprotokollen hverken ledsages af Beskrivelser eller Maal, er der saa godt som ingen Mulighed for at kontrollere denne Nummerering. Den er i det følgende respekteret undtagen i et Par Tilfælde, hvor der med Sikkerhed har kunnet paavises Fejl, og Omnummerering er foretaget². Nogen større Betydning bør der næppe heller tillægges dette Problem, da Viborg Stiftsmuseum aldrig har forsøgt at leve op til sit – og-

saa først sent antagne – Navn, men ladet sig nøje med at dække Viborg By og Amt. Det løse Laag blev i 1867 købt hos Gørtler Prahll i Viborg, og om et Kar, som erhvervedes i 1913, er oplyst, at det stammer fra Hobro-Egnen. De øvrige Røgelsekar er fra Kirkerne i Karup, Mammen, Resen, Kvols, Grønbæk og Løvel. Om Resen-Karret kommer fra Fjends Herred eller fra Hindborg Herred, faar indtil videre staa hen.

To middelalderlige Røgelsekar, som er helt ens, eksisterer ikke. Som alle andre blot nogenlunde komplicerede Bronzearbejder blev Røgelsekar i Middelalderen støbt »à cire perdue«, og ved denne Teknik sønderslaaes Formen efter hver Støbning. Men dette betyder ikke, at et middelalderligt Røgelsekar ikke kan ligne et andet. Efter alt at dømme blev tværtimod langt de fleste Røgelsekar fremstillet i Serier, og naar dette tit kan være vanskeligt at erkende, skyldes det hovedsagelig, at saa umaadelig mange Kar i Tidens Løb er gaaet til Grunde. Var en Model først skabt – og i mindre Værksteder er det sikkert i Regelen sket ved Kopiering af de størres Produkter – blev den gentaget, saa længe Typen var salgbar. Ofte er det kun selve Grundformen, som gaar igen, medens Detaillerne bevidst varieres fra Kar til Kar. I andre Tilfælde har man lige saa bevidst søgt at fastholde Typen uændret. Her indskrænker Afvigelserne sig til dem, som uundgaaeligt fremkommer, naar hvert Kar skal arbejdes op af Nyt.

Stilles Stiftsmuseets Røgelsekar paa Række, ses det straks, at Karrene fra Kvols, fra Grønbæk og fra Hobro-Egnen samt det løse Laag er hverandre saa lig, at de nødvendigvis maa tilhøre een og samme Serie. Men denne Serie kan øges med yderligere nogle Kar, hvoraf tre er fra Kirker paa Viborg-Egnen. Det ene af disse tre Kar staaer stadig i Estvad Kirke, hvorimod de to andre – fra Kirkerne i Ørslevkloster og Fly – opbevares i Nationalmuseet. Her findes ogsaa et Laag, der stammer fra Frederik 7.s Privatsamling og desværre er uden Fundoplysninger.

Ingen har endnu fuldt Overblik over, hvad der egentlig er bevaret af Røgelsekar fra Middelalderens Danmark, og flere Stykker fra Serien kan derfor komme til. At de skulde kunne forrykke den Overvægt, som Viborg-Omraadet har i det forhaandenværende Materiale, er imidlertid ikke sandsynligt, og selv om der naturligvis ikke er nogen som helst Sikkerhed for, at de bevarede Røgelsekar danner et repræsentativt Udsnit af den oprin-

2. Rogelsekar fra Grønåbæk Kirke. VSM, ca. 13.

delige Bestand, vægrer man sig alligevel ved at opfatte denne Overvægt som tilfældig. I sig selv er den Koncentration omkring Viborg, som fremgaar af Kortet Fig. 1, dog ikke tilstrækkelig til at godtgøre, at Serien er fremstillet i Viborg. Skønt Studiet af vore middelalderlige Røgelsekar kun er i sin Vorden, staar det allerede nu klart, at mange Kar er Importstykker, at ogsaa adskillige af disse importerede Kar kan indordnes i Serier, og at en saadan Series Kar i flere Tilfælde netop grupperer sig omkring en Købstad. Forklaringen paa det sidste Forhold maa være den, at en Sælger systematisk har hjemsogt Omegnens Kirker, inden han maaske er draget videre til næste Købstad.

Enhver Tanke om, at de her omhandlede Røgelsekar skulde være Importarbejde, fortoner sig dog i samme Øjeblik, man tager et af dem i Haanden. Det er robuste, for ikke at sige grove Kar, som nok har tiltalt Kirkeværkerne ved deres Soliditet, men som maa have været Præsterne en Plage ved deres Tyngde. Det største af dem – Fly-Karret – vejer uden nogen Form for Montering over to Kilogram, og selv de mindre Kar i Serien vilde i fuldt monteret Stand komme op paa halvandet. Denne for et Røgelsekar store og uhensigtsmæssige Vægt skyldes især en overdreven Godstykkelse, og det ligger derfor nær at spørge, om det overhovedet er en Bronzestøber af Faget, som har udført disse Kar. Men det er det utvivlsomt. Karrene fremviser ingen elementære støbetekniske Fejl, og det kugleformede Midtparti er paa fagmæssig Vis tildannet paa Drejelad. Den rette Forklaring paa de tykke Vægge er da snarest den, at Karrene er udgaaet fra et Værksted, der normalt var beskæftiget med Støbning af større Emner.

I samme Retning peger andre Forhold ved Karrene. Naar et Røgelsekar er monteret rigtigt, hænger det i lange Kæder¹. Disse Kæder gaar gennem Øskenpar paa Skaal og Laag og er foroven fæstnet i Øskener paa et fliget Samleled, en saakaldt »Lilje«, hvoraf et Eksemplar er i Behold paa det næsten intakte Grønbæk-Kar (Fig. 2). Skal det undgaaes, at Karret tipper, kan der ikke være færre end tre Kæder, og hyppigt er der fire. I et Værksted, som er vant til at arbejde med Røgelsekar, vil Kædernes Antal enten afhænge af Karrets Udformning eller være med til at bestemme den. Det er utænkeligt, at man i et saadant Værksted giver Lanternen paa et Kar med tre Kæder Form som en Korskirke, idet en af de fire Gavle da altid

3a. Laag til Rogelsekar, købt i Viborg.
VSM. Set ovenfra. Ca. 13.

3b. Laag til Rogelsekar, fra Frederik 7.s
Samling, Nationalmuseet. Set ovenfra
Ca. 13.

vil komme en Kæde for nær. Men skønt alle Seriens Kar er beregnet til tre Kæder, er Lanternen paa de fleste af dem netop formet som en Korskirke (Fig. 3 a). Kun paa tre af Karrene har man ved at stryge en af Gavlene søgt at skabe Overensstemmelse mellem Lanternen og Montering, men i det ene Tilfælde med det uheldige Resultat, at alle tre Gavle er blevet dækket af Kæderne (Fig. 3 b).

Til Montering af et Rogelsekar hører ogsaa en Kæde, der forbinder »Liljen« med det Øje, som altid findes i Lanternens Top. Ved Hjælp af denne Kæde kan Laaget løftes, naar der skal lægges Gløder i Skaalen og strøes Rogelsekorn paa Gløderne, og det er klart, at Kæden er uundværlig, naar Karret efter nogen Tids Brug er blevet varmt. Ingen Røg vil dog bolge ud gennem Aabningerne i Lanternen, med mindre der paa Forhaand er sørget for rigelig Træk. Dette sker ved, at Laaget og undertiden ogsaa Skaalens overste Del inden Støbningen forsynes med Huller, som – samlet til Ornamenter – tillige udnyttes i Karrets Dekoration. Paa et professionelt udført

Røgelsekar vil disse Ornamentener naturligvis være afstemt efter Karrets Opbygning og Størrelse, saa det færdige Produkt kan fremtræde som en Helhed, men ogsaa paa dette Punkt svigter vor Mester.

Som sin fynske Kollega Jakob Rød i Svendborg, med hvem han overhovedet har megen Lighed', har han slaaet sig paa Rosetter, som han anvender i næsten uændret Format, hvad enten Karret er stort eller lille. Medens disse Rosetter er af ganske god Virkning paa de mindre Kar, er de paa de større helt utilstrækkelige til at formidle Overgangen fra den massive Skaal til den gennembrudte Lanterne og derved give Karret Lethed og Elegance. Bedre gør det naturligvis ikke Sagen, naar der paa Ørslevkloster-Karret stables en Korskirke oven paa den vanlige, saa ogsaa Lanteren – formodentlig stik imod Hensigten – bliver tung og klodset. Hvor armodige disse Kar i Virkeligheden er, fornemmes maaske ikke saa stærkt, naar de betragtes isoleret, men ses straks, naar de sammenholdes med Arbejder af bedre Kvalitet. Her er til Sammenligning gengivet et desværre anonymt Kar i Nationalmuseet (Fig. 4). Grundelementerne er de samme som i Viborg-Karrene, men den langt rigere Ornamentik, der sikkert fuldt bevidst begynder med en Trekantstribe under Skaalens Rand, binder Karret sammen til en Helhed. For hver Gennembrydning er dette Kar desuden kommet til at veje mindre og fungere bedre.

Gaar man Viborg-Karrene endnu nøjere efter og undersøger Rosetternes Placering, røber Mesterens Usikkerhed sig ogsaa her. De ni Rosetter paa Fly-Karret har naturligvis aldrig kunnet komme til at korrespondere med den firdelte Lanterne, men de er heller ikke anbragt med ensartet Afstand eller regelmæssigt i Forhold til Bæreskenerne. Karret fra Hobro-Eggen er paa det nærmeste blevet ødelagt af en Dekoration, som helt sætter sig ud over den her ellers konsekvent gennemførte Tredeling i Opbygningen med Lanternens Gavle vendt rigtigt. Fem Rosetter veksler med fem Grupper af Smaahuller, og hverken fem eller ti kan deles med tre. Fuldt saa galt er det ikke gaaet med de øvrige Kar, fordi Udsmykningens Placering er bestemt af Lanteren. Under hver af dennes Gavle findes en Roset, og Mellemrummene er udfyldt enten med andre Rosetter eller med Grupper af Smaahuller. Ved denne Fremgangsmaade er i hvert Fald opnaaet, at der ikke bringes yderligere Uregelmæssighed ind i de Kar, som i Forvejen er

4. Rogelsekar uden Fundoplysninger.
Nationalmuseet. Ca. 1:3.

5. Rogelsekar fra Vig Kirke.
Nationalmuseet. Ca. 1:3.

uheldigt disponeret. I et enkelt Tilfælde, hvor Opbygningen er den samme som paa Hobro-Karret, er Resultatet tilmed blevet et efter Omstændighederne helt skikkeligt Rogelsekar, Estvad-Karret. Da dette Kar ogsaa i den tekniske Udførelse er bedre end Seriens øvrige Stykker, vil det være rimeligt at regne det for et noget senere Arbejde. De værste Begyndervanskeligheder var aabenbart nu overstaet.

Ingen af de her opregnede Fejl vilde have forekommet, hvis der i Værk-

stedet havde været en Tradition for Fremstilling af Røgelsekar, og mange af dem kunde sikkert have været undgaaet, hvis man havde ladet sig nøje med at kopiere een bestemt Kartype. I Stedet forsøgte man over Evne at indpode en firdelt Types Korskirke paa et tredelt Kar og opnaaede herved at forfuske en klar og gennemarbejdet Form. Hvorledes den tredelte Kartype, som Viborg-Værkstedet har benyttet, tager sig ud i uforvansket Skikkelse, kan iagttages paa et Røgelsekar, som er kommet til Nationalmuseet fra Vig Kirke i Odsherred (Fig. 5)³. Her er de udadhældende Gavle med den store Gavlnop, her er det kegleformede Lanternespir med Korset, og her er Rosetterne, men alt anvendt med Omtanke og System. Rosetterne, hvis Format er afstemt efter Helheden, danner den samme om-løbende Frise som paa Fly-Karret, men med en ganske anderledes jævn Fordeling, og skønt Lanternens Gavle er fordoblet til seks, falder ingen af dem bag en Bærekæde. Her er alt det lykkedes, som Viborg-Mesteren – med Estvad-Karret som en enlig Undtagelse – fik til at mislykkes.

At denne Type imidlertid ikke er den eneste, Mesteren har kendt, fremgaar klart af det Kar fra Løvel Kirke, som flygtigt blev nævnt i den indledende Oversigt over Viborg Stiftsmuseums Bestand af Røgelsekar. Blandt disse Kar er dette Arbejde utvivlsomt langt det ejendommeligste.

Ved et kirkeministerielt Cirkulære blev det i 1896 paalagt Kirkerne at indsende, hvad de endnu maatte have af middelalderlige Røgelsekar, til Undersøgelse paa Nationalmuseet⁴. Cirkulæret blev som oftest »glemt«, hvad t. Eks. Karret i Estvad er et Vidnesbyrd om, men blandt de i alt 17 Røgelsekar, som indkom, blev Nr. 2 og 3 indsendt sammen af Pastor Berg i Rødning med den Oplysning, at de stammede fra Kirkerne i Pederstrup og Løvel. Løvel-Karrets Proveniens er saaledes sikker nok, hvad der kan være Grund til at fremhæve med Henblik paa den Betydning, som i det følgende tillægges det. En halv Snes Aar senere vendte Karret tilbage til Hjemegnen, idet det med de kirkelige Myndigheders Godkendelse blev overført til Stiftsmuseet som et Løvel Kirke tilhørende Depositum. Herved kom Viborg Stiftsmuseum i Besiddelse af et Stykke, som Nationalmuseet ikke selv ejer Magen til⁵.

Naar Nationalmuseet, der i 1919 var saa graadigt, i 1905 optraadte saa gavmildt, er den rimeligste Forklaring, at Løvel-Karret (Fig. 6) dengang

6. Rogelsekar fra Lovel Kirke. VSM. Ca. 1:2.

blot betragtedes som Vraggods; endnu mange Aar efter noterede Poul Nørlund om Karret kun, at det er »helt mislykket i Støbningen«. Denne Karakteristik er for saa vidt berettiget, som Lovel-Karret vitterlig er et Misfoster. Men den er urigtig ved at lægge Skylden for Skavankerne paa selve Støbningen, der – saa mærkeligt det maaske lyder – er fejlfri. Malmen har fordelt sig jævnt og villigt, og der er saaledes ikke Tale om, at Lerkernen har forskubbet sig, som det sker ved daarlig »à cire perdue«-Støbning. Nej, Fejlene er at finde i den Del af Arbejdsprocessen, som gaar forud for Støbningen. Vokset, som lægges over Lerkernen for senere at bortsmeltes og erstattes af Malm, er paaført i et alt for tykt Lag, og Randforstærkningerne, som ikke har andet Formaal end at sikre, at Laaget slutter bedst muligt til Skaalen, er gjort urimeligt kraftige. Følgen er blevet en formidabel Godstykkelse og dermed et tungt og uhandleligt Kar. Medens Vokset er blevet glattet nødtørfigt paa »Kuglen«, som formodentlig da endnu sad i Drejeladet, er der ikke gjort nævneværdige Forsøg paa at retouchere de mange Sammenføjninger i Lanternen. Ved til den omsluttende Lerkappe at anvende et groft Ler, hvis Urenheder har sat Mærker i Vokset, har man yderligere mindsket Mulighederne for at fjerne Ujævnhederne ved den Efterisclering, som normalt foretages paa støbte Bronzearbejder, men som i dette Tilfælde synes opgivet paa Forhaand. Lanternen fremtræder derfor som en raa Knude, der tilmed er vind og skæv. Men skæve er ogsaa de sjuskede og temmelig tilfældigt placerede Gennembrydninger, og skæv er Foden, som er saa lille, at Karret bestandig truer med at vælte. Intet ved dette Røgelsekar er virkelig gennemarbejdet. Det er et Prøvestykke, udført af en Mand, som har haft Kendskab til »à cire perdue«-Støbningens Teknik, men som har været ganske uvant med Fremstilling af Kleinbronzer og derfor har maattet forsøge sig frem. Bag Lovel-Karret aner man et Røgelsekar, der nok har haft alle væsentlige Træk i Opbygningen fælles med den Type, Vig-Karret her staar for, men hvis Dekoration maa have været et System af geometriske Gennembrydninger. En saadan Type – tilmed saa kraftigt gennembrudt, at der af Godset kun er et spinkelt Gitterværk tilbage – er i det danske Materiale repræsenteret ved et Kar (Fig. 7), som hænger i Birkerød Kirke Nord for København^o. Dette Røgelsekar er dog selv en Provinsmesters Værk. Og-

7. Røgelsekar
i Birkerød Kirke.

saa det kombinerer en tredelt Ophængning med en firdelt Lanterne, og Viborg-Mesteren maa derfor have disponeret over et Kar i en mere regelret Udførelse. Saa ringe Løvel-Karret iøvrigt er, respekterer det nemlig den Enhed i Opbygningen, som Mesteren har sat over Styr i de fleste af de Arbejder, vi kender fra hans Haand.

Om Viborg-Værkstedet ogsaa har sendt færdige Røgelsekar af Typen med de geometriske Gennembrydninger paa Markedet, lader sig vanskeligt sige. Som Billedet for Øjeblikket tegner sig, repræsenterer Løvel-Karret snarere et rent teknisk Forsøg end et Forsøg med en bestemt Type. Sikkert er i hvert Fald, at paa alle de øvrige Kar, der her er henført til en Viborg-Gruppe, er Dekorationen formet over den noget mere fremkommelige Roset, som Mesteren endda har haft svært nok ved at administrere. Den,

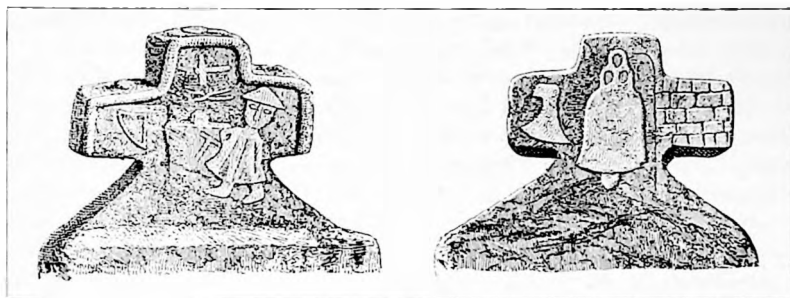
som i Viborg Stiftsmuseum ser disse Røgelsekar Side om Side med Lovel-Karret, vil imidlertid ikke kunne tvivle om, at de Forskellene til Trods alle er blevet til i samme Værksted. Lovel-Karrets særlige Værdi bestaar da deri, at dette Provestykke giver næsten fuldstændig Sikkerhed for, at Værkstedet enten har ligget i selve Viborg, den By, hvorom dets Produktion centrerer sig, eller i Viborgs umiddelbare Opland.

Man kan nu undre sig over, at Lovel-Karret, som burde være kastet i Smeltediglen med det samme, ikke blot har faaet Lov at overleve, men endog har kunnet afsættes. Men ret beset maa man ogsaa undre sig over, at saa jævne Arbejder som Værkstedets færdige Røgelsekar har kunnet gøre sig gældende. Er disse Kar virkelig et Udtryk for, hvad man var i Stand til at præstere af Bronzestøbning i den ærværdige Stiftstad?

Før der kan gives udtømmende Svar paa et Spørgsmaal som dette, vil det være nødvendigt, at hele det meget store Materiale af middelalderlige Bronzer, som er bevaret i Danmark, registreres og gennemarbejdes under stadig Jævnføring med Udlandets. Indtil dette er sket, vil en Undersøgelse som den foreliggende altid køre fast, naar en enkelt Gruppe Arbejder skal sættes ind i en større Sammenhæng. Selv et saa elementært Krav som en Datering af Viborg-Karrene kan af samme Grund ikke opfyldes. Om man vil kalde dem senromanske eller tidliggotiske beror paa et Skøn, og skal de placeres inden for en Tidsramme, maa den nødvendigvis blive saa vid som ca. 1250 – ca. 1350.

Netop Muligheden for, at Karrene først er udført ind i 1300-Aarene kunde maaske friste til at anskue deres beskedne Kvalitet i Lyset af den Krise, som i dette Aarhundrede kom til at præge store Omraader af Europa og i Danmark ikke mindst ramte Midtjylland. En saadan Følgeslutning vilde dog være forhastet, og som et Slags Memento skal her til sidst peges paa et af Viborg-Egnens interessanteste Monumenter, Gavlstenene paa Bygmestergraven i Vinderslev. Ogsaa de er vanskelige at tidsfæste, men givetvis adskilligt ældre end vore Røgelsekar".

Af Fremstillingerne paa den ene af Stenene (Fig. 8 a og b) – den anden er uden Dekoration – gav Sophus Müller i 1888 en Tolkning¹⁾, som stort set kan godtages; Kvadermuren paa Ydersiden og Hammer, Tang og Ambolt paa Indersiden maa utvivlsomt forklares derhen, at Mandslingen med den

8a og b. Gavkors fra Grav paa Vinderslev Kirkegaard.
a. Indersiden. b. Ydersiden.

spidse Hue har været baade Stenmester og Smed. Det er straks lidt vanskeligere at følge Müller, naar han opfatter Indersidens Kvadrant – som han lidet overbevisende beskriver som en Harpe – og Ydersidens Økseblad ikke som Mesterens eget Værktøj, men som Arbejder udgaaet fra hans Smedie. Men uanset hvilken af disse to Forklaringer man vælger, maa det i hvert Fald være en rimelig Antagelse, at ogsaa Klokkeren paa Ydersiden afspejler en Gren af Mesterens eget Virke. Paa dette Punkt sagde Müller imidlertid Stop. Mesterens Arbejdsomraade forekom ham aabenbart stort nok, og Billedet blev tolket som et Vidnesbyrd om, at det havde hørt til Bygmesterens Opgave at sørge for, at den af ham rejste Vinderslev Kirke blev forsynet med den nødvendige Klokke.

Det skal ikke bebrejdes Sophus Müller, som her undtagelsesvis havde taget et Middelalderemne op, at han havde svært ved at forestille sig, at en og anden Middelaldersmed selv kunde støbe en Klokke. Først adskillige Aar senere udkom Arkitekt F. Uldalls Værk om vore middelalderlige Kirkeklokker, der bl. a. sammenstiller en Række Klokker, støbt af Slagelse-Mesteren Johannes Petri, som paa dansk kaldte sig Jes Smid og brugte sit

Smedeværktøj – Hammer og Tang – som Støbermærker¹². Havde Müller kunnet bekvemme sig til at raadsørge sin Kollega – og Antagonist – Henry Petersen, vilde han dog sikkert være blevet præsenteret ikke blot for Jes Smid men ogsaa for den tidligere nævnte Svendborg-Mester Jakob Rød. I Runeindskrifterne paa sine Rogelsekar kalder Jakob Rød sig gentagne Gange »faber«, hvilket udlagt er: Smed, en Betegnelse, som ikke overrasker, naar man staar foran disse Kar. Om Viborg-Karrene minder de ved den samme Blanding af teknisk Færdighed i Bronzestøbning med Ubehjælpsohed i Udformningen af Smaagenstande. Naar Jakob Rød og hans Fælle i Viborg gik fra Ambolten til Smelteovnen, har de nok følt sig paa sikrest Grund, hvis Bestillingen denne Gang lød paa et stort Stykke som t. Eks. en Kirkeklokke.

Jes Smids Virke falder sent i 1400-Tallet. Jakob Rød er Viborg-Mesterens maaske lidt ældre Samtidige, og med Altmuligmanden i Vinderslev er vi tilbage i Valdemarstiden. I det mindste stedvis synes der saaledes Middelalderen igennem at have været Plads for den Haandværker, som satte sig ud over snævre Faggrænser, og hvis Arbejder derfor ikke alle kunde være lige gode. Følgelig er der heller ikke Grund til ensidigt at opfatte Viborg-Karrenes beskedne Kvalitet som et Nedgangsfænomen, endsige at gøre den til Maalestok for Standarden i Viborg paa Bronzestøbningens Omraade. Med mindre selve Fundmaterialet svigter ved Tilfældighedernes Spil, skulde det nok med Tiden kunne lykkes at henføre langt bedre Bronzer til Værksteder i Middelalderens Viborg. Her er det Bunden, som er skrabet.

Katalog

Viborg-Rogelsekarrene har – naar der ses bort fra Løvel-Karret – et saa ensartet Præg, at det ikke er nødvendigt at give en udførlig Beskrivelse af hvert enkelt Stykke. Det efterfølgende Katalog indeholder Oplysninger om Karrenes Proveniens, deres Defekter, deres Maal og Vægt, men beskrevet er kun de Træk, hvormed det paagældende Kar adskiller sig fra Normen. Det drejer sig i de fleste Tilfælde om Røghullernes Placering paa Laag og Lanterne.

Karrene er støbt i Bronze, d. v. s. en Kobberlegering, om hvis Sammensætning Stykkernes Patina gør det umuligt at skønne. En metallurgisk Undersøgelse er ikke foretaget, da det maa anses for givet, at en dansk Provinsmester har været henvist til at benytte tilfældigt fremskaffede, oftest sikkert tidligere anvendte, Materialer til sine Legeringer.

Som fremholdt i Teksten har alle Karrene – uanset Lanternens Udformning – været monteret med tre Kæder og har følgelig haft tre Sæt Bæresøkener. – Den hule Fod er altid konisk, nu og da med en let Tendens til Indsvejfning. – Den halvkugleformede Skaal er uden Gennembrydninger. Nogle Huller i Hobro-Karrets Skaal forklares bedst som Spor efter de Holdere, som forhindrer, at Lerkernen, naar Vokset udsmeltes, falder over mod Lerkappen. – Saavel Skaalen som Laaget har retkantede, uornamenterede Randforstærkninger.

I Laagets Dekoration indgaar – med Laaget fra Frederik 7.s Samling som eneste Undtagelse – ottebladede Rosetter, der suppleres med runde Smaahuller i forskellige Sammenstillinger. – Gavlene paa Lanternens tre- eller firfløjede Centralbygning hælder udad, svagest paa det netop nævnte Laag. De gennembrydes – fraset Gavlene paa Ørsløvkloster-Karret – af to lodrette Vinduesslidser, der paa nogle af Karrene afdækkes med en Rundbue, og i Gavltrekanten sidder som Regel et rundt Vindue. Gavlene krones af Knopper, hvortil der dog paa Hobro-Karret kun findes svage Ansatser. Knopperne er snart runde snart tresidede, i sidste Fald med Tendens til vandret Afskæring foroven. – I Almindelighed har hver af Fløjenes Sidevægge og hver Tagflade eet rundt Røghul. – Afglatningen af Lanternen er næsten altid skødesløst udført. – Topspiret, som rejser sig over Lanter-

nens Midte, er konisk undtagen paa Grønbæk-Karret, hvor det har Pyramideform. Om Spirets Afslutning paa Karrene fra Kvols og Ørslevkloster, paa Karret i Estvad og paa de to løse Laag kan intet sikkert siges, selv om det paa Grund af Typens øvrige Ensartethed forekommer sandsynligst, at Spiret ogsaa her er endt i et Kors. Et Øje til Fastgørelse af Trækkæden maa det i hvert Fald have haft.

FIRDELT LANTERNE

Hele Kar.

Viborg Stiftsmuseum, Inv. Nr. 1036. Fra Kvols Kirke (Fjends H.). Gave fra Proprietær Bahnson, Taarupgaard, 1868. Se Fig. 9.

Laagets Roghuller: 4 Rosetter vekslende med 4 korsformede Gennembrydninger. – Skaalen mangler 1 Øsken, Laaget 2 Øskener. Sammen med det ene af Laagets Øskener er et Stykke af Randen og Siden afbrækket. Brudet gaar gennem et Kors og langs Rosetten til højre herfor, hvoraf kun Randen er bevaret. Fra Rosetten fortsætter en Revne til næste Kors, og langs Revnen er den nedre Del af Laaget trykket op over den øvre. Topspiret er afbrækket tæt over Lanternens Tagrygge; Brudet ligger her i 4 runde Smaahuller, 1 mellem hver Fløj.

Højde 18 cm: Skaalen 8 cm, heraf Foden 2,2 cm; Laaget 10 cm, heraf Lanternen med Resterne af Topspiret 6 cm.

Største Diam.: Foden 6,1, Karret 10,4 cm. Godstykkelse 0,3–0,4 cm.

Vægt 1060 g: Skaalen 550 g. Laaget 510 g.

9. Rogelsekar fra Kvols Kirke.
VSM. Ca. 1:3.

Viborg Stiftsmuseum, Inv. Nr. 4095. Fra Grønbæk Kirke (Lysgaard H.). Købt 1864. Se Fig. 2.

Laagets Roghuller: 4 Rosetter vekslende med 4×3 runde Smaahuller grupperet som Trekanter; 1 lignende Hul fornedet i hvert Hjørne mellem Lanternens Floje. Intet rundt Hul i Korskirken Gavltrekanter. Firsidet, pyramideformet Topspir. Bronzestøbt, antagelig oprindelig, treflignet »Lilje« i grov Udførelse uden Ornamentik.

Karrets eneste Defekt er 1 manglende Øsken paa Laaget. 3 borede Huller paa dets Plads viser, at en Reparation har været foretaget ved Paanitning.

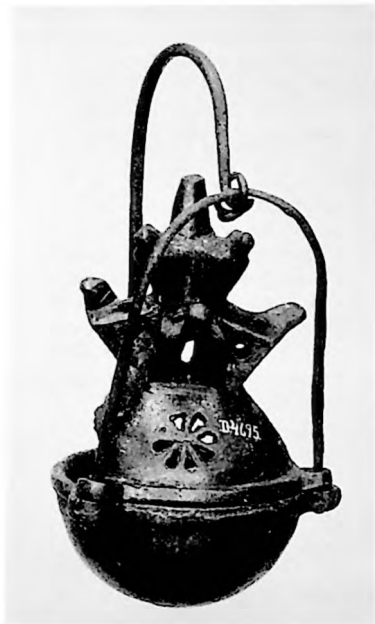
Højde 25,6 cm; Skaalen 8,5 cm, heraf Foden 2,7 cm; Laaget 17,1 cm, heraf Lanternen med Topspiret 12,1 cm.

Største Diam.: Foden 6,9, Karret 11 cm. Godstykkelse 0,3–0,4 cm.

Vægt med Montering 2025 g, uden Montering ca. 1700 g.

Nationalmuseet, 2. Afd., Inv. Nr. D. 4695. Fra Ørslevkloster Kirke (Fjends H.). Gave fra Proprietær A. Hærskind, Ørslevkloster, 1900. Se Fig. 10.

Laagets Roghuller: Paa Grund af Beskadigelse er kun 2 af oprindelig sikkert 4 Rosetter bevaret; i Mellemrummet mellem Rosetterne 2 runde Smaahuller over hinanden. Lanternen bestaar af 2 Korskirker, en nedre af vanlig Størrelse og en øvre noget mindre. Flojene paa den øvre Bygning er drejet 45° i Forhold til Flojene paa den nedre. Alle 8 Gavle har kun 1 lodret Slidse, der er placeret midt i Feltet og fortsætter op i Gavltrekanter, saa der ikke levnes Plads til noget rundt Hul. Paa den øvre Bygning findes ingen

10. Rogelsekar fra Ørslevkloster Kirke. Nationalmuseet. Ca. 1:3.

Huller i Flojenes Sidevægge og kun 3 af Tagfladerne har hver 1 rundt Hul, hvoraf det ene er stærkt øget ved Beskadigelse.

Foden mangler og har efterladt et Hul i Skaalen, som er lukket baade paa Ind- og Ydersiden med runde Kobberplader, der spændes sammen af en Nit-

nagle. Af Laaget mangler omtrent Halvdelen. Med dette Parti er 1 af Laagets 3 Øskener gaaet tabt og for at styre Laaget har man lavet et nyt Øsken i et bredt og svært Jernbaand, som har været fastnippet paa Laagets Inderside. Ogsaa den Del af Laaget, hvori Naglerne har siddet, er dog nu forsvundet, og Baandet hænger derfor løst omkring den ene Bærestang. Af Laagets Dekoration er 2 Rosetter med mellemfaldende Smaahuller gaaet tabt. Brudet, som forplanter sig op i en af Gavlene paa Lanternens nedre Korskirke, løber i hver Side gennem det underste af Smaahullerne, men styrer fri af det overste. Af Topspiret mangler den overste Del.

Højde: Skaalen 5,8 cm; Laaget 14,8 cm, heraf Lanternen med Topspiret 9,5 cm. Største Diam. 11,7 cm.

Godstykkelse 0,3-0,4 cm.

Vægt med Montering 1600 g.

Nationalmuseet, 2. Afd., Inv. Nr. D. 5833. Fra Fly Kirke (Fjends H.). Indsendt 1896 og 1905 afgivet til Nationalmuseet som et Kirken tilhørende Depositum. Se Fig. 11.

Laagets Roghuller: 9 Rosetter og herover 11 runde Smaahuller; Hovedparten af disse Huller sidder - i varierende Højde - over Mellemlummet imellem Rosetterne, 2 (3) af dem fornedet i Hjørnerne mellem Lanternens Fløje. Intet rundt Hul i Korskirkens Gavltrekanter.

Skaalen komplet. Laaget mangler 2 Øskener. Sammen med den ene er et Stykke af Randen afbrækket. Paa Topspiret mangler Korset den ene vandrette Arm. Højde 29,2 cm; Skaalen 10,2 cm, heraf

11. Rogelsekar fra Fly Kirke. Nationalmuseet Ca 1.3.

Foden 3 cm; Laaget 19 cm, heraf Lanternen med Topspiret 13,5 cm.

Største Diam.: Foden 7,8 cm, Karret 13 cm.

Godstykkelse 0,4 cm.

Vægt 2145 g; Skaalen 1140 g, Laaget 1005 g.

12. Laag til Rogelsekar, købt i Viborg.
VSM Ca. 13.

Lost Laag

Viborg Stiftsmuseum, Inv. Nr. 840. Købt 1867 af Gørtler Prahll, Viborg, Se Fig. 12. Ogsaa afbildet S. 35, Fig. 3 a.

Roghuller: 8 Rosetter i varierende Højde og herover – ligeledes i varierende Højde – 8 runde Smaahuller, der med nogen Uregelmæssighed sidder over Mellemlummet imellem Rosetterne. I hvert Hjørne mellem Lanternens Floje 1 lignende Hul forneden og 1 foroven ved Topspirets Fod.

1 Gavlnok og den øverste Del af Topspiret mangler.

Højde 12,5 cm, heraf Lanternen med Topspiret 8 cm.

Største Diam. 11 cm.

Godstykkelse 0,3 cm.

Vægt 560 g.

TREDELT LANTERNE

Hele Kar

Viborg Stiftsmuseum, Inv. Nr. 5571. Angives at stamme fra Hobro-Egnen. Erhvervet 1913. Se Fig. 13.

Tæt under Randforstærkningen paa Skaalen 1 lille, rundt Hul – 3 i alt – midtvejs mellem Øskenerne, antagelig Spor efter

13. Rogelsekar fra Hobro-Egnen.
VSM. Ca. 13.

Kerneholdere. Laagets Roghuller: 5 Rosetter vekslende med Grupper bestaaende af snart 5 snart 6 runde Smaahuller, hvoraf de overste naaer op over Rosetterne. I hver af Lanternens Tagflader 2 tilsvarende Huller. Kun rudimentære Knopper paa Gavlene.

Af Laagets Rosetter er 1 trykket ud, saa kun Omridset er tilbage. Paa Topspiret mangler den overste Del af Korsstammen; Brudet gaar gennem Øjet til Midtkæden.

Højde 26,3 cm; Skaalen 9,3 cm, heraf Foden 3 cm; Laaget 17 cm, heraf Lanternen med Topspiret 12,5 cm.

Største Diam.: Foden 5,4 cm, Karret 11,2 cm.

Godstykkelse: Skaalen 0,5 cm, Laaget 0,3 cm.

Vægt 1275 g; Skaalen 750 g, Laaget 525 g.

I Estvad Kirke (Ginding H.). Se Fig. 14. Laagets Roghuller: 6 Rosetter. Intet rundt Hul i Lanternens Gavltrekanter.

Topspirets overste Del mangler.

Højde 18 cm; Skaalen 7,8 cm, heraf Foden 2,3 cm; Laaget 10,2 cm, heraf Lanternen med Resterne af Topspiret 5,5 cm. Største Diam.: Foden 6,1 cm, Karret 10,8 cm.

Godstykkelse 0,3 cm.

Vægt 1120 g; Skaalen 575 g, Laaget 545 g.

14. Rogelsekar i Estvad Kirke.

Ca. 1.3

Lust Laag

Nationalmuseet, 2. Afd., Inv. Nr. 21496. Indkommet 1864 med Frederik 7.s Samling. Laaget havde i Kongens Samling Nr. 899 og var her sammenstillet med en ikke tilhørende Skaal, Nr. 3590. Til ingen af Delene knyttede sig Oplysninger, men Laagets Overflade tyder paa, at det er jordfundet. Se Fig. 15. Ogsaa afbildet S. 35, Fig. 3 b.

Roghuller: 3 Hvirvelrosetter vekslende med 3 Grupper, hvoraf 2 bestaar af 5 runde, korsstillede Smaahuller, medens 1 udgøres af 6 tilsvarende Huller omkring 3 aflange Slidser, der danner et Treblad. Ved Topspirets Fod 1 lille rundt Hul mellem hver af Gavlens Floje.

1 Hvirvelroset er trykket ud, saa kun Omridset er tilbage. 2 Gavlknopper og den overste Del af Topspiret mangler.

15. Laag til Rogelsekar.
fra Frederik 7.s Samling
Nationalmuseet. Ca. 13.

Højde 13 cm, heraf Lanternen med Topspiret 8,5 cm
Største Diam. 10,1 cm.
Godstykkelse 0,3 cm.
Vægt 590 g.

Provestykke

Viborg Stiftsmuseum, Inv. Nr. 5341. Fra Lovel Kirke (Norlyng H.). Indsendt til Nationalmuseet 1896 og herfra 1905 afgivet til Stiftsmuseet som et Kirken tilhørende Depositum. Se Fig. 6.
Lille, nærmest cylindrisk, tykvægget Fod. – Skaalen halvkugleformet, dog med forholdsvis stejle Sider, som foroven gennembrydes af en Trekantstribe med Mel-

lemrum under Øskenerne. – Svær, rektantet Randforstærkning paa Skaal og Laag. – Paa Laagets Sider to omløbende Striber med trekantede Gennembrydninger og imellem dem en Række af runde Smaahuller. Paa Laagets øverste Del – i Hjørnerne mellem Lanternens Floje – uregelmæssigt placerede Gennembrydninger af lignende Form. – I Lanternens udadhældende Gavle, der krønes af svære Knopper, to lodrette Vinduesslidser men intet rundt Vindueshul i Gavltrekanter. Baade i Sidevæggene og Tagfladerne store, rektantede Gennembrydninger. Paa det koniske Topspiret tilfældigt anbragte Gennembrydninger af vekslende Form og Størrelse.

Revner i baade Skaal og Laag. Topspirets øverste Del mangler. Iøvrigt ingen Defekter. Om Karrets Helhedspræg henvises til Bemærkningerne ovenfor S. 39 f.

Højde 20,5 cm: Skaalen 7 cm, heraf Foden 1,7 cm; Laaget 13,5 cm, heraf Lanternen med Topspiret ca. 9,5 cm.

Største Diam.: Foden 4,5 cm, Karret 10,7 cm.

Godstykkelse: Foden 0,7–1,0 cm, Skaalen 0,4 cm, Laaget 0,5 cm.

Vægt 1700 g.

Henrik Vensild:

NAVNDRUPÅSEN

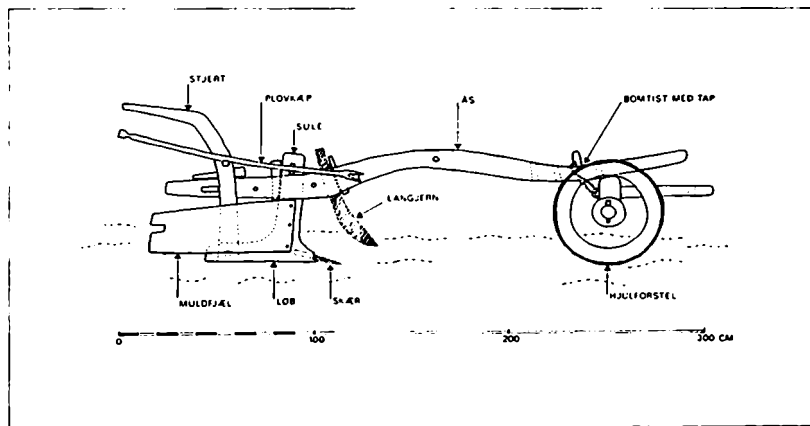
Et bidrag til hjulplovens historie

Åsens fremdragelse og datering

Under dræningsarbejde i engen sydvest for Navndrup Møllegård i Vester Bjerregrav sogn, der tilhører gårdejer Ejnar Østergaard, fandt Christen Hansen og Ingemann Kvist i begyndelsen af september 1963 et over 2,5 meter langt, lidt kroget stykke træ, der tydeligt bar spor af at være tildannet¹.

Træstykket blev bragt til gårdens lade, hvor Stiftsmuseets medarbejdere kort efter besigtigede det. Det stod straks klart, at det måtte være åsen til en hjulplov, som her var dukket op. Den var fremdraget ca. 50 cm under tørvelagets overflade, liggende på langs i en af drængrøfterne. En mindre undersøgelse på fundstedet viste, at tørvelagets tykkelse over sandbunden var 1 meter, men der blev ikke fundet flere dele til ploven eller andet, der kunne kaste lys over dens anbringelse her. Man formodede derfor, at den var bragt til stedet af åløbet som et stykke drivtømmer.

Herefter blev plovåsen sendt til Nationalmuseet, hvor der bl. a. blev udtaget pollenprøver af tørven, der endnu sad tilbage i huller i træet, og senere udtog man yderligere ved- og C-14-prøver af selve træet, samtidig med at åsen blev oversavet for nemmere at kunne konserveres². Disse to sidste prøver er analyseret af E. Tellerup og H. Tauber, hvoraf det fremgår, at plovfragmentet er tildannet af egetræ (*Querus* sp.), og at det kan dateres til 1220 ± 100 e. Kr.³. Åsen fra Navndrup er hermed vor ældste, veldaterede del af en hjulplov og fortjener på denne baggrund en mere indgående behandling.

1. Rekonstruktion af middelalderlig hjulplov. S sammensat af åsen fra Navndrup, sulen og lobet fra Lindå, skæret fra Nyborg, langjernet fra G. Lindholm, hjulakslen fra Rind Å. Udført af VSM efter A. Steensberg 1967.

Åsens form og funktion

Åsen, der er 2,67 meter lang, er tildannet af en lidt krumvokset egestamme, der på undersiden – mellem de to hovedtaphuller – har haft en kraftig sidegren, som har forårsaget krumvoksningen, hvorved stammen har fået en velegnet form til fremstillingen af en plovås (se fig. 2, 3 og 5).

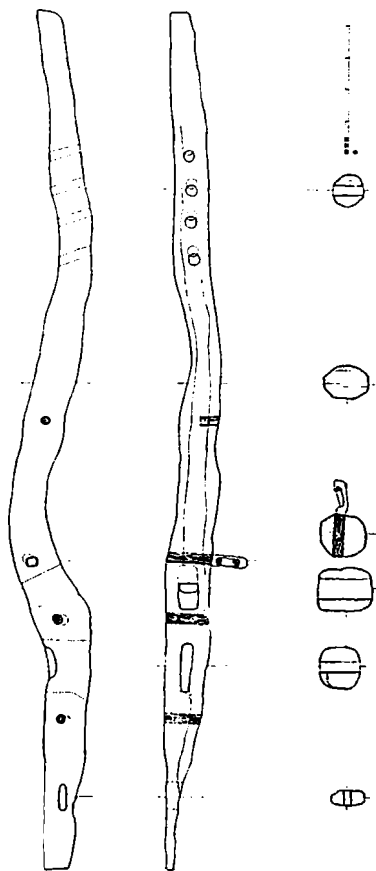
Bagest er åsen kraftigt udhugget til en lang tap, omkring 10 cm høj og 2,5–4 cm bred, der har gået igennem *stjerten* (se fig. 1 og 2). Videre fremefter til omkring *sulens* taphul, hvor åsen er 12 cm høj og lige så bred, er der på begge sider tydelige, lidt skødesløse, hugspor efter tildannelsen. Herefter har man nøjedes med at afhugge hjørnerne og kanterne lidt, således at tværsnittet nærmest er blevet 8-kantet, omkring 10 cm på hver led. Ved tildannelsen har man dog stort set holdt sig til træets oprindelige

overflade (se særlig fig. 3 og 5). Man har altså ikke afhugget det yderste blødere lag, splinten, som nemmere nedbrydes end det hårde kærnetræ, idet åsen vel herved var blevet for tynd.

På åsens forreste runde del, der er omkring 10 cm i diameter, er der fire gennemborede huller i det lodrette plan, hældende lidt bagud. I disse har der siddet en løs, flyttelig trætap, som har fastholdt den jern- eller vidjering, *bomtisten*, som forbåndt åsen med hjulforstellet og trækket videre frem til dyrene (fig. 1). Ved at anbringe denne tap i de forskellige huller har man kunnet regulere plovens dybdegang, således at jo længere fremad tappen sad, jo dybere gik ploven. På fotografiet af åsen set fra oven (fig. 3) kan svagt anes et slid omkring det tredje hul, regnet forfra, mest tydeligt på åsens venstre side. Dette må hidrøre fra *bomtisten*, som da må antages at have været hyppigt anbragt her. Samtidig dokumenterer dette slidmærke, at åsen er et fragment af en hjulplov, der har været i brug gennem et vist tidsrum.

Længere tilbage på åsen, hvor krumningen ender, har *langjernet* været anbragt i et rektangulært, 8 cm langt og 7 cm bredt taphul, der er ført lidt skråt gennem åstræet. Dette hul, hvis øvre åbning er lidt kortere (dvs. mere kvadratisk) end den nedre åbning, er tydeligt fremkommet ved, at man har boret flere huller tæt ved siden af hinanden og derefter udstemmet mellemrummene. På fig. 5 ses i hullets forkant to af disse borede huller med det ophøjede mellemrum imellem. I dette taphul har *langjernet* siddet, rettet skråt fremefter, og fastholdt af flere kiler. Det undrer, at disse kiler har ladet det fremspringende boremellemrum i taphullets forkant urørt, medmindre nogle af disse kiler har været afrundet mod taphullets hjørner, og disse har da muligt været fremstillet af, hvad man havde for hånden under pløjningen, såsom grene fra buske og træer eller lignende.

Umiddelbart bag langjernshullet, 1,97 meter fra åsens forende, er der endnu et kraftigt, aflangt taphul af 16 cm længde og 0,3 cm bredde, orienteret i åsens længderetning. Hullet har afrundede endevægge og er på undersiden udvidet til 19 cm's længde. Her igennem har *plovsulen* siddet med en kraftig tap, der på åsens overside har været gennemboret og forsynet med en tværgående nagle, og i selve hullet har den været fastspændt med flere kiler. Da det ikke vides, hvordan disse kiler har siddet i forhold til

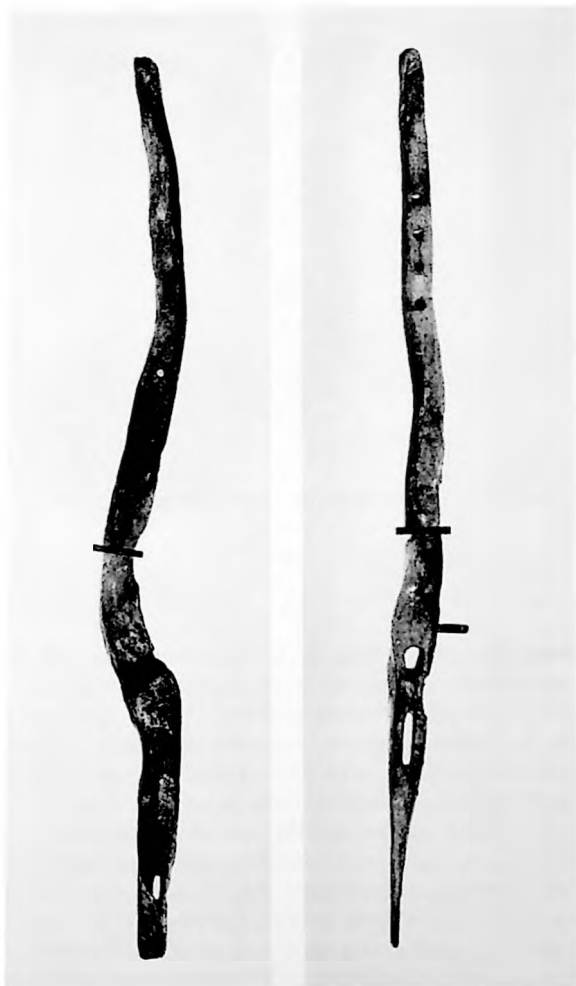
2. Opmåling af hjulplovåsen
 fra Navndrup Mollegård, set fra
 højre side og fra oven.
 Ved H. H. Kristensen efter
 opmåling for konservering ved
 Hans Ole Hansen.

sulen, kan det ikke med sikkerhed siges, om den har været fremadrettet, som normalt for de senere kendte hjulpløve, eller bagudrettet. Dette har imidlertid også i høj grad været afhængigt af det udvalgte træstykke, der sandsynligvis var forarbejdet af en grentveje, med sule og løb i ét stykke, således som Lindå-sulen og andre kendte suler fra 1500-tallet¹. Denne suletype har været almindelig for de jyske hjulpløve helt op i begyndelsen af 1800-tallet, hvor anvendelsen af en tvej fremhæves som et særkende for disse, modsat de sjællandske suler og løb, der var tappet sammen af to stykker træ².

Længst tilbage på åsen er der på tværs af denne et mindre, 8 cm langt og 2 cm bredt taphul, hvori der har været anbragt en kile, som fastholdt stjerten mod den mere koniske del af åsen foran.

Ligeledes på tværs af åsen er der boret fire huller med en diameter på omkring 2,5 cm. Hullerne er udfyldt med trænagler, hvoraf de tre er afbrækket i åsens plan, medens der i det sidste – lige foran langjernshullet – sidder en gennemgående nagle, der på åsens højre side rager 10 cm ud. Den er 3 cm bred og har på oversiden et indskåret hak; herpå hvilede sikkert den til plovskærets rensning og evt. forspandets styring benyttede *plov-kæp*, ligesom det er kendt fra flere senere pløve³. Der har da sikkert også på stjertens højre side været en tilsvarende tap med samme formål. De tre andre naglehullers funktion er mere uklar, men ved en sammenligning med yngre, bevarede hjulpløve⁴, som dog mest stammer fra 1800-tallet, viser der sig visse paralleller.

De to bageste taphuller – et på hver side af sulletaphullet – har formentlig tjent som tilfæstninger for en *slæbesko* anbragt på åsens venstre side, kaldet »landsiden«, dvs. den side af ploven, der vender mod den upløjede mark modsat »furesiden«. På slæbeskoen hvilede ploven, når den ved agrens ende væltedes mod landsiden for at blive vendt, medens den blev slæbt til den nye fure. På Navndrupploven har skoen muligvis bestået af et bræt, hvis ene ende var fastholdt af den forreste nagle, og som derefter gik skråt bagud til venstre, hvor den støttedes af den bageste nagle, der var forlænget ud fra åsen. Lignende slæbesko optræder på flere senere hjulpløve⁵, medens en anden type blot består af en enkelt, kraftig tap, der stikker ud fra landsiden⁶ – en simpel form for slæbesko, der kan have

3. Hjulplovåsen fra Navndrup Mollegård, set fra højre side og fra oven. De to lyse pletter på højre side er nummerskilte. H. Hein foto.

4. Hugmærker i åsens højre side mellem sule- og langjernshullet H. V. foto.

været til stede på flere hjulpløve, som er forsynet med et tomt naglehul mellem sule og stjert; en tredje gruppe senere pløve er forsynet med slæbesko af jern på denne side af åsen.

Den mulighed foreligger dog også med hensyn til tolkningen af Navndrup-åsens naglehuller, at hullet mellem sule- og langjernshullet har fastholdt en skråstiver på plovens højre side, furesiden, i forbindelse med en evt. *ekstra stjert* på denne side, som det er kendt fra flere senere pløve¹³. Endelig kan disse to naglehuller også have fastholdt en klampe på åsens ene side som en holder for den obligate *pløvokse*. Mere naturligt er det imidlertid at forbinde en sådan økseholder med det sidste naglehul, midt mellem langjernshullet og bomtishullerne, for hullet her er ikke gennemgående, og har derfor fastholdt et eller andet på åsens højre side. I Linnés

5 Taphul til langjern set fra åsens underside. Borehuller i forkanten. H. V. foto.

skånske rejse fra 1749 er der afbildet en hjulplov og en hjulard med øksen anbragt her foran langjerner¹¹.

Hvor åsen buer kraftigst opad, er der på oversiden og furesiden en mængde fine hugspor i alle mulige retninger, sikkert frembragt med en økse, der har været holdt næsten lodret, og hvis slag er afbødet mod åsen. Da disse økschug kun findes på åsens overside og på furesiden, dvs. den side af træet, der ved plovens vending for enden af ageren kom opad, er det nærliggende at tolke disse hugmærker som spor af stadig gentagen tilhugning og tilspidsning af nye kiler, til at skyde ind i stjertens taphul under og over åsen, og med hvilke man regulerede plovens dybdegang under brugen – eventuelt havde man nu og da også brug for nye kiler til at fastgøre langjern, sule og skær. Det er let at forestille sig, hvorledes man

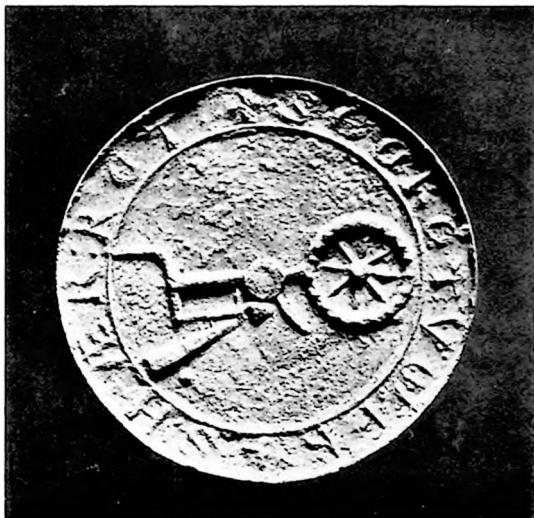
ved tabet af en eller flere kiler under arbejdet hentede emner til nye fra træer eller buske i gærder og hegn op til den mark, man pløjede på, og hvorledes åsen da blev benyttet som huggeblok.

Tilbage at omtale er endnu enkelte spor på åsen. Et hak i højre side foroven ved suletaphullet og forneden ved langjernshullet må nærmest være fliser, der enten er faldet af under arbejdet med at indstille kilerne ved dybdegangsreguleringen eller eventuelt hugmærker af drænarbejderens spade ved optagelsen af åsen i 1963 (fig. 4) – et sikkert år efter spaden findes på samme side af åsen foran plovkæppens fremspringende tap (fig. 5). Forbavsende, trods disse små ar, er i øvrigt den uskadte form, i hvilken det lykkedes de to drænarbejdere at få plovåsen taget op.

Mest uforklarlig af de sekundære mærker på åsen er det kraftige indhug i åsens højre side mellem sule- og langjernshullet (jfr. fig. 4). Dette indhug kan vist kun tolkes som spor af en påbegyndt overhugning af åsen, hvad særlig venstre side af og bunden af hakket viser. Der er tydeligt spor af mindst otte øksehug, hvor øksen har været holdt skråt, skiftevis til begge sider. Overhugningen blev imidlertid ikke fuldendt – og det kan undre, hvorfor man i det hele taget begyndte at hugge her, hvor åsen er tykkest; skulle den deles, ville det have været langt lettere at hugge ud for et af taphullerne. Men i hvert fald er det lidet sandsynligt, at dette hak har nogen forbindelse med åsens oprindelige funktion. Hakket kan vel ikke engang opfattes som resultat af en hårdhændet adskillelse af ploven, der næppe ville have skånet den lille tap tæt ved eller ladet åsens bageste ende, der let kunne flækkes og rives fra hinanden, fremtræde ubeskadiget.

Middelalderens hjulplov

På rekonstruktionstegningen fig. 1, der er udarbejdet på grundlag af Axel Steensbergs sammenstilling af Navndrupåsen med flere senmiddelalderlige plovdele¹², får man et mere anskueligt billede af de enkelte, i det foregående omtalte plovdeles placering i forhold til hinanden. Selv om rekonstruktionen bygger på en sammensætning af hverken tids- eller fundmæssig helt sammenhørende dele, giver den dog sikkert et næsten auten-

6. Froese Herreds segl fra omkring 1300 Nationalmuseet foto.

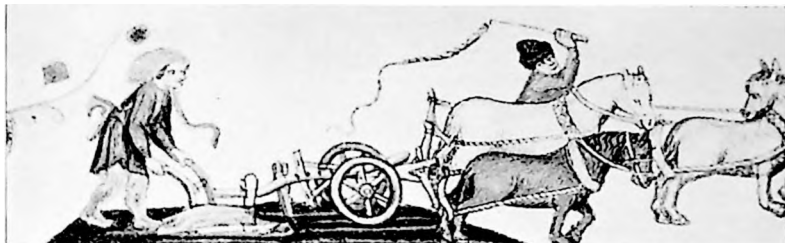
tisk indtryk af hjulploven, som Navndrupåsen hørte hjemme i. Kun må hjulforstellet, muldfjælen og stjerten strengt taget opfattes som ubekendte, da der endnu ikke er fremdraget sådanne middelalderlige plovdele, bortset fra to hjulaksler.

De bevarede dele af middelalderlige hjulplove er blevet indgående behandlet af Axel Steensberg og Grith Lerche¹¹. Der kendes i dag i alt fem sulefragmenter, hvor sulen og løbet er udformet af en tveje, der er blevet forstærket med indborede sten på landsiden for at mindske det kraftige slid her. Af disse er tre dateret ved C-14-metoden til 1500-tallet. Hertil kommer de nævnte to hjulakselstumper, der synes at være for små til vogne, og som derfor bedre passer til hjulforstel til plove. Også disse har indborede sten for at mindske sliddet. Med hensyn til Navndrupplovens

stjert er det som nævnt muligt, at der har været tilføjet en ekstra højre stjertarm, der samtidig tjente som støtte for muldfjælen – i hvert fald må der have været en afstøtning af denne ud for stjerten. Sammenlignet med yngre hjulplove foreligger der dog dobbelt så mange eksempler på plove med én stjert som dobbeltstjert. Med hensyn til middelalderhjulplovens jernskær og langjern er der fremdraget enkelte stykker i forbindelse med middelalderlige befæsningsanlæg, men deres nøjere datering er usikker. Den ældste afbildning af en dansk hjulplov findes på *Fros berreds segl*, der er dateret til omkring 1300¹⁶, jævnfør fig. 6. Man har her gengivet en firsidet hjulplov med ås, sulc, løb og bagudrettet stjert; desuden ses et tydeligt langjern, et symmetrisk skær og en muldfjæl med støtte til løbet samt et lidt overdimensioneret hjul. Den runde tap i midten af seglmotivet hører ikke med til ploven. Der optræder også afbildninger af plove på flere yngre segl, men de giver ikke så klart et indtryk af hjulplovens konstruktion¹⁶.

Kalkmalerier med plove og pløjescener udgør en anden billedgruppe, fra hvilken dog kun skal nævnes enkelte, der med sikkerhed fremstiller hjulplove. Oftest mangler de afbildede plove nemlig hjulstel, og atter andre må nærmest opfattes som arder. Fra Gjerrild kirke på Djursland er ofte gengivet en pløjescene fra omkring 1500, hvor to heste og to okser trækker en hjulplov¹⁶. På akvarellen, der blev lavet af kalkmaleriet før restaureringen af dette, ses tydeligere, at motivet gengiver en hjulplov med langjern, symmetrisk skær og lang muldfjæl. Bag ved stjerten er to »stivere«, som nu tolkes som plovmandens to nedhængende, fri bælteender¹⁶∗. I Hald kirke i Randers amt afdækkedes i begyndelsen af dette århundrede et billede af en hjulplov, som overkalkedes igen efter undersøgelsen. Denne er forsynet med hjulforstel, langjern, symmetrisk skær og en muldfjæl, hvor fjælen er tegnet lidt klodset sammen med løbet – et træk, der er almindeligt ved ældre afbildninger af plove¹⁷, fordi det er vanskeligt på én gang at vise sulen, løbet, stjertens nederste del og muldfjælen, da denne sidste plovdæl rent perspektivisk set kommer til at dække mere eller mindre for de første dele.

Vore hjemlige plovaftbildninger fra middelalderen er i det hele taget en kildegruppe, der må anvendes med forsigtighed, idet kunstneren sjældent

7. Tjekkisk bogmaleri fra 1396–97. Oksen bæres i bæltet.
Foto Homo Faber 1967.

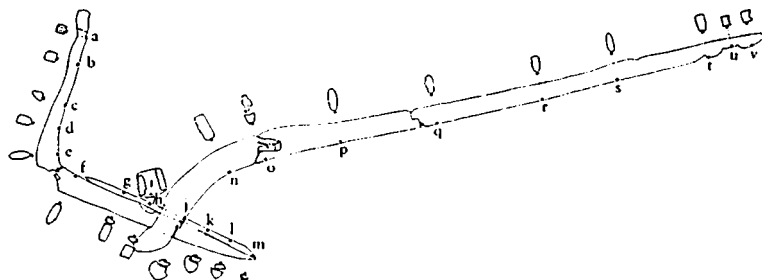
har tilstræbt en større præcision i gengivelsen af de velkendte, konstruktive elementer, men kun fastholdt de mere karakteristiske træk, det maleriske totalindtryk af middelalderbondens hovedredskab. Som supplement til seglafbildningen fig. 6 er derfor medtaget en mere realistisk pløjescene fra 1300-tallets sidste årti, se fig. 7. Her kan alle plovens dele tydeligt skelnes, selv kilerne omkring sulen og langjernet¹¹.

Vore første litterære belæg på plove og pløjning er samtidige med Navndrupåsen. Ordet *plov* nævnes første gang i Roskildeårbogen og Colbazårbogen omkring 1140 med omtalen af Erik Emunes drabsmand: Plough. I de lidt yngre landskabslove nævnes plov og pløjning flere gange, særlig i forbindelse med afpløjning af anden ejers jord. Her må særlig fremhæves Jyske Lov II, 72, hvor hele kapitlet omhandler dette, samt III, 15, der benytter arealangivelsen »fuld plovs land« som et normerende mål for så meget jord, der kan dyrkes med én plov. I kong Valdemars Jordebog fra ca. 1231 optræder det fiskale udtryk »ploghpenning«, medens gloende plovjern nævnes i forbindelse med jernbyrd i Skånske Lov (Anders Sunesøns parafrase 5)¹². Først i de efterfølgende århundreder optræder plove og plovstude i inventarier¹³.

T

8. Plovspor efter ard under gravhøj ved Lerkenfelt, Viborg amt.
Opmåling H. H. Kristensen (VSM 76A).

9. Ard dateret til ca. 350 f. Kr. Fundet i Hendriksmose, Viborg amt (VSM 72/1963). Opmåling H. Ole Hansen i Tools and Tillage 1:2:1969.

Hjulploven kontra arden

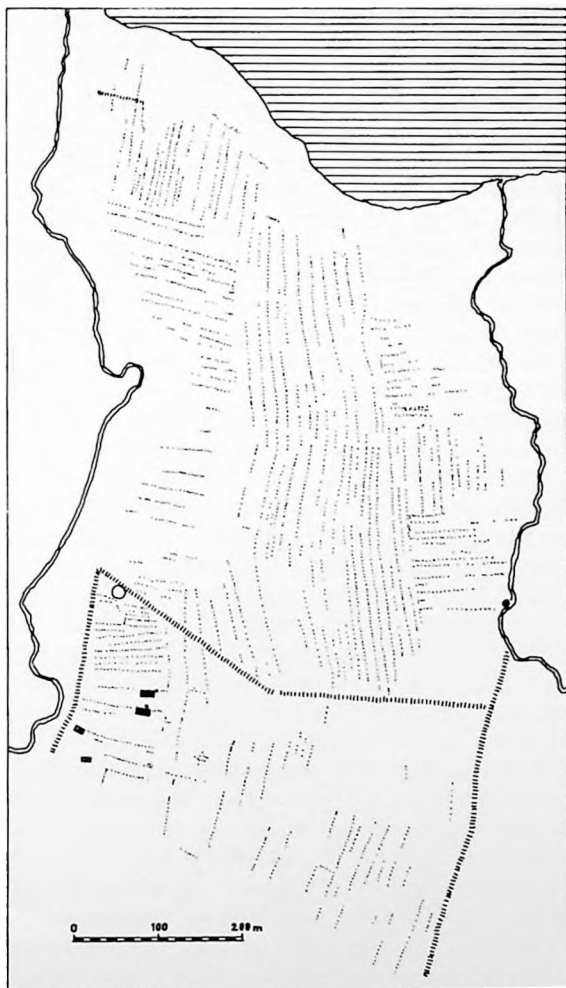
De litterære kilder og fremdragelsen af Navndrupåsen giver altså sikkerhed for, at hjulploven har været i brug herhjemme fra slutningen af 1100-tallet. Dette pløjeredskab adskiller sig fundamentalt fra det i oldtiden anvendte agerdyrkningsredskab, *arden* (fig. 9). Denne, der var forspændt med to trækdyr, må nærmest opfattes som en kraftig harvetand, der med sit ikke særlig brede og ofte symmetriske træskær kastede lige meget jord til begge sider, medmindre man hældede arden til en af siderne under pløjningen, hvorved mere jord kastedes til den ene side. En egentlig fure vendte den ikke, og dens skær var heller ikke i stand til at skære horisontalt i jorden og derved overskære flerårige rødder, hvad arkæologiske profilsnit gennem dens spor i undergrunden tydeligt viser (fig. 8)²⁰. Arden egnede sig med andre ord i landbrugsmæssig henseende ikke rigtig til pløjning af sammengroet, græsbundet jord som i f. eks. en flerårigt henliggende ager eller opbrydning af nyt land, men bedre til løsere muld og årligt dyrket mark.

Her overfor står så hjulploven, der med sit langjern afskærer furen verti-

kalt, hvorefter plovskæret horisontalt afskærer det meste af furebunden. Den løsnede furestrimmel glider ved plovens fremdrift op mod muldfjælen, der søger at vende denne samtidig med, at den også presses ud til siden. Ideelt set skal furestrimlen under plovens fremdrift foretage en skruende bevægelse mod fjælen, hvorved den drejes 135 grader. En sådan vending af furen har imidlertid langt fra kunnet opnås med de ret primitive muldfjæle, der blot bestod af et lodret bræt, som furestrimlen stødte imod, og på hvilket løs jord bunkede sig sammen og hæmmede plovens fremdrift. For at råde bod på dette måtte man derfor regelmæssigt rense muldfjælen med plovkæppen. Men selv om hjulploven i dens mere simple version ikke kunne yde det helt ideelle pløjearbejde, behandledes jorden dog ikke så lidt grundigere end med arden. Den eneste mere fremtrædende ulempe ved hjulploven over for den gamle ard var for så vidt, at der som trækraft krævedes langt flere dyr, hvad enten man foretrak okser eller heste eller begge dele på samme tid. Dette skyldtes ikke blot jordens træge modstand mod langjernet, skæret og navnlig muldfjælen, samt løbets gnidning mod furebunden og landsiden – også plovens egenvægt og hjulforstellet forøgede naturligvis kraftforbruget betydeligt over for den lette ardkonstruktion.

På det ovenfor omtalte kalkmaleri fra Gjerrild kirke ses to heste og to okser forspændt ploven, og fra senere tid har vi oplysninger om, at flere dyr var nødvendige. Seks og otte trækdyr omtales fra Skåne og Bornholm i midten af 1700-tallet²¹, og i værste fald har endnu flere været taget i brug, som det nævnes fra Læsø omkring 1800, hvor der skal have været anvendt op til *seksten* heste for den tunge hjulplov²². Man har svært ved at forestille sig det levende sceneri, når alle disse dyr skulle arbejde sammen, hvert par ofte styret af sin driver, der med råb og skrig og piskesmeld tiiskyndede dyrene til at trække – særlig dramatisk har det været, når plov og forspand skulle vendes ved agerens ende, et foretagende, der både krævede plads og som besværliggjorde pløjearbejdet.

Det er i dag almindelig anerkendt, at arden er nært forbundet med de af Gudmund Hatt og Viggo Nielsen opmålte oldtidsagre²³ (fig. 10), hvorimod hjulploven med sit lange forspand og hjulforstel hører sammen med de senere, længere og smallere agre (fig. 11). Man taler ofte om middel-

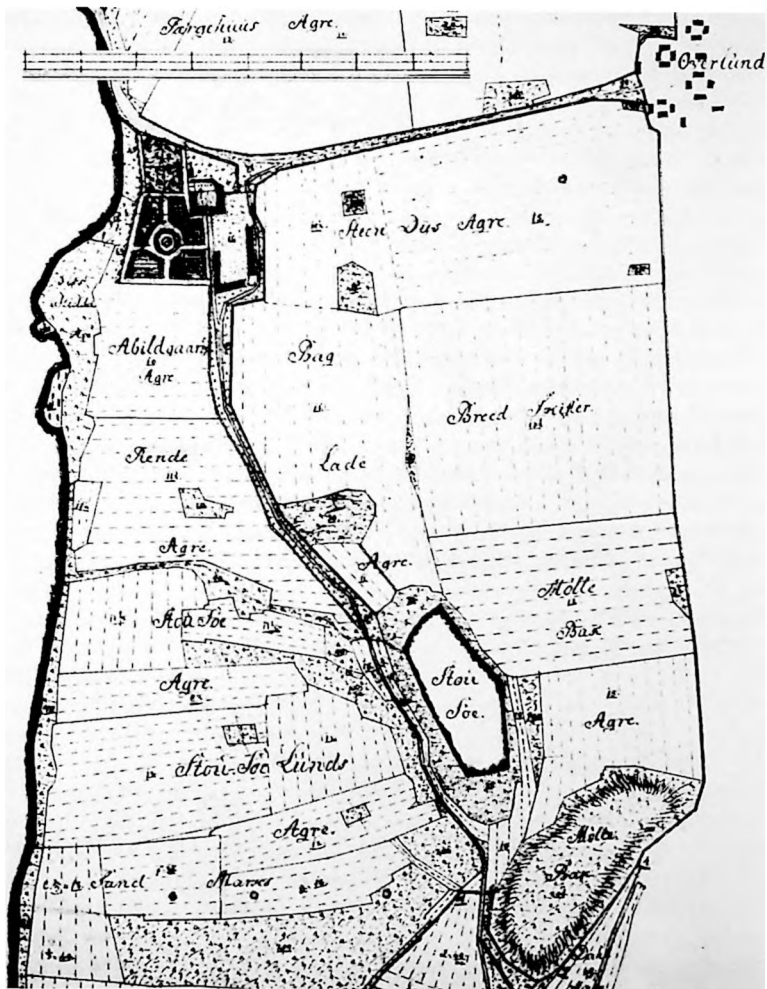
10. En del af middelalderlandsbyen Borups agre ved Tystrup Sø, Sorø Amt. Anvendelsen af den lange plov med hjulforstel har skabt de lange agre. Efter A. Steensberg. 1968.

alderens højryggede – hjulplovtildannede – agre, men brugen af hjulploven medfører dog ikke nødvendigvis, at agrene blev pløjet til samme side hvert år, hvorved de blev højryggede. En del tyder i virkeligheden på, at de højryggede agre først optræder fra slutningen af 1300-tallet, eventuelt i forbindelse med visse andre agrarhistoriske ændringer, men vi besidder desværre endnu kun ganske få dateringer på højryggede agre, der næppe giver materiale nok til at få klaring på denne side af agerbrugets historie²¹. Undersøgelserne af agrene i Borup Ris viser, at man der indtil bebyggelsens nedlæggelse omkring 1200 snarere har pløjet skiftevis sammen og fra hinanden, hvorved agrene bevarer en flad profil, end ensidigt, hvorved man fik opbygget de højryggede agre²² (fig. 11).

Spørgsmålet om, *hvornår* hjulploven er taget i brug herhjemme, står stadig åbent. Fra vikingetidsanlægget Trelleborg (omkring 1000) stammer et lille jernskær med skaftlapper²³, der sikkert lige som de talrige norske skær fra slutningen af jernalderen hører til forbedrede arder af samme type, som har været i anvendelse i vore nordlige nabolande helt op til nutiden. Men forekomsten af disse skær viser i det mindste, at man fra og med den sene jernalder havde taget jernet i anvendelse også til agerdyrkningsredskaber: en vigtig forudsætning for hjulplovens langjern og plovskær. Fra det vikingebesatte East Anglia i England foreligger vidnesbyrd om plove med hjul, langjern og muligt også muldfjæl fra 900-årene²⁴, og tilsvarende optræder på samme tid i Danelagen et nyt jordmål, kaldet »ploughland«, der igen var underopdelt i otte »oxgangs« svarende til et stort plovforspand²⁵ – et arealmål, der benyttedes som skatteberegningseenhed og som formentlig var nogenlunde samstemmende med den jordlod, en enkelt bonde kunne holde under dyrkning.

I sin Danmarkshistorie fra 1926 fremsatte Erik Arup den meget omdiskuterede teori om en driftsmæssig og organisatorisk forbindelse mellem *landsbygrundlæggelserne* ved overgangen fra jernalder til vikingetid/tidlig middelalder, udviklingen af *plovfællesskabet* og indførelsen af *den tunge hjulplov* med det store trækforspand²⁶. Et væsentligt argument mod denne hypotese er i dag faldet bort, efter at Tømmerbyploven ved omdatering er blevet flyttet fra førromersk jernalder til renæssancen²⁷, og Arups sammenstilling af hjulplov, plovfællesskab og den middelalderlige landsbyorgani-

11. Kort over Aemildkloster med tilhørende agre inddelt i lange smalle åse.
Matrikelkort 1813. Målestok i danske alen.

sation som i deres oprindelse og udvikling sammenhørende historiske faktorer er dermed atter blevet et centralt tema i den landbrugshistoriske forskning herhjemme¹¹.

Selv om vi må erkende, at hjulplovens indførelse kun er en mulighed blandt flere andre som primær forklaring på vore landsbysamfunds fremvækst, vil ingen betvivle, at hjulploven gennem århundreder var landbrugets vigtigste dyrkningsredskab og at dens indførelse må have haft revolutionerende betydning for det danske samfund: hjulploven repræsenterer en afgørende teknologisk faktor bag forskydningen fra små til store markarealer og fra oldtidslandbrugets mere individuelle dyrkningsform til middelalder-agrarsamfundets nok så fællesprægede driftsformer. Vor viden om disse forhold er imidlertid, som vi har set, endnu fragmentarisk og utilfredsstillende, og der kan meget vel gå årtier mellem fremdragelsen af plovdetaljer som Navndrupåsen, der kan bringe klaring på de væsentligste dateringsmæssige og teknologiske spørgsmål. Den mest frugtbare vej til nye forskningsmæssige resultater bliver derfor at få fremdraget og dateret plovspor efter hjulplovens arbejden i jorden på samme måde, som der efterhånden foreligger et repræsentativt antal iagttagelser af oldtidsardens plovfurer i forbindelse med daterbare forhistoriske gravanlæg m. m. Det er troligt, at adskillige arkæologiske vidnesbyrd på hjulplovens anvendelse vil blive påvist i de kommende årtier i forbindelse med udgravninger af vores tidligmiddelalderlige bebyggelse, gårde og landsbyer, der omsider er ved at dukke frem.

Harald Ditzel:

T.J. 497 VIUMFONTEN

En undersøgelse af stenbuggerens udmålingsteknik

De fleste besøgende, der gør deres iagttagelser i Vium kirke, ofrer sikkert ikke døbefonten den største opmærksomhed. Ifølge dr. Mackeprangs undersøgelser over danske middelalderlige døbefonte er den en efterligning af løvefontenes klassiske type – og mange vil vel tilmed mene en temmelig simpel efterligning.

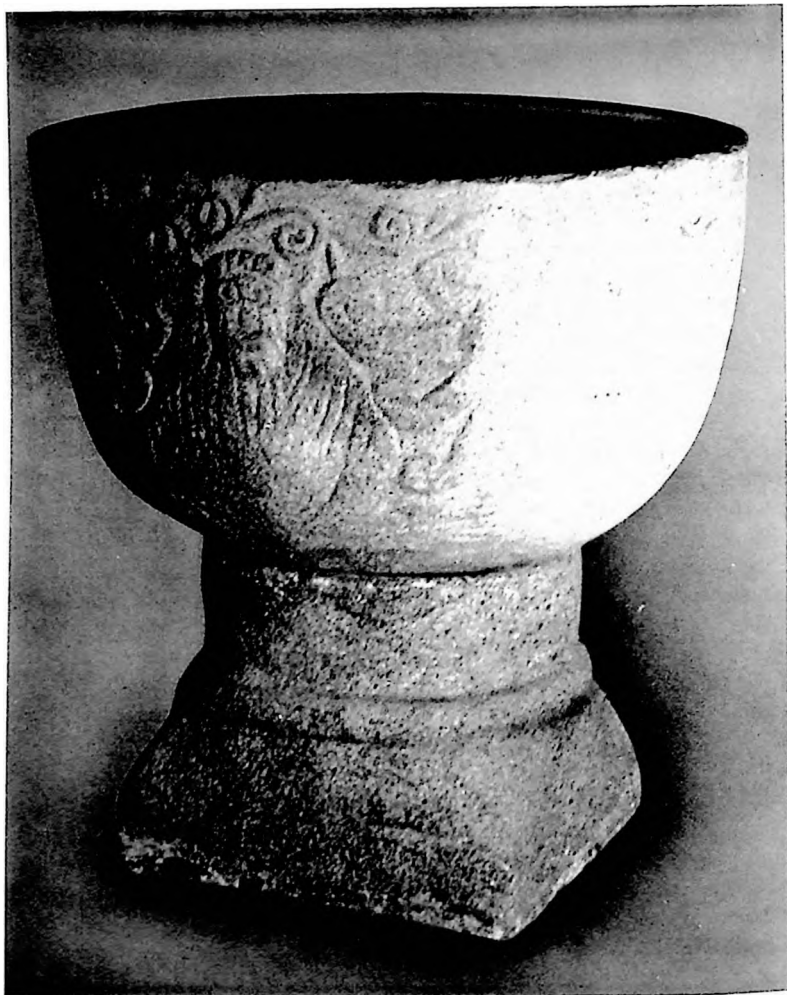
Da Vium kirke i 1968 var under restaurering, gjorde arbejdets leder, arkitekt Poul Erik Jensen, Viborg, mig venligst opmærksom på, at døbefonten af hensyn til arbejdet i kirken måtte flyttes og ville blive skilt i sine to dele, kumme og fod, hvorfor en mere minutøs undersøgelse ville blive muligjort. Lejligheden blev, som det skal fremgå af det følgende, ikke forsømt.

Den 14. marts 1968 blev fonten undersøgt, fotograferet og opmålt i adskilt tilstand; inden for forfatterens herredsbestemte gennemgang af jyske døbefonte nummereres den T.J. 497.

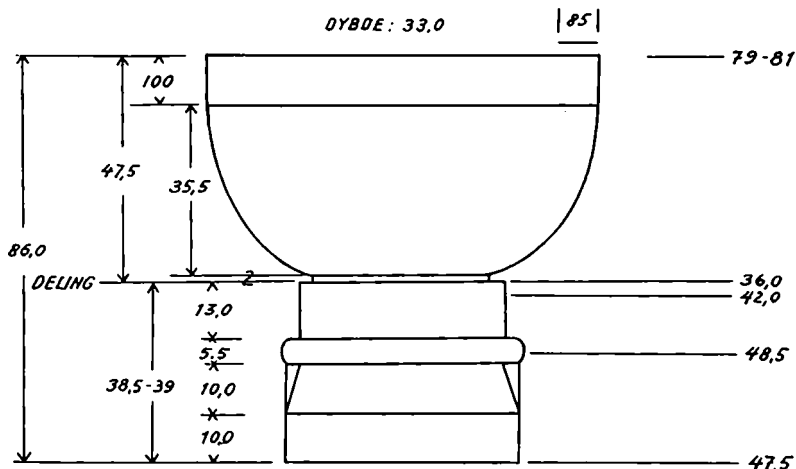
Fontens udseende fremgår af fotografierne, idet også et billede af fonten efter at den atter er samlet er medtaget.

Med hensyn til opmålingen må forudskikkes nogle bemærkninger. Alle breddemål er taget med en stor krumpasser af stål, fremstillet til formålet. Herved opnås den nødvendige nøjagtighed i måltagningen. Højdemålene frembyder ikke særlige vanskeligheder. Alligevel må der, som det vil fremgå af de nedenfor angivne mål, blive tale om såkaldte korrektioner. Disse må foretages af to grunde. 1. Granitten er et så hårdt materiale at arbejde i, at selv den dygtigste stenhugger vil have vanskeligt ved – alene ved anvendelse af spidshammer – på alle punkter at hugge til nøjagtig de mål,

1. Viumfonten.

2. Opmåling af Viumfonten.

han har forudsat ved fontens beregning. – 2. Væsentligere er, at målene, man i dag kan tage på en færdig font eller et andet romansk stenmesterarbejde, naturligvis tages i vort nu anvendte metersystem. Stenhuggeren i middelalderen har imidlertid benyttet sig enten af romerske eller græske fod og tommer. Da disse måleenheder næppe er kendt af ret mange uden for en lille kreds, der interesserer sig for dette speciale, skal de kort omtales her.

En græsk fod (i det følgende betegnet 1'GR) måler 33 cm. En fod indeholder 16 tommer, følgelig er en græsk tomme (i det følgende betegnet 1" GR) i dansk mål lig med 2.0625 cm. Alene dette tal viser vanskeligheden ved at udmåle strengt eksakt. 4"GR udgør 8.25 cm, og en halv græsk fod eller 8"GR udgør 16.5 cm.

Tilsvarende måler en romersk fod 29.6 cm og en romersk tomme 1.85 cm. Det hele bliver ikke lettere af, at stennemestrene øjensynlig også har benyttet

© Viumfontens kumme

sig af en række mål, der ikke direkte har relevans til henholdsvis den græske eller romerske fod og deres inddeling i tommer. Disse mål fremkommer ved, at der til stennemesterens rådighed har stået et særligt instrument, her kaldet Vinderslevinstrumentet, hvorpå en særlig målestok bl. a. har indeholdt mål, der svarer til de danske mål 5.5 cm, 11 cm, 16.5 cm osv. som særlige relationer af den græske fod.

Der skal ikke her nærmere redegøres for Vinderslevinstrumentet og dets anvendelse. Det må af flere grunde vente, til en større undersøgelse af samtlige jyske granitdobefonte fra middelalderen kan offentliggøres. Der skal blot tilføjes, at Vinderslevinstrumentets brugbarhed indtil nu har stået sin prøve på ca. 300 jyske fonte.

Af den vedføjede målskitse fremgår, at fontekummens fulde højde lod sig udmåle til 47.5 cm. Foroven mod kummens mundingsprofil lod et mindre næsten lodret stykke sig udmåle til 10.0 cm. Selve kummens krumning havde en højde på 35.5 cm, og kummen afsluttedes forneden med en lille flad »tallerken«, hvorpå den hvilede på fontefoden, på 2,0 cm's tykkelse. Forsøger man at korrigere disse højdemål til græske målenheder, kommer man til følgende resultater:

<i>Målt på fonten</i>	<i>Korrigerede</i>
10.0 cm	10.3125 cm = 5"GR
35.5 cm	35.0625 cm = 1' 1"GR
2.0 cm	2.0625 cm = 1"GR
-----	-----
Sammenlagt: 47.5 cm	47.4375 cm = 1' 7"GR
-----	-----

Som det ses af det endelige resultat, er den nødvendige korrektion kun på 0.0625 cm svarende til $\frac{1}{32}$ "GR. Smukkere kan det næsten ikke være.

Hele fontefodens højde viser sig ved opmåling at svinge mellem 38.5 cm og 39.0 cm. Tager man detailmålene viser de sig at være: nederste kvadratiske sokkel: 10.0 cm. Det let buede stykke op til fodens vulst: 10.0 cm. Selve vulsten: 5.5 cm, og den øverste cirkelformede skive: 13.0 cm. Korrektionerne efter den græske målestok giver følgende resultater:

4. Viumfontens fod.

	<i>Målt på fonten</i>	<i>Korrigerede</i>
	10.0 cm	10.3125 cm = 5"GR
	10.0 cm	10.3125 cm = 5"GR
	5.5 cm	5.5 cm = (et af målene på den omtalte anden målestok - omsat = $\frac{1}{16}$ "GR)
	13.0 cm	12.3750 cm = 6"GR
-----		-----
Sammenlagt:	38.5 cm	38.5 cm = $1\frac{1}{4}$ "GR

Her ud fra bliver fontens fulde højde:

	<i>Målt på fonten</i>	<i>Korrigerede</i>
	38.5 cm	38.5 cm
	47.5 cm	47.4375 cm
-----		-----
Sammenlagt:	86.0 cm	85.9375 cm

Sammenlagt bliver den nødvendige korrektion altså stadig væk kun de 0.0625 cm eller $\frac{1}{16}$ "GR. Når det endelige resultat ikke direkte lader sig udtrykke i et relevant græsk mål, skyldes det udelukkende, at fontehuggeren ved fodens hugning til vulstens tykkelse har benyttet et mål fra den »anden« målestok; nemlig $\frac{1}{16}$ "GR.

Endnu mere spændende viser breddemålene sig at være. Måles bredden af kummen ved mundingsprofilet, svinger den mellem 79.0 cm og 81.0 cm. – En tilsyneladende rimelig korrektion ville her være målet 80.4375 cm svarende til 2' 7"GR. Men her spiller for fontehuggeren et ganske andet forhold ind. Målet 2' 7"GR er fontens største diameter. Men den har han ikke direkte nogen brug for. Det drejer sig om en dekoreret font, hvorfor det er vigtigere for ham at få en periferi i et rent græsk mål, hvorefter han kan foretage de nøjagtige inddelinger til placering af dekorationens enkelte dele.

Vælger han derfor en diameter på 80.5 cm – hvilket er et mål, der ikke har direkte relation til den græske målestok, opnår han en periferi på $80.5 \text{ cm} \times 22 : 7 = 253 \text{ cm}$ eller nøjagtig $7\frac{2}{3}$ 'GR. Vil han udnytte denne periferi på den måde, at han opdeler den tænkte dekoration i 8 lige store dele, får han til hver del 31.625 cm, hvilket på den »anden« målestok betyder $11\frac{1}{2}$ målestoksinddelinger, hvor hver inddeling på 2.75 cm svarer til normalmålestokkens 1 'GR = 2.0625 cm.

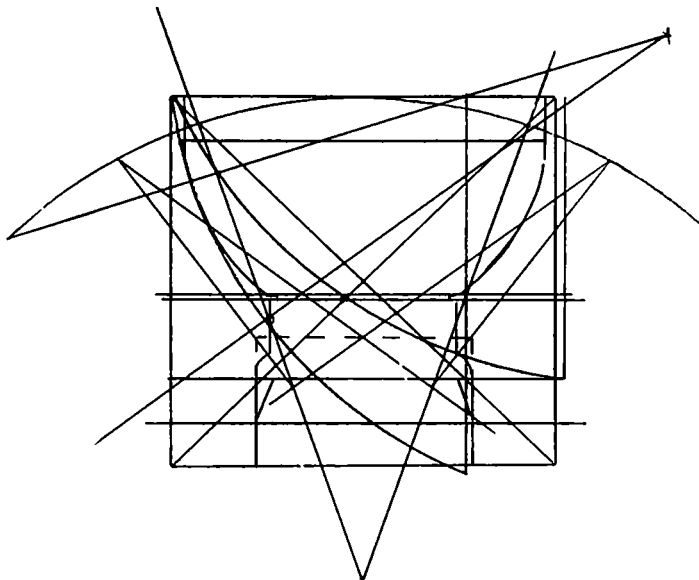
Nu vil det naturnødvendigt være en fordel, såfremt han på den nederste del af kummen kan foretage en tilsvarende inddeling, så han kan trække lodrette inddelingslinier ned over rundingen, når dekorationen skal fordeles.

Den nederste lille »tallerken«, med tykkelsen 2.0625 cm eller 1 'GR, måler i diameter 36.0 cm. Da tykkelsen er så ringe, og da stenen på dette sted er stærkt nedslidt, viste det sig meget vanskeligt at anbringe krumpasseren med den nødvendige sikkerhed. Korrigerer man imidlertid målet til 35.0 cm, får man atter et mål, der ikke har direkte relation til den græske målestok, men som giver en periferi på $35.0 \text{ cm} \times 22 : 7 = 110 \text{ cm}$, eller nøjagtig $3\frac{1}{3}$ 'GR. Deler han også her i otte lige store stykker, får han til hvert stykke 13.75 cm, hvilket præcist er 5 gange delmålet på »anden« målestok, $5 \times 2.75 \text{ cm} = 13.75 \text{ cm}$.

På fodens øverste cylinderformede stykke måles diameteren til 42.0 cm, hvilket meget præcist giver en periferi på $132.0 \text{ cm} = 4$ 'GR uden korrektion ($42 \text{ cm} \times 22 : 7 = 132$).

Vulstens mål 48.5 cm skal utvivlsomt korrigeres til 49.0 cm. Denne diameter giver en periferi på $49.0 \text{ cm} \times 22 : 7 = 154 \text{ cm}$ eller nøjagtig $4\frac{2}{3}$ 'GR. Endelig kan det med sikkerhed siges, at fodens nederste breddemål, der udmåles til 47.5 cm, skal korrigeres til 47.4375 cm, således at kummens fulde højde og fodens største breddemål er et og samme. Dette kan stemme med, at stensemesteren har haft en langagtig marksten til sin rådighed, hvoraf han ved kløvning har kunnet få to stykker, et til kummen og et til foden.

Gider man regne lidt på stenenes oprindelige størrelse, kommer man til det resultat, at den har haft et rumfang før tilhugningen på ca. 1.2 m^3 , hvilket vil sige en vægt på ca. $3\frac{1}{2}$ tons.

5. Viumfonten optegnet på terning ved hjælp af en model af Vinderslevinstrumentet.

Fontekummens største indvendige dybde er 33.0 cm = 1'GR, og mundingsprofilen har en tykkelse på 8.5 cm, korrigeret til 8.25 cm = 4"GR. Fonten er uden afløb, men i bunden er udhugget en mindre fordybning, som om hugning af afløb har været påbegyndt, men er blevet opgivet. Den vedføjede konstruktionstegning af Viumfonten er udført ved hjælp af en model af Vinderslevinstrumentet. Den viser, at instrumentet i den kyndige stenhuggers hånd har været et uvurderligt hjælpemiddel, når han før hugningen har tildannet to firesidede prismer, hvorpå han vil opride

formen på sin font. For nemheds skyld er tegningen udført, som om fonten blev hugget ud af en stor granitterning. Det ændrer intet ved det principielle i instrumentets anvendelse.

Undersøgelsen giver som resultat, at det med rimelig sikkerhed kan siges, at Viumfonten er hugget i græske mål, hvorved den placeres i den ældste gruppe af de jyske granitdobefonte. Den er rimeligvis jævn gammel med den kirke, hvori den endnu står, og sandsynligvis udført omkring 1150. Om stenmesteren kan det siges, at han ikke er nogen amatør. Han har kunnet sit håndværk og de dermed forbundne beregningsmetoder. Han har således været i stand til at beregne sine periferier med stor nøjagtighed. Hans udmålingsteknik har i enhver henseende været i orden. At han som billedkunstner ikke rager op blandt vore betydeligste stenmestre er uomtvisteligt. Hans løvefigurer skal derfor heller ikke nærmere omtales i denne omgang. Men det er værd at bemærke, at hans huggeteknik kommer fint til orde i hans rankespiraler neden for mundingsprofilet. Han hører utvivlsomt hjemme blandt den store række af stenmestre, der har fået deres uddannelse i Viborg domkirkes første byggeperiode, mens man endnu byggede på kirken i græske mål. Måtte disse resultater være medvirkende til, at besøgende i fremtiden i Vium kirke ser med ærbødighed på kirkens ældste klenodie.

Harald Ditzel:

FRAGMENT AF EN LANG HISTORIE OM DOMKIRKELØVER

Ved siden af mit hovedtema: De romanske granitdobefonte i Jylland - har jeg de senere år med lange afbrydelser arbejdet med Viborg domkirke. Det er lykkedes at gemmensøre visse dele af en undersøgelse vedrørende Viborgkatedralens ældste bygningshistorie.

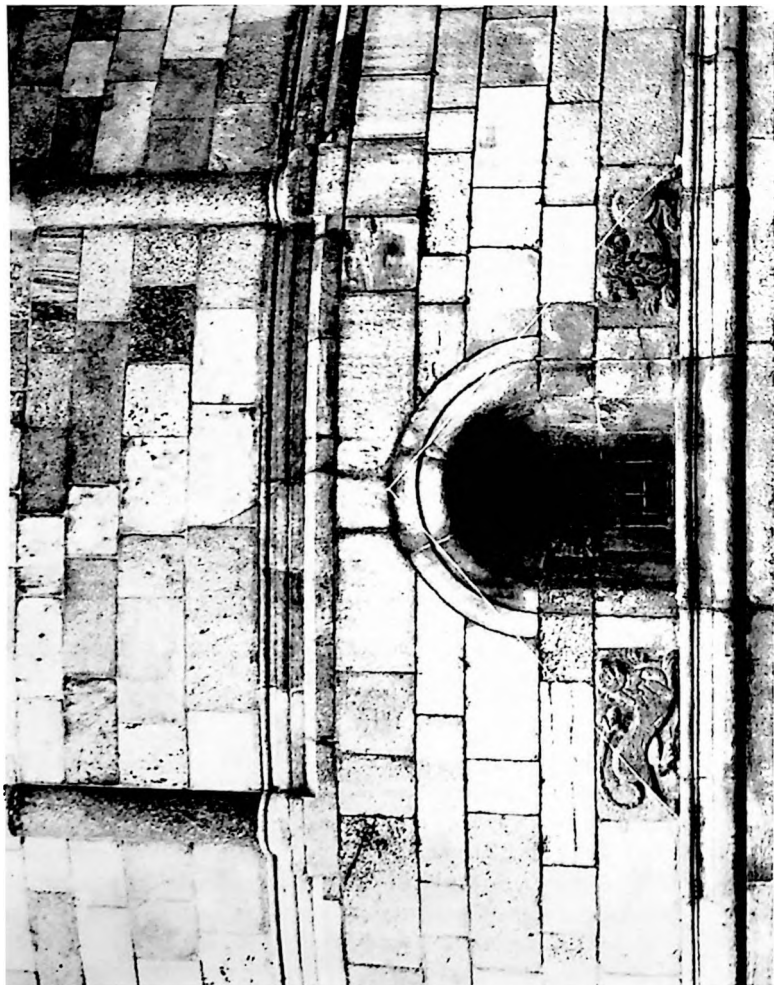
Det er mit håb at få lov til at fortsætte studiet, der kræver en række omfattende opmålinger og rekonstruktioner. Denne opsats er kun ment som en antydning af, hvad der kan ligge gemt i to løverrelieffer, og hvilke perspektiver det eventuelt kan åbne.

Man har i dette århundrede frilagt Viborg domkirke. Kun mod øst ligger endnu en bygning og trykker sig i læ af kirken. Det er Claus Stalknechts smukke bispegård fra 1728, en barokbygning af en særlig dominans i bybilledet.

Stiller man sig foran og med ryggen til bispegårdens lange længe, har man foran sig den eneste ydre rest af en romansk Viborgkatedral. Midt for findes et motiv, der må springe i øjnene: Et rundbuet vindue, flankeret af to pragtfulde løver i relief. I øvrigt ser man forneden sokkelstenene med en kraftig, attisk profil. Det rundstavprydede vindue hviler direkte på soklen. Det samme gør de to kvadre, der bærer løverreliefferne. Motivet er indfældet i den del af absis, der udgør kryptpartiet. Vi har fem kvaderskifter over hinanden, før vi når op til den lille, skrånede gesims, hvor-

1. Viborgkatedralens centrale apsisparti.

på hviler, dels endnu en lille profileret sokkel, dels de halvsojler, der pryder apsisrundingen.

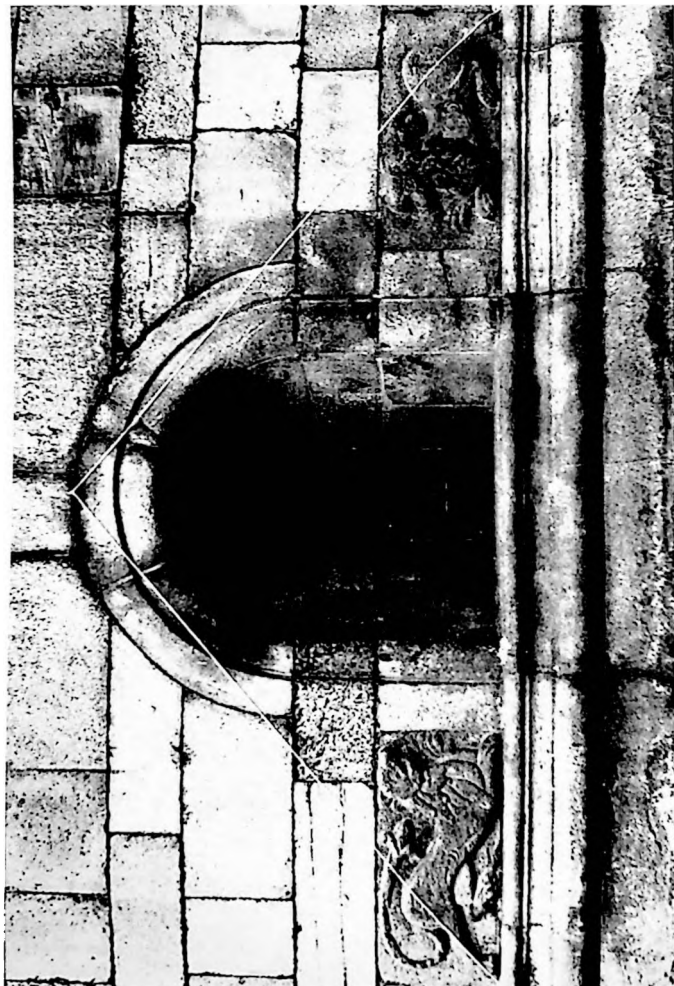
Når man betænker, hvor omfattende en litteratur der i dag er tilgængelig om katedralen i Lund, må man beskæmmet undres over, hvor lidt forskere i Danmark har interesseret sig for søsterkatedralen i Viborg. Det ville være en rimelig opgave nu op mod hundredåret for den nuværende kirkes indvielse at søge indhentet lidt af det forsømte. Det er bl. a., hvad denne artikel har til formål omend i såre beskedent omfang. Den begrænser i første omgang sit emne til lovmotivet og dets nærmeste omgivelser. Men måske viser det sig, at dette beskedne emne danner et brugbart udgangspunkt for mere omfattende undersøgelser.

For den, der vil forske vore romanske mindesmærker, gælder den hovedregel, at al begyndelse er iagttagelse. Lad os derfor prøve at iagttage vort lovmotiv en smule nærmere. Vi går et par skridt ind på det gråsklædte område, der omgiver kirken, indtil vi i synsfeltet har netop kun det rundbuede vindue og de flankerende løver. Hvis man som iagttager af billedkunst har beskæftiget sig med kompositionsproblemer og har opnået en vis træning, kan man næppe befinde sig i den beskrevne position uden at bemærke, at kompositionen beherskes af et par hovedlinier, der i sig selv er ejendommelige og interessante.

Disse hovedlinier kan karakteriseres derved, at de to linier går gennem løvernes bagudrettede bagben – højre bagben på den søndre løve, venstre bagben på den nordre – strejfer løvernes halespids, tangerer vinduets rundstav på ydersiden og mødes nøjagtigt over rundbuen i et punkt, der er beliggende præcist på øverste bues periferi. Sammen med øverste kant af kirkens hovedsokkel beskriver disse to skrålinier en stor ligebenet trekant, der så at sige omfatter hele dette dekorative hovedmotiv. For at konstatere, at øjet ikke tog fejl, blev det forsøgt at markere de to hovedlinier ved hjælp af udspændte hvide snore, således som det er synligt på de medfølgende fotografier.

Alene denne kendsgerning, at så markante hovedlinier indeslutter dette 1100-talsmotiv, kunne kun anspore til at søge andre linier for motivets opbygning – eller sagt på en lidt anden måde: finde frem til nogle kompositionsprincipper, der var bærende for motivet.

2 Rundstavpydet kryptvindue flankeret af løver.

Da vore fotografier nødvendigvis må indeholde temmelig kraftigt buede linier i det vandrette plan, vil vi i stedet benytte os af arkitekttegninger af det samme motiv. Professor J. Nebelong, der kom til at lede domkirkearbejdet i 1860'erne, lod før nedrivningen begyndte optage opmålinger og udføre tegninger. Selv om disse ikke på alle punkter var særlig detaljerede, lod det sig gøre til det af arkitekt H. Storck i 1903 udsendte værk „Jydske Granitkirker“ at lade udføre udmærkede detailtegninger af kirken, som den så ud for restaureringen.

Arkitekt Storcks tegninger af Viborgkatedralens apsisparti benytter vi i denne opsats til indtegnings af en række af de linier, der kan tjene til en analyse af nogle af de kompositionsprincipper, der kan være anvendt ved planlægningen af apsis.

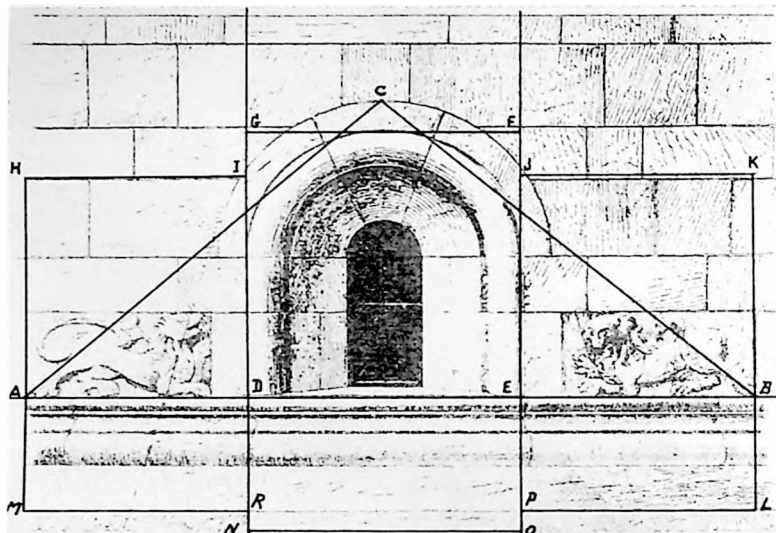
Hvad enten man stiller sig foran vort motiv ved kirken, eller man nøjes med at se på et fotografi eller en tegning, er der et stort kvadrat, der selv for den uøvede iagttagere må være let erkendbar. Det drejer sig om den åbenbare firkant, der indrammer apsisvinduet, og som på den første tegning er mærket DEFG. Vanskeligere er det nok samtidig at erkende, at søkkelpartiet lige nedenunder udgør nøjagtig $\frac{1}{2}$ kvadrat i samme størrelsesorden. Det er på tegningen mærket NOED. Lad os med det samme afsløre, at kvadratsiden måler ca. 141 cm.

På tegningen er tillige indtegnet de tidligere omtalte hovedlinier, som vi ses på selve kirken med hvide snore. De er mærket AC og BC.

Både linien EB og AD viser sig at være sider i to mindre kvadrater, mærket ADIH og EBKJ. Som ved det store kvadrat ligger her også under hvert af de små kvadrater to halve kvadrater med samme side. De er mærket PLBE og MNDA. Siden i disse kvadrater måler 111.0 cm.

På den næste tegning er udgangspunktet, at kryptvinduet lysåbning lader sig udmåle til 37.0 cm. Dette mål er, som det med ønskelig tydelighed fremgår af tegningen, et temmelig centralt mål. Det lader sig gøre at spalte de på forrige tegning viste kvadratiske flader op, så målet 37.0 cm forekommer ikke mindre end 9 gange. Hvad der derudover kan aflæses af denne tegning er følgende:

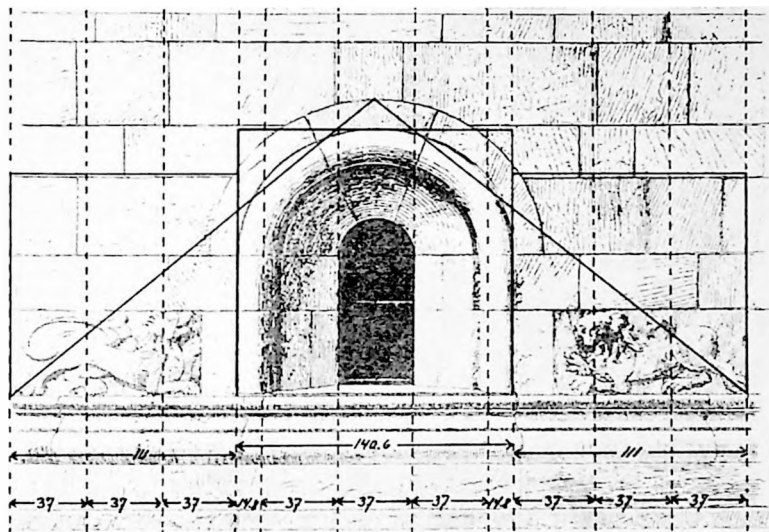
Det store kvadrat, hvis nøjagtige mål er 140.6 cm, består af lysmålet 37.0, der gentages på begge sider af lysåbningen. Herudover forekommer i

3. Arkitekt H. Storcks tegning (1903) med indtegnede linier til analyse af kompositionsprincipperne.

begge sider målet 14.8 cm, der dækker tykkelsen af rundstavens udadvendte side. De to små kvadrater tredeles simpelt i målet 37.0 cm. Det ses, at de lodrette linier i disse kvadrater tredeler løvekvadrene og markerer vigtige kompositionslinier for selve løvefigurerens udformning.

Samtidig må det være rimeligt at sige lidt om, hvad selve de udfundne mål kan fortælle. Som påvist af professor Vilh. Wanscher vekslede anvendelsen af græske og romerske mål i 1100-tallene. De græske mål var anvendt siden bronzealderen og havde holdt sig siden. Anvendelsen af romerske fod og tommer kommer til Danmark med lombardiske byg-

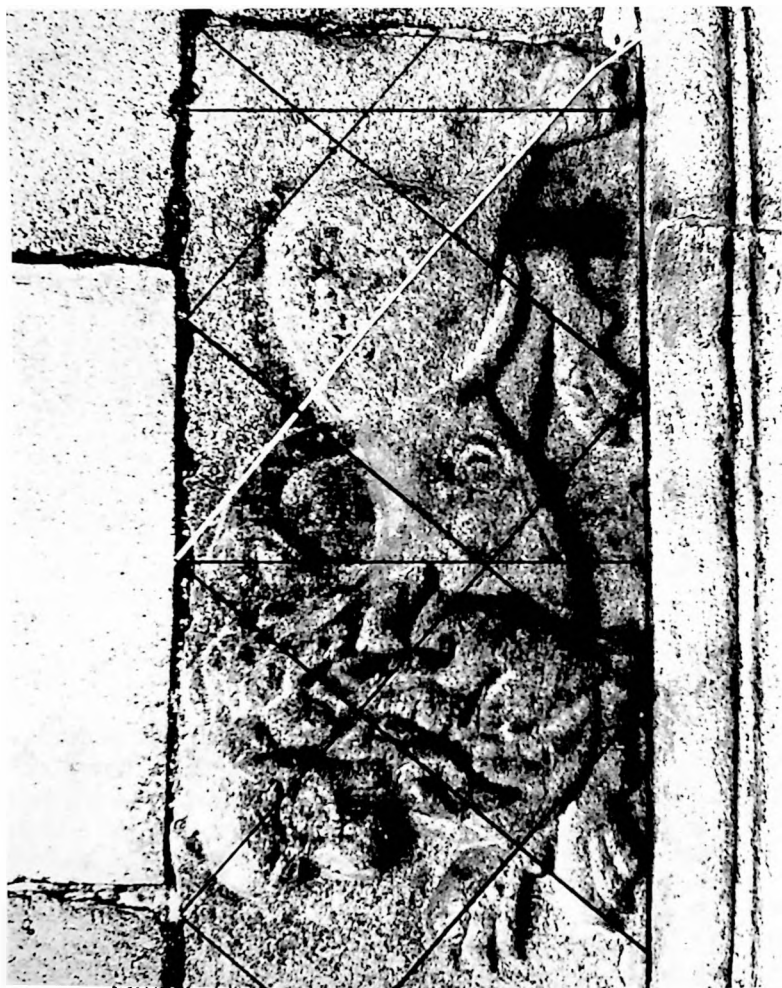
4. De udfundne kvadrater opdelt i enheder på grundlag af målet på apsisvindets lysåbning.

mestre, der indførte teglstensbyggeriet. Det indtil nu kendte tidligst udførte teglstensbyggeri på dansk område er teglstensmuren ved Dannevirke, påbegyndt 1163. Den romerske fod (herefter betegnet 1'R) måler omset til nutidig dansk mål 29.6 cm. Den er delt i 16 tommer, hver på 1.85 cm (herefter betegnet 1''R).

Lysmålet: 37.0 cm er altså lig med 20''R eller 1¹/₄'R. Målet 14.8 cm er lig med 8''R eller 1/2'R. Kvadratsiden 140.6 cm er udtrykt i romerske mål 4' 12''R. Den mindre kvadratside på 111.0 cm er 3³/₄'R.

Herefter kan vi gøre nogle iagttagelser på den nordre løvekvaeder. På

5. Nordre lovekvader med kompositionslinier

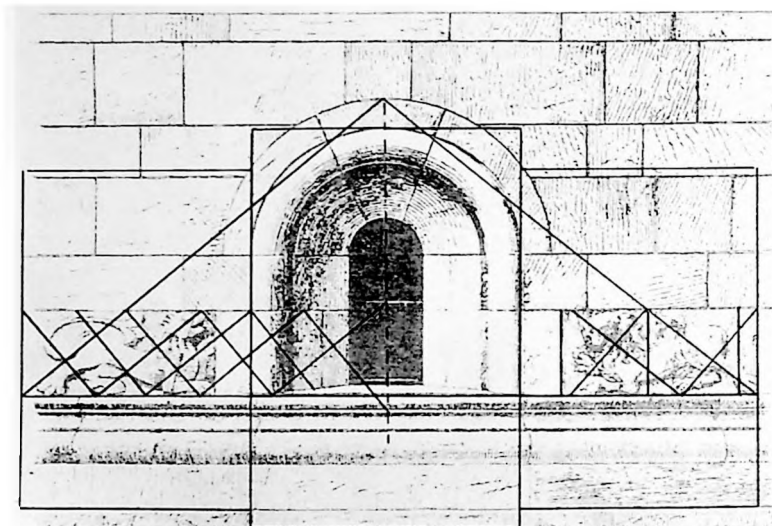

fotografiet ses den hvide snor, en del af den hovedlinie i den store ligenbenede trekant, vi tidligere betegnede med bogstaverne BCA. Hvor den hvide snor skærer billedkvaderens øverste kant, er indtegnet en sort linie, vinkelret på den hvide. Den forløber gennem løvemanken og løvens venstre forpote til kvaderens nederste kant. Der fremkommer en stor retvinklet trekant med kvaderens nederste kant som hypotenuse og den hvide og den sorte linie som henholdsvis største og mindste katete. En hermed fuldstændig lignedannet trekant er derefter indtegnet med øverste kvaderkant som hypotenuse og mindste katete udgående fra kvaderens øverste højre hjørne. Som det ses, er dette konstruktionsprincip fortsat, så en række linier markerer endnu to lignedannede trekanters dele. Det er let erkendeligt ved at betragte løvefiguren bag det gradnet, de sammenflettede trekanter udgør, at der fremkommer en række centrale punkter til fastholdelse af kompositionen.

Endvidere er på fotografiet indtegnet tre lodrette linier, der danner to kvadrater, hvis sider er kvaderens højde, der måler 41.625 cm eller omsat til romerske mål $22\frac{1}{2}''R$. Herudover bliver der i kvaderens højre side en lille lodret strimmel. Hele kvaderens bredde er 92.5 cm, hvad vi allerede havde kunnet aflæse på den foregående tegning som $37.0\text{ cm} + 37.0\text{ cm} + 18.5\text{ cm} = 92.5\text{ cm}$. Dette mål er på den romerske målestok $50''R$ eller $3'2''R$. Den lille strimmel i højre side måler folgeligt 9.25 cm eller $5''R$. På den efterfølgende tegning er løvekvadrene igen taget til behandling. På den nordre kvader er kun de to første retvinklede trekanter fra fotografiet indtegnet foruden de omtalte kvadrater. På den søndre løvekvader er derimod det omtalte gradnet gennemført med størst mulig konsekvens og dertil videreført til skæringer med motivets midtakse.

På endnu en tegning er gradnettet ført ud over hele vort omhandlede motiv. Det ses bl. a., at en række diagonallinier markerer vigtige holdpunkter. Her skal blot peges på diagonalerne, der mødes i motivets midtnormal ved soklens nederste rand.

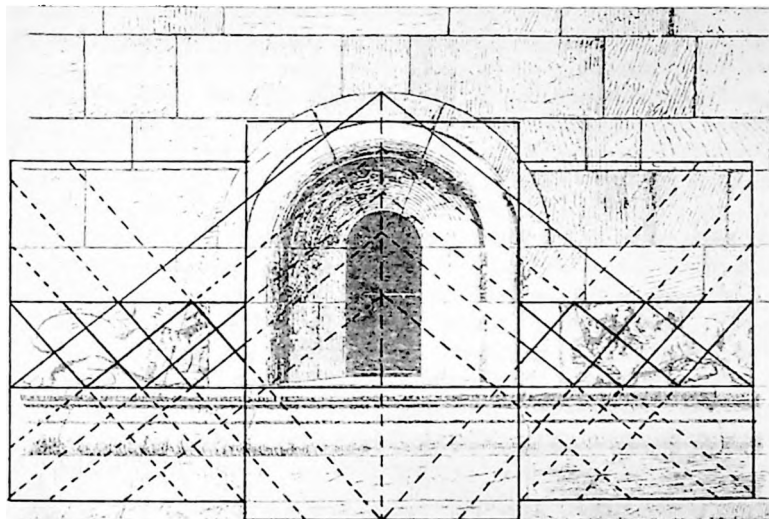
Det er næsten en selvfølge, at gradnettet vil kunne lade sig videreføre på en tegning af hele apsis. Det er forsøgt med iøjnefaldende gode resultater, men det vil fore for vidt at komme nærmere ind på disse ting i denne forbindelse.

6. Lovekvadrenes kompositionslinier videreført til større konsekvens og rækkevidde.

Mindre selvfølgelig er måske og mere overraskende forekommer det, at det lader sig påvise, at de samme konstruktionsprincipper og de samme målforhold er fremherskende i kryptens grundplan. Men også dette ligger uden for denne korte opsats område.

Måske kan det have interesse kort at referere til enkelte påviste målforhold: Radius for den ydre apsisrunding er $22'R$, når soklen medregnes. Rundings radius, hvor vort motiv er placeret, altså uden soklens tykkelse, er $21\frac{2}{3}'R$. Radius i den indre apsisbue (i krypten) er 470.9 cm, hvilket giver en indvendig periferi på $100'R$ eller 2960 cm. Stykket på

7. Lovekvadrenes kompositionslinier ledet ud over det centrale apsismotiv.

kryptvæggen, der svarer til den del af den ydre apsis, der er optaget af vort motiv, måler 266.4 cm, der lader sig opdele i 7 stykker på hver 37 cm og to stykker på hver 3.7 cm eller 2"R.

I krypten er afstanden mellem to søjler i tværgående retning 281.2 cm eller nøjagtig det dobbelte af siden i det store kvadrat i vort udvendige motiv. Afstanden i længderetningen er 310.8 cm lig med 6 stykker på 37 cm + 3 stykker på 29.6 cm = 1'R.

Sammenfattende kan det fastslås, at vort behandlede motiv er holdt i romerske mål. Dette må naturligvis give anledning til betragtninger over

tilblivelsestiden. De bestående ældste dele af Viborgkatedralen med en enkelt undtagelse må på grund af de romerske mål fastlægges til senere end 1163, eventuelt samtidig med ombygningen af apsis i Lund, der også står bygget i romerske mål. Undtagelsen er det lille sydlige sakristi i krypten, der som påvist af Vilh. Wanscher er holdt i græske mål og som følge deraf foreløbig må betragtes som det eneste tiloversblevne af den ældste stenkatedral i Viborg. Disse forhold vil en fortsat analyse af domkirkens ældste dele sandsynligvis kunne kaste yderligere lys over. Endvidere kan det anses for overvejende sandsynligt, at der i de udfundne målforhold såvel fra det her behandlede motiv som fra kryptens grundplan vil vise sig at kunne udledes de faste moduler, der sandsynliggør, at en nogenlunde sikker rekonstruktion af i hvert fald den anden Viborgkatedrals østparti skulle være inden for rækkevidde.

Endelig er det ikke ganske udelukket, at en nærmere analyse af visse uregelmæssigheder i den nuværende krypts grundplan og en nøje granskning af kryptens sydlige sakristi vil afsløre vigtige spor af den ældste stenkatedral på Vibjerget. Men det er en anden og meget lang historie.

Jens Vellew:

BYGNINGSPROBLEMER I VIBORG DOMKIRKE

Fra de romanske gallerikapitæler til Sct. Kelds kapel

Et af de træk ved Viborg og Ribe domkirker, der på afgørende måde adskiller dem fra den øvrige romanske kirkearkitektur i Norden, er deres *gallerier over sideskibene*, jævnfør afbildningen af Høyens tavle fig. 2 og af Kornerups tegning fig. 12. For Ribes vedkommende står de i dag, trods flere ændringer i tidernes løb, nogenlunde med det oprindelige præg, medens Viborgkatedralens middelalderlige gallerier som almindelig kendt er blevet fornyet og omsat i forbindelse med restaureringen af hele kirkebygningen i årene 1863–1876. Det skal i det følgende vises, at denne fornyelse har været så sparsomt dokumenteret i den fremkomne litteratur om Viborg domkirkes bygningshistorie, at en fornyet, kritisk diskussion af hvilke bygningsdetaljer, der i dag kan henføres til de romanske gallerier fra før ombygningen, på relativ positiv måde kaster nyt lys over i det mindste én vigtig side af kvaderstenskatedralens konstruktion og samtidig bringer os på sporet af flere andre, bygningshistoriske hovedspørgsmål.

Høyens galleriundersøgelser og Becketts Ribe-teori

Som udgangspunkt for vores undersøgelse vil vi i det følgende omtale de litterære behandlinger, der er til rådighed med hensyn til domkirkegalleriernes historie. Lad os først gå tilbage til hovedkilden vedrørende kirkens bygningshistorie, *N. Høyens* monografi, der fremkom i »Danske Mindesmærker« med årstallet 1870 på titelbladet, men i øvrigt var blevet udsendt fordelt i fire hefter fra årene 1863, 1865, 1867 og 1868 som et resultat af Høyens ledelse af domkirkens fortløbende ombygning i samme tidsrum. Her skriver forfatteren p. 44 om den oprindelige, middelalderlige kon-

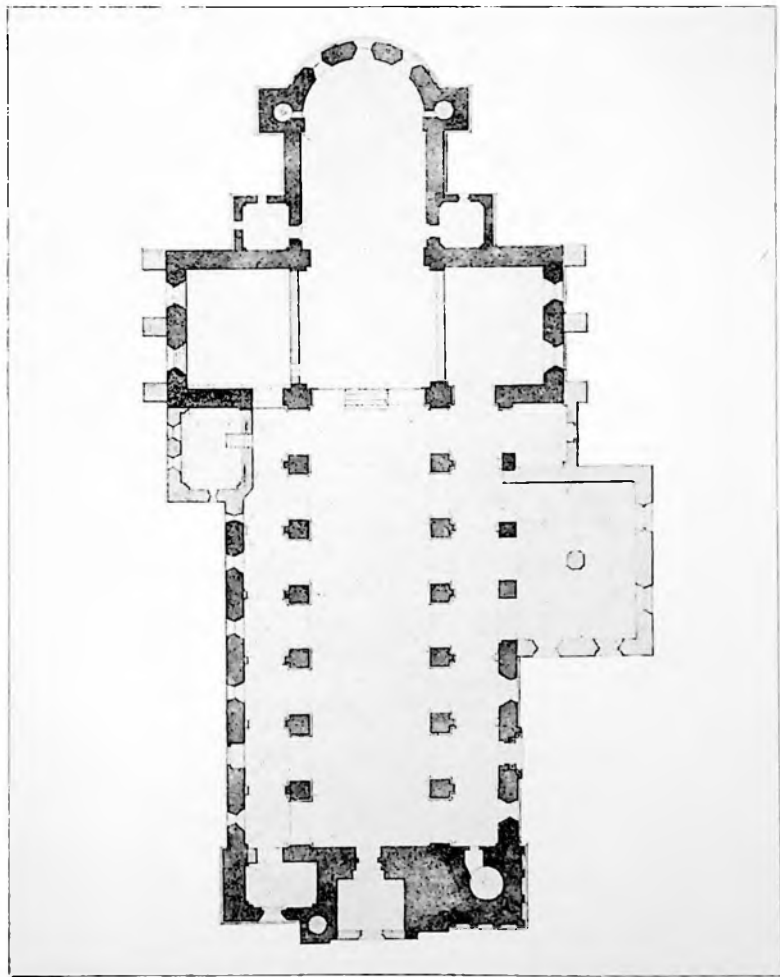
struktion af midterskibets sidevægge med de nedre pillebårne bueslag, der fører ud til sideskibene, og de øvre arkadeåbninger, der fører ind til gallerierne over disse:

Buerne, som bæres af gulvets piller, krones foroven af et gennemgående, ledføjet bånd, der springer lidt frem foran galleriet på hovedskibets langsider. Dette galleri dannes af en række arkader, der i antal og bredde svarer til dem på gulvet, men i højde forholder sig til disse som 6 til 10. Såvel i størrelse som i anordning ligner de dem i Ribe. I enhver af dem er på en linie i midten af arkadens murtykkelse stillet tvende små, men smækre søjler med tilsvarende pilastre (= halvpiller) på arkadens sider, som forbindes ved tre små runde buer, og på dem hviler den tynde murflade, der som en fylding lukker den øverste del af arkaden. Dette galleri havde intet andet loft end sideskibenes halvtæg og fik sin lysning fra hovedskibet, aldeles som det, efter adjunkt Helms' påvisning, fra først af var tilfældet i Ribe. Som tidligere bemærket, blev der efter branden i 1501 opført en mur bag ved arkaderne, men at deres udseende ind mod hovedskibet fra dengang alligevel er blevet bevaret, derom vidner den foretagne istandsættelse, der endnu kan påvises i murstens-indflikningen i de små buer og i de tynde murflader over dem, samt i nogle af terningerne over søjlernes kapitæler (= søjlehoveder), der har det samme rå snit som pilastrenes kragbånd i det nordre sideskib. Først da en ny brand havde forøget skrøbeligheden (nemlig branden i 1726), tilmurede Stallknecht dem fuldstændigt og trak, for dog at pynte lidt på den tomme flade, et ledføjet bånd tværs over dem i flugt med pillernes kragbånd.

Denne almindelige beskrivelse af den oprindelige romanske konstruktion af midterskibets vægflader var baseret på de af Høyen selv foretagne bygningsundersøgelser og illustreres i hans monografi ved hjælp af tavle XXIV (fig. 2), der gengiver et udvalgt afsnit af midterskibets nordvæg. Til tavlen følger han den mere detaljerede forklaring:

»Det er den anden arkade på hovedskibets nordre side fra vest, der her er fremstillet tilligemed partier af de to nabofag. Tegningen gengiver alle formerne nøjagtigt, men da det her blot gjaldt om at vise den oprindelige karakter, er der ikke lagt an på at give et billede af den forfaldne tilstand, hvori det hele befandt sig. Tegneren har imidlertid troligen holdt sig til

1. Viborg Domkirke. Tegning Heinrich Hansen 1850.

det, han forefandt og, som en følge heraf, ses i den halve galleriarkade til højre en søjle, som har et fodstykke til hoved og et hoved til fodstykke. Den samme søjle har derimod bevaret sit gamle arkitravstykke (= terningen over kapitælet), medens de tre andre søjler bærer nyere arkitravstykker. Der er al grund til at antage, at disse mangler hidrorer fra restaurationen efter branden 1501, da også muren, som her måtte udelades, blev opført bag ved de små søjler.«

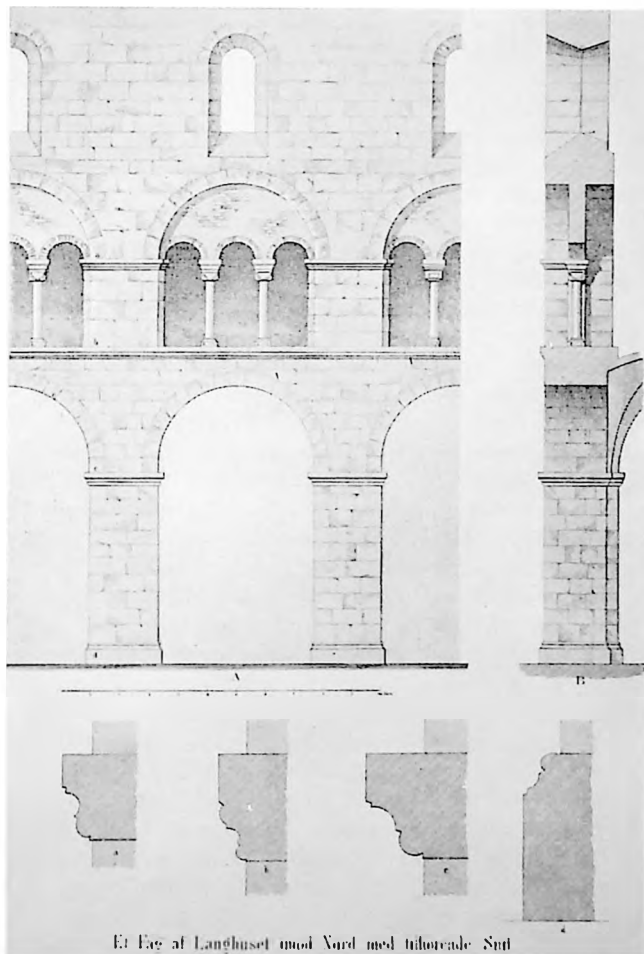
Dette er, hvad Høyen nævner om gallerierne. Det ses, at der ikke med et ord nævnes noget om, at der findes *billedudsmykning* på gallerikapitælerne, og han har – trods sin skoling som stilhistoriker – tilsyneladende heller ikke gjort sig dybere overvejelser om, hvorvidt det på grundlag af kapitælernes udseende og indbyrdes placering i nord- og sydgalleri eventuelt var muligt at gøre iagttagelser med hensyn til disses bygningshistorie. Tiden var imidlertid ikke inde for mere dybtgående, antikvarisk-kulturhistoriske eller bygningshistoriske betragtninger i forbindelse med det store domkirkeprojekt.

Først et halvt århundrede senere tager *F. Beckett* disse spørgsmål op til nærmere overvejelse og mener i sin »Danmarks Kunst«, bd. I (1924), p. 84 ff., med hensyn til billedudsmykningen på gallerikapitælerne i Viborg at kunne påvise, at der foreligger et stilhistorisk slægtskab mellem disse og de tilsvarende kapitæler i Ribe domkirke. Han skriver herom:

»Begge steder er udsmykningen i hovedtrækkene den samme: Ombøjede blade anbragte symmetrisk til begge sider af et midtblad, hvormed de er forbundne, og en perlesnor langs skjoldets halvrunde rand. Men denne udsmykning af terningkapitælet er i Viborg kun en ufuldkomnere eller forgrovet efterligning efter udsmykningen i Ribe. Og efterhånden omdannes bladene til palmetter eller liljer, andre enkeltheder kommer til, perlesnoren forsvinder, og helt nye elementer dukker frem: et kors, en fugl, en grif osv. De oprindelige motiver forvanskes, forvilder og forsvinder ...«

Den af Beckett her givne »evolutionistiske« opfattelse af den kunstneriske relation mellem Ribe og Viborg domkirker har siden rimeligt nok spillet en ikke helt ringe rolle – således henviser *M. Mackeprang* i sin »Jyske Granitportaler« (1948), p. 78, udtrykkeligt til Becketts kapitæl-betragtninger, der vel i almindelighed er blevet opfattet som et skoleeksempel på heldig an-

**2. Del af nordre hojkirkemur for nedrivningen i 1860'erne. Efter N. Høyen
i Dancke Mindesmærker, tavle XXIV.**

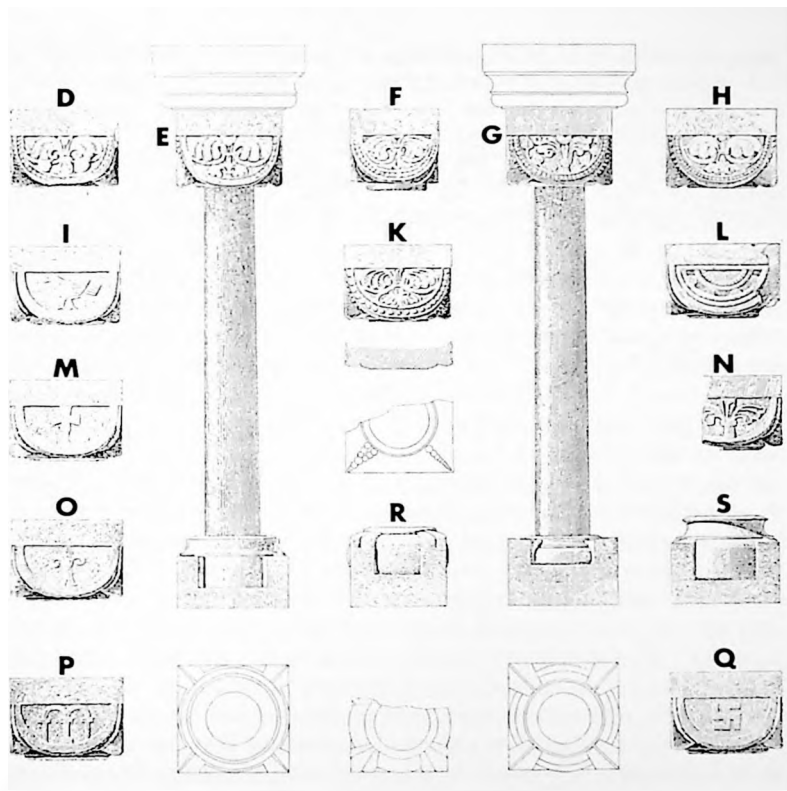

vendelse af den stilanalytiske metode over for de dekorative detaljer i vore romanske kirkebygninger. Som det vil blive omtalt både i det næstfølgende og senere i denne artikel, er det dog næppe holdbart at følge den beckettiske stilanalyse af gallerikapitælerne fra Viborg. Dette første resultat af vor undersøgelse fremstår sammen med andre iagttagelser på baggrund af en mere indgående behandling af det fælles arbejdsgrundlag for Becketts, Mackeprangs og andres undersøgelser omkring den oprindelige Viborg domkirke: den af *H. Storck* i sit værk »Jyske Granitkirker« (1903) publicerede tavle 60, her gengivet i fig. 3, med en serie afbildede »enkeltheder fra den gamle kirke«, der angaves at hidrøre fra triforierne, dvs. fra galleriåbningernes tredelte bueslags- og søjlekonstruktion.

Storcks kapitælsplanche og kapitælernes identificering

Som det fremgår af det foran sagte, har den af Storck publicerede tavle, fig. 3, uden tvivl været primærkilden til eftertidens viden om udsmykningen af de romanske gallerier i Viborg domkirke. Vores særlige interesse i at få fastslået dette forhold skyldes, at en sikker bestemmelse af triforiekapitælernes oprindelige placering og skulpturdekoration burde åbne visse muligheder for at få et mere nuanceret billede af Viborgkatedralens ældste bygningshistorie, end de af Høyen foretagne undersøgelser har overladt os. Vi vil derfor nu sætte os til mål at få afklaret, hvorvidt de på Storcks tavle i 1903 afbildede enkeltheder fra domkirkegallerierne faktisk svarer til den oprindelige situation, og således komme vort egentlige problem så tæt ind på livet som muligt: at få et præcist overblik over, i hvilken udstrækning de oprindelige romanske granitkapitæler er blevet genanvendt og hvor mange, der eventuelt er kasseret eller flyttet andetsteds hen.

På tavlen, hvis omhyggelige udførelse skyldes Julius Schmidt, er afbildet 13 kapitælsider og 4 baser (= søjlefødder), som angives at stamme fra domkirkens triforier. En nøjere undersøgelse af de kapitæler, der i dag findes i gallerierne, og en efterfølgende sammenstilling af disse med Storcks tavle kan kun bekræfte vore bange anelser med hensyn til tavlens utilstrækkelighed som kildegrundlag for triforiernes historie og giver samtidig næring til en vis mistillid til Becketts bemærkninger om galleri-forbindelserne til Ribe.

3. Kapitæler og baser i Viborg Domkirke. Efter arkitekt H. Storck i *Jydske Granitkirker*, tavle 60 (1903). Bogstaverne D-Q refererer til i artiklen omtalte kapitæler og baser, som Storck henførte til domkirkens trifolier.

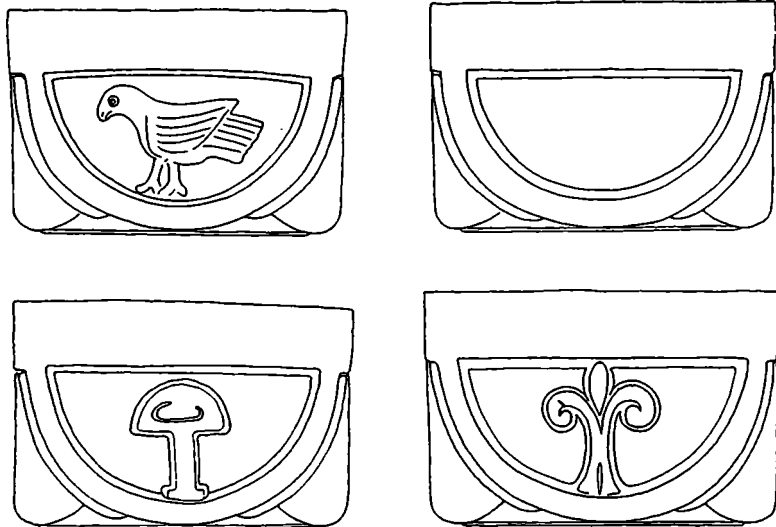
Sagen er nemlig, at af de 28 kapitæler, der findes i dag i de 2 x 7 storbuer, er 5 stykker tydeligt nok *portalkapitæler*, dvs. søjlehoveder hjemmehørende i domkirkens gamle dørindgange, let genkendelige ved kun at være forsynet med billedudsmykning på to sammenstødende af de fire sider. Af de nævnte portalkapitæler er afbildet nogle skjoldsider på den storckske planche med signaturen D, E og H, som altså skulle findes i *triforierne*, hvad de også gjorde på tidspunktet, hvor opmålingen fandt sted. I virkeligheden var de opmålte kapitæler imidlertid – som jeg også har nævnt andetsteds¹ – først blevet placeret her under ombygningen 1863–76; om de fem portalkapitælers oprindelse kan med bestemthed fastslås, at de fire indtil ombygningen var anbragt i domkirkens gamle *sydportal*, medens den femte måske hører hjemme i en tidligt forsvundet vest- og nordportal. Som en konsekvens af denne iagttagelse kan vi ikke længere uden videre godtage Becketts sammenstilling af galleri-skulpturdetaljerne i Viborg og Ribe, der uheldigvis netop hviler på afbildningerne D, E og H i den storckske triforietavle: det umiskendelige, motivmæssige slægtskab forbinder ikke de to romanske katedralers gallerier med hinanden, men derimod domkirkebyggepladsen i Ribe med Viborgkirkens portaler (sydportal). Dette resultat ville utvivlsomt have interesseret dr. Mackeprang en hel del mere i hans jyske granitportal-undersøgelser end den beckettske/storckske relation, idet der nu er grund til at tro, at de fem af os frasorterede portalkapitæler i Viborg er blevet tilført i færdighugget tilstand fra domkirkebyggepladsen i Ribe – de er som Ribekirkens søjlehoveder alle af sandsten og svarer dekorationsmæssigt nøje til disse, medens alle resterende kapitæler i Viborg derimod er tildannet af granit og ikke har nogen afgørende lighed med Ribekatedralens bygningsdetaljer, bortset fra to senere omtalte, løsfundne portalkapitæler, der kan identificeres med Storcktavlens figur F og K.

Efter den her foretagne bestemmelse af portalsøjlehovedernes proveniens er det givet, at af de i de nuværende gallerier optrædende 28 kapitæler kan højst 23 stykker være ægte triforiedetaljer, hvilket dog langt fra er tilfældet. En undersøgelse på stedet af disse resterende kapitæler giver nemlig følgende numeriske placering:

- 2 stk. oprindelige, romanske terningkapitæler af granit med indhuggede, dekorerede skjolde på de fire sider, her gengivet i fig. 4 og 5.
- 6 stk. oprindelige, romanske kapitæler af granit med udekorerede skjolde, den ene dog forsynet med to dråber i hjørnerne, her gengivet i fig. 6. Kapitælerne karakteriseres ved en glathugget overflade og er præget af revner og afsprængninger. Uensartet stenmateriale.
- 15 stk. nyhugne, motivløse kapitæler, alle fra ombygningen i forrige århundrede. Kapitælerne karakteriseres ved tydelige hugstriber på overfladen og er af mål ganske identiske, dvs. hugne efter samme tegning. 12 af kapitælerne synes at være tildannet af samme sort-hvide granitmateriale (importeret fra Sverige).

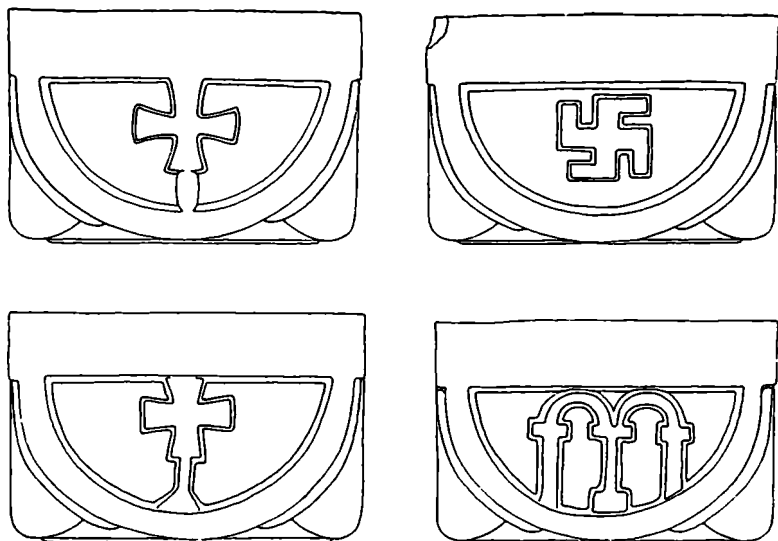
Der forefindes således i dag kun 8 stykker kapitæler i domkirkens gallerier af oprindelig, romansk proveniens, og man er derfor henvist til at foretage en detektivisk ransagelse i kirkebygningen og dens omgivelser for at finde frem til så mange af de ved ombygningen kasserede, middelalderlige triforiekapitæler som muligt. En eftersøgning af »modellerne« til de resterende, endnu ikke omtalte kapitælabildninger på Storcks tavle skulle jo her kunne hjælpe os et stykke på vej – om ikke andet, så for at få samtlige denne formodede primærkildes oplysninger efterprøvet. For at lette angivelsen af de enkelte kapitælers placering i gallerierne i det følgende, vil vi fra nu af gøre os til skik at nummerere triforiekapitælerne med en talrække på 14 for nordgalleriet og en tilsvarende talrække på 14 for syd-galleriet, og således at der altid tælles fra vest mod øst.

Den storckske planche afbilder som tidligere nævnt 13 kapitælsider, der er figurnummereret D, E, F, G, H, I, K, L, M, O, P, Q – jævnfør vores fig. 3. Af disse motiver er figurerne I, M, O, P og Q identiske med de oprindelige, romanske gallerikapitæler, fig. 4 og 5 = nordgalleri nr. 9 og 10. Tilsvarende er figurerne D, E og H identiske med de netop omtalte sydportalkapitæler = nordgalleri nr. 11 og 12, medens figur G er identisk med den femte portalkapitæl (vest- el. nordportal) = nordgalleri nr. 14. Vi mangler altså at identificere de resterende, afbildede kapitælsider F, K, L og N. I *Stiftsmuseets stensamling* forefandt ved vores eftersøgning af de storck-

4. Kapitæl i domkirkens nordgalleri (nr. 9).

ske kapitælsider F, K, L, N ikke blot kapitæler med disse motiver, men også en del andet materiale. Motiverne *F* og *K* hører hjemme på et par *portalkapitæler* af granit, hvis lighed med de tidligere omtalte, Ribe-prægede sandstensportalkapitæler er iøjnefaldende: man tør gå ud fra, at disse granitkapitæler er hugget i Viborg med Ribestenenens palmet- og perlesnorn-motiv som forbillede. Og selv om det ikke er muligt at bestemme disse granitportalstens alder og placering med sikkerhed, kan man måske sige, at det ikke er bekendt, men sandsynligt, at de har været anvendt i den gamle domkirke². Med hensyn til Becketts galleri-tese er det imidlertid klart, at da nu også disse Storck-figurer viser sig at høre hjemme på por-

5. Kapitæl i domkirkens nordgalleri (nr. 10).

talsten, falder det sidste grundlag for at forbinde Viborggalleriernes motivudsmykning med Ribe. Ved eftersøgning af de to sidste Storck-figurer *L* og *N* viste det sig, at disse motiver optræder på en og samme gallerikapitæl, gengivet fig. 7, der utvivlsomt er af oprindelig, romansk proveniens. Dens mål stemmer nemlig nøje overens med de otte oprindelige søjlehoveder, som er genanvendt i gallerierne, men den er antagelig blevet kasseret ved ombygningen på grund af sin dårlige tilstand.

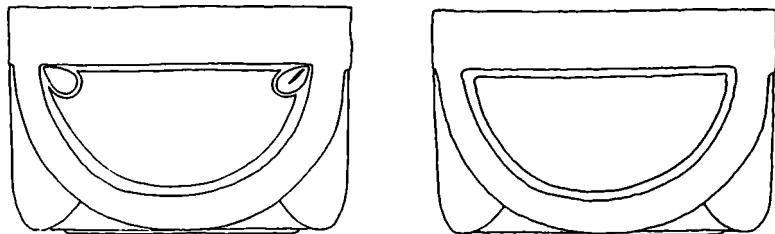
Vi kan således sammenfattende sige om Storcks tavle 60 i værket »Jyske Granitkirker«, at af de afbildede 13 kapitælsider, der henføres til triforierne, hører 5 figurer hjemme på to gallerikapitæler, der fortsat findes i

domkirkens gallerier, 6 figurer stammer fra portalkapitæler, hvis indførelse i triforieplanchen fejlagtigt har ført eftertiden til at tro, at disse motiver oprindeligt indgik i de romanske gallerier, og endelig horer 2 figurer hjemme på en løs placeret galleristen, hvis bestemmelse ret beset er det eneste bidrag til gallerikapitælernes historie, som ydes os af Storcks planche.

Galleriernes ombygningshistorie og nogle supplerende kapitelfund

Vi har i de foregående to afsnit gennemgået de »autoriserede« bygningshistoriske behandlinger og materialefremlæggelser til belysning af de oprindelige romanske gallerier i Viborg domkirke. Man tør på dette grundlag sige, at der langt fra er tale om nogen rig eller artikuleret præsentation af de iagttagelser, man med rimelighed kunne have forventet gjort i forbindelse med et projekt, hvor det dog var Høyens og kirkemyndighedernes erklærede mål at genrejse katedralen i dens oprindelige romanske form. Da det tydeligt fremgår af Høyens galleri-overvejelser, at han bl. a. på baggrund af Helms' undersøgelser i Ribe var klar over galleritrioriernes særlige arkitektoniske betydning for den romanske kirkebygning, kan det forekomme eftertiden lidt mærkværdigt, at man ved nedrivningen forvaltede de fremdragne konstruktive detaljer med så stor lemfældighed. For at forklare dette beklagelige faktum – for der er en forklaring – kan det have værdi at opridse et situationsbillede af de ydre forhold, under hvilke Høyens monografi udkom og galleriernes ombygning fandt sted, idet vi herigennem bliver sat i stand til at fastholde yderligere nogle detaljer til belysning af den gamle kirkes gallerisystemer.

N. Høyen indledte sine undersøgelser af domkirken i 1863 ved at lade det puds afbanke, som arkitekt Stallknecht havde smurt på de brandlidte vægge efter storbranden i 1726. Ligeledes blev de støttemure, han havde opført forrest i triforieerne, nedtaget, således at de nydelige romanske småsøjler igen kom frem for dagens lys. Det er den situation, der gengives på en akvarel af J. Kornerup fra 1863, der her er afbildet fig. 12, og et fotografi fra antagelig samme år, fig. 13. Herefter gik man i gang med at nedbryde og genopbygge apsis, kor og kors. Dette arbejde sluttede i 1866, og man skulle da til at gå i gang med hovedskibet. Forskellige forhold gjorde

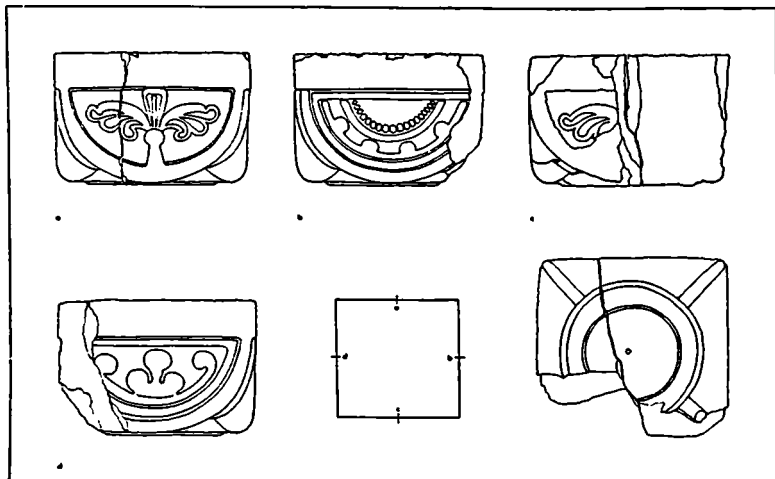

6. Kapitæl i domkirkens nordgalleri (nr. 13).

imidlertid, at arbejdet skred langsomt frem, og det standsede helt 1868. Det optoges dog kort efter igen, og i 1869 var genopbygningen færdig til båndet under triforierne. Disse sidste blev færdige 1870 med de tidligere nævnte forandringer.

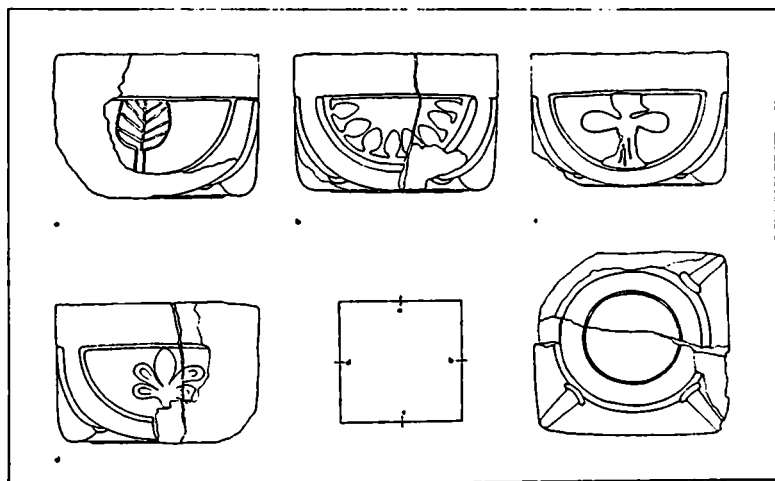
Men alt imens dette stod på udkom Høyens monografi, udsendt i fire hefter, 1863, 1865, 1867 og 1868, sidste hefte endda så tidligt på året som i april¹. Hvert hefte bestod af tre tavler og med det sidste kom tekst og forklaring til samtlige disse. Høyen fik således ikke de resultater med, som blev indvundet ved nedrivningen af langhuset med gallerierne og vesttårnene; og de overvejelser, man kan tænkes at have gjort sig ved gennemgangen af galleriernes triforier og udtagelsen af kapitæler til anvendelse i den nye kirke, er aldrig kommet på tryk. Nogen større interesse for disse mindre detaljer i det store projekt har næppe været til stede efter udgivelsen af Høyens bog, selv om det havde været rimeligt, om de løbende bygningshistoriske iagttagelser under nedrivningen var blevet nedfæstet under én eller anden form – Høyen selv har efter alt at dømme ment sin opgave løst med at have trukket de store linier frem som holdepunkter for rekonstruktionen af den »romanske stil«.

Ved min eftersøgning af bygningsdetaljer fra den gamle domkirke forefandttes som netop omtalt en del kapitæler fra middelalderkatedralen i mu-

7. Kapitæl i Viborg Stiftsmuseum.

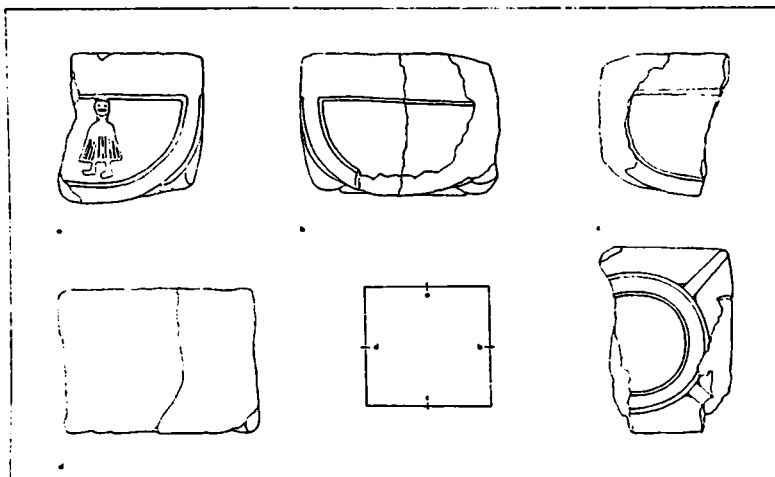
seets stensamling. Da der heri indgår ikke så få romanske bygningsdetaljer fra Viborgs øvrige, i dag forsvundne middelalderkirker, kan en vis usikkerhed være til stede med hensyn til hvor mange granitdetaljer, der hidhører fra den gamle domkirke. Man kan dog med stor sikkerhed udskille syv mere eller mindre fragmenterede kapitæler som stammende fra domkirketriforierne, idet disse af mål og karakter nøje korresponderer med de otte oprindelige kapitæler, vi har påvist i de nuværende triforier. Af de nævnte syv kapitæler har fire billedmotiver i skjoldene, se fig. 7–11, mens en del sten samt to fragmenter er billedløse. Til de i Stiftsmuseets stensamling foreliggende kapitæler føjer sig yderligere én gallerikapitæl, som i dag henstår i kryptens nordre siderum som støtte under en monolit

8. Kapitæl i Viborg Stiftsmuseum.

granitkiste, der blev fremdraget af murværket ved den gamle domkirkes nedrivning og behandles mere indgående andetsteds i denne bog.

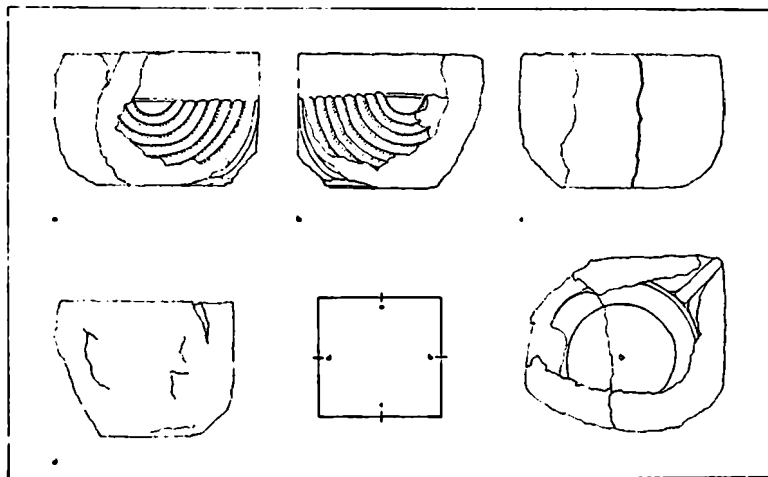
Med disse sidst omtalte otte gallerikapitæler er vi nu nået op på et antal af 17 gallerikapitæler ud af de oprindelige 28 stykker – et totalantal, som man dog ikke uden videre kan gå ud fra var til stede i sin helhed ved påbegyndelsen af domkirkens ombygning i 1863. Af Kornerups akvarel⁴ fra samme år (fig. 12) ses nemlig, at de to kapitæler nr. 13 og nr. 14 i den østligste storbue på sydgalleriet manglede på dette tidspunkt; og på dette samtidige fotografi, fig. 13, ses videre, at kapitæl nr. 14 i nordgalleriet var ombyttet med en base, medens det ikke kan afgøres, om kapitælstykket modsat var blevet anbragt på basens egentlige plads. Dette var derimod

9. Kapitæl i Viborg Stiftsmuseum.

tilfældet med søjle nr. 5 i nordgalleriet, hvor det af Høyens tavle XXIV, her fig. 2, fremgår, at basen sidder øverst, men også at den til basens plads flyttede kapitæl ikke var af den normale skjoldtype.

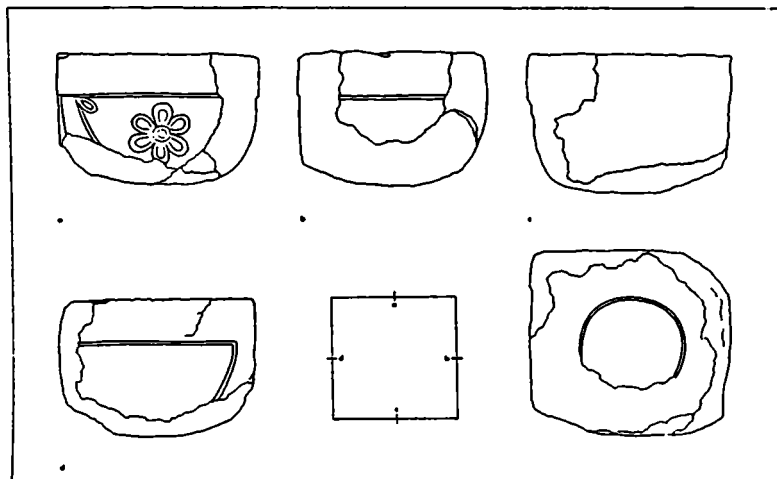
På baggrund af vor viden om visse mangler i det gamle triforiekapitæl-system ved ombygningen 1863 er det et spørgsmål, om man kan vente at finde frem til flere kapitæler end de hidtil opregnede 17 eksemplarer. Nogle muligheder er der vel, men de synes små. I denne forbindelse skal dog omtales en illustration i murermester Gullevs manuskript fra sidste halvdel af forrige århundrede, der især behandler bygningshistoriske og bygningsarkæologiske iagttagelser fra Viborg¹. På den håndtegnede illustration, gengivet fig. 14, er afbildet otte kapitæler og én base, der synes

10. Kapitæl i Viborg Stiftsmuseum.

anvendt som kapitæl, idet teksten lyder: »fra 1 til 9 kapitæler fra arkaderne i hovedskibet på triforiummet«. Af afbildningerne genkendes tydeligt motiverne 1–5 og 8 blandt de ovenfor afbildede kapitæler, og den som kapitæl anvendte base er sikkert identisk med den 5. eller 14. kapitæl i nordgalleriet før ombygningen, se fig. 2 og 13. Motiverne 6 og 9 er svære at bestemme – de kan dog eventuelt være taget fra de nu helt fragmenterede sider på kapitælerne, fig. 10 og 11, og behøver således ikke at hidrøre fra nu ukendte stykker.

Vi har hermed udtømt de i dag foreliggende muligheder for at identificere oprindelige kapitælstykker fra gallerierne i den romanske kirke, selv om det er tænkeligt, at supplerende detaljer vil kunne dukke op ved arkæolo-

11. Kapitæl i Viborg Stiftsmuseum.

giske undersøgelser inden og uden for den nuværende kirkebygnings mure, hvor større og mindre fragmenter kan henligge i jord- og gulvlag som kaseret materiale efter de gentagne istandsættelser af kirkens murværk op gennem tiden. Som en sammenfatning af vore identificeringsbestræbelser vil man kunne opstille følgende oversigt, hvor de oprindelige gallerikapitælers placering inden for de nuværende gallerier er angivet i deres numeriske rækkefølge talt fra vest mod øst:

Nordgalleriet

nr. 1 og nr. 2 = opr. sandstens portalkapitæler (sydportal)
 nr. 3, nr. 4, nr. 5, nr. 6, nr. 7 og nr. 8 = nyhugne kapitæler

- nr. 9 = opr. granit gallerikapitæl med skjolddekoration (fig. 4)
- nr. 10 = opr. granit gallerikapitæl med skjolddekoration (fig. 5)
- nr. 11 og nr. 12 = opr. sandstens portalkapitæler (sydportal)
- nr. 13 = opr. granit gallerikapitæl med dråbedekoration (fig. 6)
- nr. 14 = opr. sandstens portalkapitæl (nord- el. vestportal?)

Sydgalleriet

- nr. 1, nr. 2, nr. 3, nr. 4, nr. 5 og nr. 6 = nyhugne kapitæler
- nr. 7 og nr. 8 = opr. granit gallerikapitæl uden skjolddekoration
- nr. 9 = nyhugget kapitæl
- nr. 10 = opr. granit gallerikapitæl uden skjolddekoration
- nr. 11 og nr. 12 = nyhugne kapitæler
- nr. 13 og nr. 14 = opr. granit gallerikapitæler uden skjolddekoration

Løsplacerede kapitæler

- VSM: 1 opr. granit gallerikapitæl med skjolddekoration (fig. 7)
- VSM: 1 opr. granit gallerikapitæl med skjolddekoration (fig. 8)
- VSM: 1 opr. granit gallerikapitæl med skjolddekoration (fig. 9)
- VSM: 1 opr. granit gallerikapitæl med skjolddekoration (fig. 10)
- VSM: 1 opr. granit gallerikapitæl med skjolddekoration (fig. 11)
- VSM: 3 opr. granit gallerikapitæler uden skjolddekoration
- VDK: 1 opr. granit gallerikapitæl uden skjolddekoration
- VSM: 2 opr. (?) granit portalkapitæler med skjolddekoration

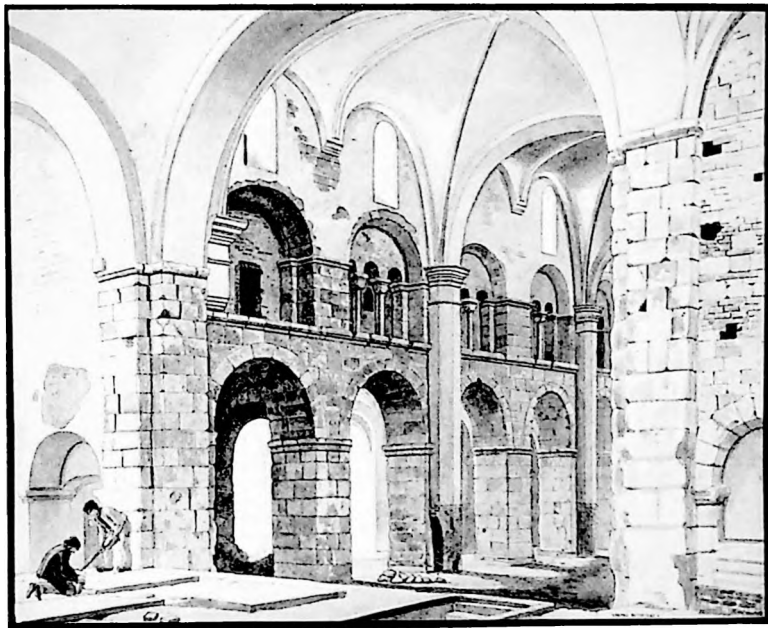
Om kapitæltyper, basetyper og byggefaser: en problemstilling

Efter vores gennemgang af galleriernes ombygningshistorie og identificering af en serie løsplacerede kapitæler står vi således med 17 stykker oprindelige romanske gallerikapitæler, hvoraf 7 stykker har været dekoreret med motiver i skjoldene. Man kan som et hovedresultat af vort nyetablerede kendskab til disse motiver påvise, at Becketts påstand om en forbindelse mellem Viborg og Ribe med hensyn til motivvalg og motivudvikling inden for den romanske galleridekoration er uholdbar, udsprunget af de

fejllacerede portalkapitæler på Storcks tavle 60. En nærmere besigtigelse af de stilistiske detaljer, der karakteriserer de ægte triforiestykker, vil overbevise enhver om, at den dekorerede Viborg-kapitælgruppe repræsenterer en i kunstnerisk forstand homogen serie stenarbejder, præget af et i motivisk henseende måske lidt provinsielt, naivistisk-symbolsk emnevalg, men parret med en sikker, håndværksmæssig forståelse af granitten som billedmateriale, af stenen som *skulptur*. Man tør derfor uden videre fæste lid til, at de syv figurhugne kapitæler er hugget i Viborg specielt med henblik på galleritriorierne, og man kan derfor naturligt begynde at overveje spørgsmålet, hvor man i sin tid tænkte sig billedkapitælerne placeret i de to gallerisystemer.

Når spørgsmålet om gallerikapitælernes oprindelige placering umiddelbart springer i øjnene, skyldes det, at den af os identificerede serie kapitæler tydeligt fordeler sig i to talmæssigt nogenlunde ligevægtige grupper: de billedhugne og de billedløse. Denne kunstneriske opdeling understreges ved den udformning, kapitælerne har fået i hjørnerne, idet alle billedstykkerne her har fået anbragt en liste (jfr. fig. 15), medens de billedløse stykker – plus den ene kapitæl med to enkelte dråber – kun har en tom trekant (jfr. fig. 16). Vore kapitæler fordeler sig altså med hensyn til listedekorationen i to grupper, der nøje korresponderer med fordelingen i billedhugne og billedløse skjoldsider⁶. Hvis man derfor til billedtypen yderligere tør henføre en stærkt fragmenteret, men listeførende kapitælrest i Stiftsmuseets samling⁷, og tilsvarende anbringer den dråbedekorerede kapitæl i den billedløse gruppe, placerer de bevarede gallerikapitæler sig således numerisk med 9 eksemplarer af den første type og 8 eksemplarer af den anden, dvs. ca. halvt af hver.

Det kan med udgangspunkt i det anførte talmæssige ligevægtsforhold ikke være nogen urimelig hypotese at tænke sig, at af de romanske galleriers oprindelige totaltal på 28 kapitæler har den ene halvdel været billedførende, den anden halvdel derimod billedløs. Hvis denne antagelse er rigtig, kan man rent teoretisk nok opstille flere muligheder for placeringen af de 2 x 14 kapitælsten i forhold til hinanden, men den simpleste forklaring vil dog immervæk være, at *alle billedkapitælerne har siddet i det ene galleri og de billedløse modsvarende i det andet*. Hvis denne, indtil videre rent

12. Del af hovedskibets sydside set fra korsskæringen.
Akvarel af J. Kornerup 1863. Nationalmuseet.

hypotetiske slutning skulle vise sig at korrespondere med iagttagelser af større eller mindre forskelligheder mellem kirkeskibets nordre og søndre bygningskonstruktion, vil det være nærliggende med hensyn til de to kapitælsreier at stille spørgsmålet, om de er blevet hugget til samme tid, eller om nord- og sydgalleriet i virkeligheden tilhører hver sin fase i domkirkens rejsning. Det er nemlig – som vist almindelig kendt – på forhånd lidt

tvivlsomt, om det i tid temmelig udstrakte romanske katedralbyggeri i Viborg nogen sinde nåede frem til en så symmetrisk anlagt og stilrent-forklaret form, som Høyens nybygning i dag giver indtryk af. Men herom flere overvejelser senere: først skal triforiernes baser (= søjlefodder) og arkitraver (= overgangsstykker fra søjle til murværk) behandles som et sidste bidrag til vores diskussion om domkirkegalleriernes konstruktion.

På Storcks i det foregående ofte omtalte tavle 60 = fig. 3 ses i alt fire baser, nemlig motiverne R og S samt de under kapitælerne E og G afbildede eksemplarer, der i det følgende benævnes ved kapitælets figurbogstav. Baserne R og S findes i dag i museets stensamling, medens baserne E og G sidder i domkirken, dog ikke i den sammenstilling som vist på tavlen. Begge baserne i kirken er revnede og udbedrede med cement, medens de øvrige 26 basestykker i de nuværende gallerier derimod ser påfaldende ens og uskadede ud. De er alle af typen E med blot en lidt højere profil og er derfor højst sandsynligt alle nyhuggede under ombygningen. Denne formodning bekræftes af den dårlige tilstand, i hvilken en hel serie baser, der er placeret i museets samling og i domkirkekryptens nordre siderum, befinder sig i i dag: disse må være identiske med de originale, men ved ombygningen kasserede romanske galleribaser.

Ved min gennemgang af museets stensamling fandt jeg i alt 12 basestykker, hvoraf de to som nævnt er identiske med Storcktavlens figurer R og S. Af de resterende baser kan syv bestemmes som værende af typen E, ét basestykke kan ikke typebestemmes og de to sidste er identiske med typerne fig. 17 og 18. Af de i domkirkekrypten henstående 5 basestykker er fire eksemplarer repræsentanter for typen E og én base er identisk med typen fig. 19. Der foreligger således i alt ikke mindre end syv basevarianter (gengivet fig. 17–23) fordelt på et materiale af 19 basestykker, som med al sandsynlighed fuldtaligt indgik i de romanske galleriers dobbeltserie af 2 x 14 baser. Det fremgår, at spildprocenten af baser nogenlunde svarer til tabet af oprindelige kapitæler, medens derimod den opdeling af materialet i to hovedtyper, vi kunne iagttage for kapitælernes vedkommende, måske ikke er helt så entydig, når det gælder baserne. Alligevel er det ikke umuligt, at kontrasten mellem de enkle, billedløse kapitæler og de billedhugne, motivisk varierede kapitæler gentager sig i basevarianternes opde-

- 13 Osligste fag af hovedskibets nordside samt en del af nordre korsarm.
Fotografi fra 1863 (VSM 200A).

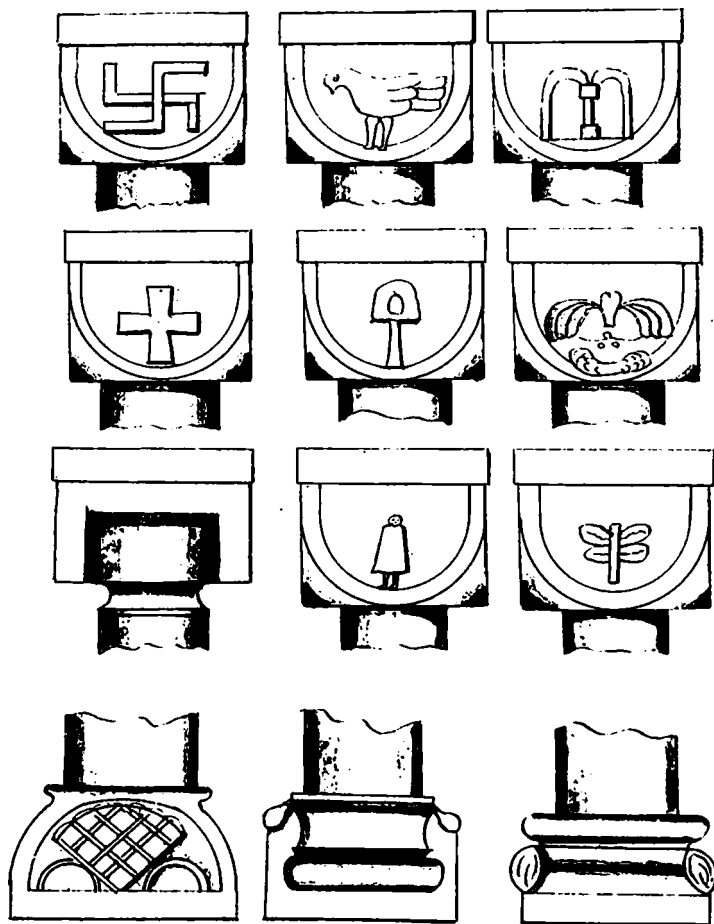

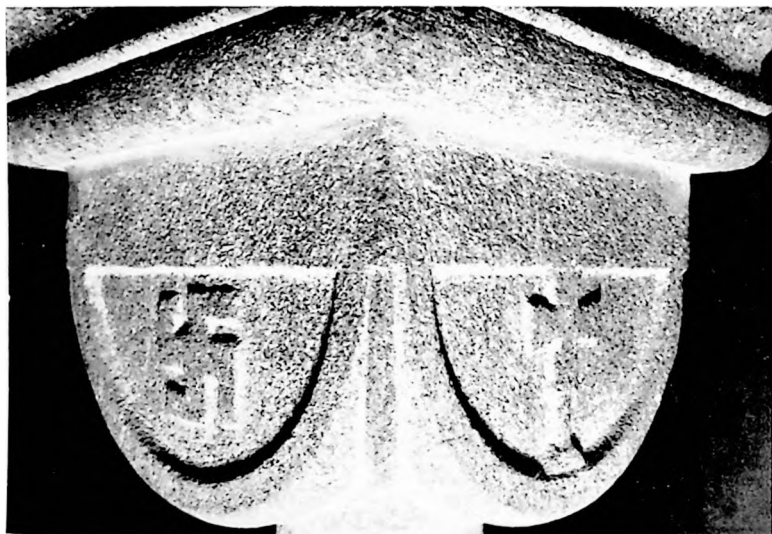
ling af materialet i en homogen gruppe på 12 basestykker af E-type over for en inhomogen gruppe på 7 basestykker af hver sin type. De publicerede kilder til domkirkens bygningshistorie angiver desværre heller ikke for basernes vedkommende noget om placeringen af de enkelte typer, men det fremgår i det mindste af Høyens tavle XXIV = fig. 2, at base nr. 2, nr. 3, nr. 4 og nr. 5 i nordgalleriet alle har været af E-type; det er da tænkeligt, at *denne homogene basetype har været anbragt i skibets nordside og de varierede basetyper i syd.*

På Høyens tavle XXIV ses ligeledes, at arkitravstykkerne (= »terningerne over kapitælerne«) i domkirken fremtræder i to forskellige udformninger, nemlig dels en rigt profileret type, dels en mere enkel, udsvajet type; på det gengivne galleriparti optræder den første type med et enkelt arkitravstykke (nordgalleri nr. 5), den enklere udgave derimod med tre arkitravstykker (nordgalleri nr. 2, nr. 3, nr. 4). Om de enkle arkitravstykker mener Høyen mærkeligt nok, at de først er indsatte efter en brand i 1501, og begrundet denne formodning med iagttagelsen, at de »har de samme rå snit som pilastrenes kragbånd i det nordre sideskib«. Høyen konstaterer altså i virkeligheden her, at der forelå en afvigelse i den skulpturelle udsmykning af det nordre og det søndre sideskib, og sætter på denne baggrund den enklere udformning af kragstenene i det nordre sideskib i tidsmæssig forbindelse med den enkle, udsvajede arkitravtype i det af ham diskuterede afsnit af nordgalleriet.

Medens vi udmærket kan følge Høyen i hans stilanalytiske anvendelse af det »rå snit« som kriterium på samtidighed mellem forarbejdningen af de enkle kragsten i nordre sideskib og de enkle arkitravstykker nr. 2, nr. 3 og nr. 4 i nordgalleriet, er man ikke helt så overbevist om rimeligheden i at ansætte dateringen af disse »rå« arkitekturdetaljer til en istandsættelse efter branden 1501. Der er i virkeligheden intet vægtigt arkitekturhistorisk argument til stede for, at de enkle granitarkitraver og granitkragsten skulle være af sengotisk proveniens og ikke oprindelige romanske bygningsdetaljer. For resten kunne man vel i det mindste vente, at det rigt profilerede arkitravstykke i det af Høyen selv diskuterede galleriafsnit = tavle XXIV fremtrådte i en arkitektonisk intakt situation som en underbyggelse af hans redegørelse. Dette er imidlertid ikke tilfældet: ikke blot har man ved

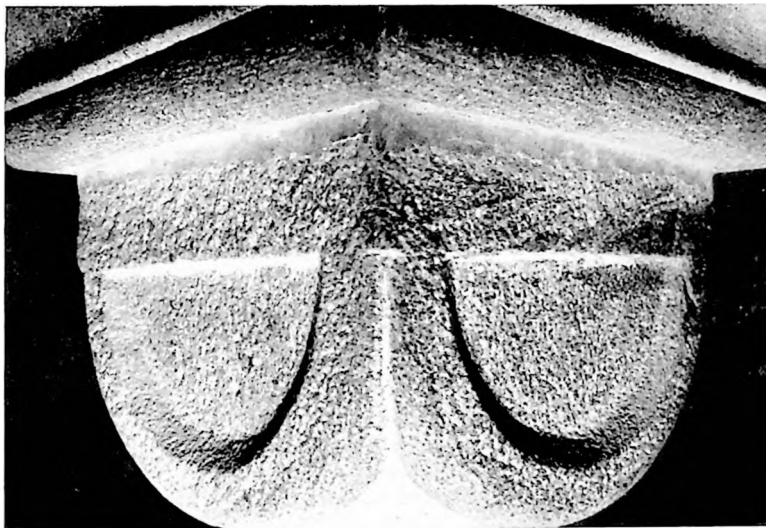
14. Kapitæler fra gallerierne.
Tegning af muremester Gullev fra midten af 1800-tallet (VSM).

15. Kapitæl med hjørneliste og dekorerede skjoldsider i domkirkens nordgalleri

en reparation af søjlesammenstillingen nr. 5 fået placeret en base på kapitælsens plads, men det virker yderligere kompromitterende for denne sammenstillings ægthed, når både kapitæl og arkitravstykke afviger fra nabosøjlerne nr. 2, nr. 3 og nr. 4, hvis opstillinger tydeligt nok er oprindelige¹⁰. Man synes altså med ret stor sikkerhed at kunne gå ud fra, at den af Høyen påviste afvigelse i den skulpturelle udsmykning af det nordre og det søndre sideskib går tilbage til domkirkens rejsning, og selv om det ikke lader sig konstatere, i hvilken udstrækning de i sydgalleriet placerede arkitraver har tilhørt den profilerede type, taler dog alt i alt et par træk

16 Kapitæl uden hjørneliste og med billedlose skjoldsider i domkirkens sydgalleri.

mere i retning af, at kirkeskibets nordre og søndre halvdel tilhører tidsmæssigt forskudte byggeaktiviteter.

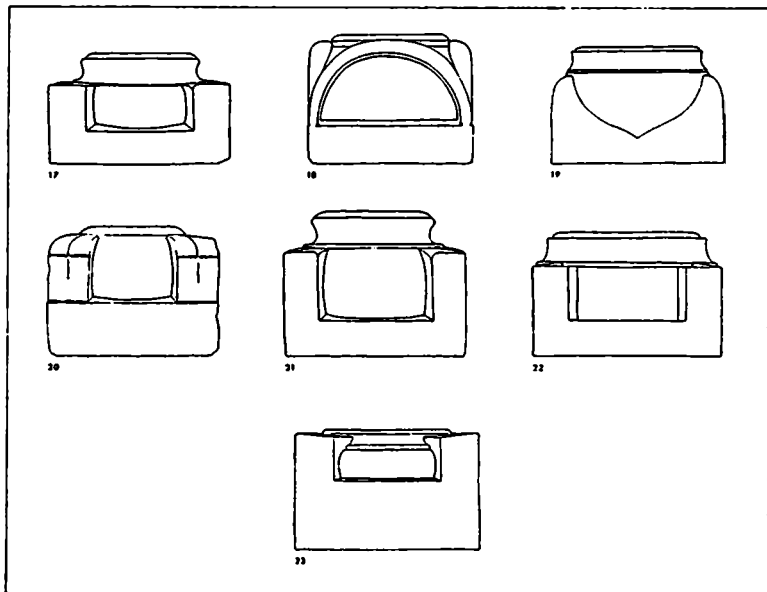
Der har i det foregående været omtalt flere bygningsmæssige iagttagelser, der kunne tyde på, at langskibets nord- og sydside eventuelt er blevet rejst til forskellig tid. Disse iagttagelser kan vel i korthed sammenfattes således: de bevarede romanske gallerikapitæler fordeler sig i en talmæssigt jævnbyrdig, billedprydet og billedløs kapitælgruppe, der kan have været placeret henholdsvis i nord og syd; det samme forhold kan med god vilje udledes af de romanske galleribasens typefordeling i en større, homogen gruppe

over for en blandet gruppe; endelig synes også udformningen af kapitælernes arkitraver at antyde en oprindelig dobbelthed, særlig hvis man kombinerer den »rå« arkitravtype fra nordgalleriets søjlekonstruktion nr. 2, nr. 3 og nr. 4 med Høyens iagttagelse, at pilastreneres kragbånd i det nordre sideskib var af en enklere type end i syd. Til støtte for de her fremdragne argumenter for en oprindelig nord-syd forskel i den romanske domkirkes bygningskonstruktion kan til sidst nævnes det i sig selv påfaldende træk, at det nordre sideskib var konstrueret ca. 37–47 cm smallere end det søndre skib¹¹.

Om Sct. Kelds kapel og den romanske katedralbygning

Det afsluttende spørgsmål at tage stilling til må være, hvorvidt de i denne artikel diskuterede detailsider af de romanske galleriers triforiekonstruktion også ud fra et arkitektonisk *helhedssynspunkt* kan formodes at afspejle en mere kompliceret byggeproces end den af Høyen i sin tid publicerede undersøgelse af den gamle domkirke lader ane. Er det på grundlag af vor nuværende, højst mangelfulde viden muligt at fremsætte en acceptabel, byggehistorisk primærårsag til, at der indtrådte visse forskydninger i katedralbyggeriets praktiske gennemførelse?

Det må desværre straks erkendes, at denne centrale problematik for den norrøjske kvaderstensgigants ældste historie ikke lader sig besvare endegyldigt – vore forudgående kapitæl-, base- og arkitravudredninger er i denne forbindelse måske nok brugbare som indicier, men i deres bygningsmæssige konklusioner trods alt så hypotetiske, at de hos den kritiske læser vel snarest bidrager til at fremme fornemmelsen af, at bygningshistorikerne i dag står på næsten bar bund. Min tillid til, at en relevant besvarelse af den skitserede bygningsproblematik alligevel turde være mulig, er imidlertid øget, efter at E. Levin Nielsen i denne bog har sammenstillet forskellige iagttagelser af de dynamisk-kulturelle og bygningshistoriske aspekter af Valdemartidens stifterdyrkelse med henblik på Viborg-kapitelbroderskabets udvalgte *patron*, den 1189 helgenkårede provst Keld¹². Det er på baggrund af det her behandlede fund af en i domkirkekorsets vægge indmuret, fragmenteret stenkiste med mulig tilknytning til Sct. Keld i høj

17–23. Basetyper fra domkirken: 17. Viborg Stiftsmuseum. 18. Viborg Stiftsmuseum. 19. Domkirkens krypt. 20. Base R på Storcks tavle 60. 21. Base S på Storcks tavle 60. 22. Base E på Storcks tavle 60. 23. Base G på Storcks tavle 60.

grad værd at gennemprøve, hvilken betydning for langskibets udformning tilstedeværelsen af den lille kapelbygning viet til helgenen på domkirkens nordside kan have haft.

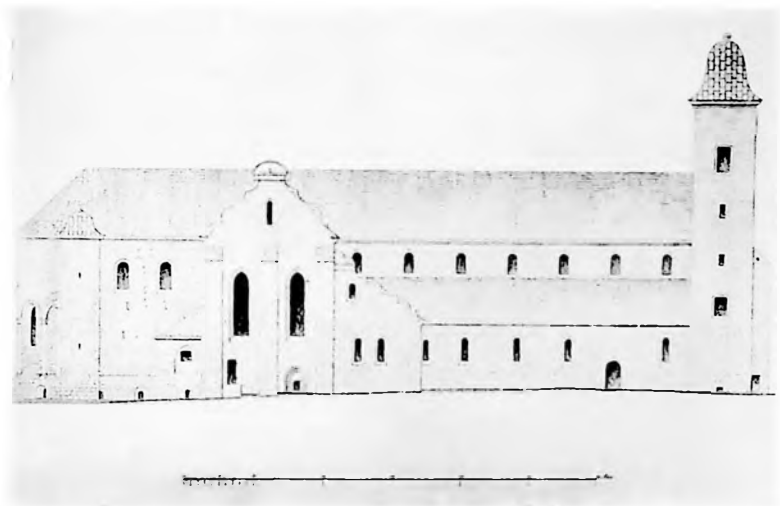
Den nævnte lille kapelbygning lå frem til nedrivningen 1865 indkilet på ejendommelig måde mellem nordre korsarm og langskibet, jfr. til eksempel fig. 24's gengivelse af ark. N. Nebelongs tegning af domkirkens gamle

nordfacade og hovedgrundplanen fig. 1. Fundamenterne af bygningen blev så sent som i 1943 frigrauet af Nationalmuseet, men nogen dyberegående undersøgelse blev ikke foranstaltet¹³, og vi er derfor med hensyn til de nærmere konstruktionsmæssige detaljer henvist til Høyens beskrivelse i hans domkirkemonografi p. 43:

»På den nordre side er jordsmonnet vokset op over soklen. Indgangen svarer i sin stilling til den på sydsiden, men den er blot en simpel, rundbuet dør. På denne side var kun én tilbygning, hvis halvtag støttede sig op til korsarmen. Udvendig trykkede dens venstre side sig ind på sideskibets nærmeste vindue, som derved blev forkludret, og indvendig var dens forside rykket frem i sidegangen, som derved blev endnu smallere og indsnævret i sin forbindelse med korset. Denne indretning var ingeniørlunde ny, kappellets krydshvælving med fremspringende ribber, der i de fire kroge bares af temmelig spinkle rundstave, var kendelig ældre end 1500, men det var ligeledes uomtvistelig en del yngre end domkirken. Det rimeligste er, at den første stiftelse i en senere tid er blevet udvidet, men efter en dårlig lagt og dårlig udført plan. Det var den hellige Kelds kapel, som blev kanoniseret 11. juli 1189, dér stod hans alter og hans ark, og foran alteret blev den ærværdige biskop Gunner begravet 1251 ...«

Høyen fører altså Keldsbygningen tilbage til 1100-tallet – nemlig med sin henvisning til helgenens translation i 1189 – men tager ellers i virkeligheden ikke nærmere stilling til bygningens alder, hverken eksakt eller relativt i forhold til det øvrige domkirkebyggeri. Provst Keld døde 1150¹⁴, men dette årstal giver for så vidt ikke mere hold i bygningens datering, da man ikke med sikkerhed kan fastslå, om det formentlig senest 1189 til helgenkulten viet bygningsarrangement primært var opført til at huse den senere helgens jordiske rester. Men så meget synes da givet: bygningen er romansk og ikke yngre end ca. 1190.

Det er et velkendt træk fra mange større stifts- og domkirkers bygningshistorie, at man ved de store nybyggerier i 11- og 1200-årene ofte ved planløsning og byggerytme måtte tage hensyn til en ældre, mindre kirkebygning og menighedens krav på at blive betjent med gudstjeneste i den almindeligvis langvarige periode et sådan byggeri stod på. Man måtte derfor gennem perioder arbejde med større eller mindre sammenbygninger af

24. Nordsiden af domkirken for nedrivningen.
Tegning af arkitekt Nebelong fra 1859. Landsarkivet.

ældre og nyere bygningsdele samtidig med, at der i forbindelse med helgenkult og lignende undertiden kunne være andre hensyn, der talte for at bevare ældre bygningspartier eller bygge den nye planløsning op omkring særlige kirkeminder¹². Med muligheden af et sådant mere kompliceret byggeforløb i tankerne er det naturligt, som supplement til Høyens iagttagelse af en partiel »forkludring« af domkirkens romanske murværk, at gennemgå de dele af kirkebygningen, der omgav Keldskapellet.

Først domkirkens gamle nordfacade (fig. 24), hvor Kelds kapel ses til højre for korsarmen med de tre stråbepiller. Man lægger her som Høyen mærke til, at det østligste vindue på sideskibet sidder mærkeligt klinet op

25. Domkirken set fra sydøst. Tegning af C. Dalsgaard 1856. Kobberstiksamlingen.

til kapellet. Men hertil kommer – skønt vanskeligt at skelne på så lille en reproduktion – at vinduerne i sideskibet ikke sidder lodret under vinduerne øverst på højkirken¹⁾, dvs. igen et bygningstræk, der underbygger formodningen, at kappellets placering kan have grebet forstyrrende ind i det øvrige kirkebyggeri. For medens bygmesteren kunne forskyde sideskibsvinduerne en smule uden at det virkede påfaldende for bygningens symmetri, var det en uantagelig løsning herefter at korrigere højkirkens nordvinduer efter sideskibets, idet tilstræbelsen af en sådan facadenøjagtighed ville fremkalde en overordentlig fremtrædende asymmetri i midterskibets loftskonstruktion. Til slut kan peges på den murbue, man passerede under ved at bevæge sig fra nordre korsarm ind i det nordre sideskib, jfr. fotografiet fig.

13. På hovedgrundplanen fig. 1 ses, at den omtalte bue ikke er anbragt centralt for sideskibets længdeakse, men er forskudt lidt mod syd, åbenbart på grund af, at Kelds kapel skød sig noget frem i gangen. Ved at studere den desværre lidt uskarpe fotografiske optagelse og sammenholde den med af Kornerup tegnede udsnit af korsarmens vestvæg synes man imidlertid at kunne godtgøre, at det oprindelige murparti omkring buestykket var urørt ved domkirkens nedrivning. Det vil derfor være rimeligt at slutte, at man ved rejsningen af denne del af korsarmen fra begyndelsen har måttet tage hensyn til Keldskapellet.

Som resultat af vores behandling af Keldsbygningens relation til den øvrige romanske katedrals rejsning kan man derfor i alle tilfælde som en hypotese tænke sig, at kapelkomplekset har ligget på stedet for man fik rejst den nordre del af domkirkens midterskib, og at man af en eller anden grund – som f. eks. en religiøst motiveret hensyntagen til kapelkomplekset som centrum for den begyndende Keldskult – ikke har villet rive det gamle bygningsparti ned. Man kan i første omgang være begyndt med opførelsen af højkirkemuren i syd, for at se tiden an. Senere er man fortsat i nord, men har alligevel villet skåne den lille Keldsbygning og derfor indpasset den i byggeriet. Det må nævnes, at Kelds kapel ikke behøver at have stået alene – kapellet kan være identisk med en sidebygning til en ældre kirke på stedet, til eksempel et sakristi for kannikesamlaget, eller eventuelt repræsentere rester af en sådan kirke. Den usædvanlige indmuring af en stenkiste i den romanske katedrals murværk og anbringelsen af et fragment i korsskæringens midtpunkt kan, for så vidt det som foreslået drejer sig om et »byggeoffer«, udmærket placeres i sådan bygningshistorisk sammenhæng. Men vigtigst at konstatere som afsluttende betragtning er, at hvis Keldskapellet er ældre end visse dele af det øvrige kirkebyggeri, har vi en udmærket forklaring på de forskelle, der efter alt at dømme har foreligget i udformningen af den nordre og søndre del af Viborgkatedralens langskib.

Erik Levin Nielsen:

STENKISTEN I DOMKIRKEKRYPTEN

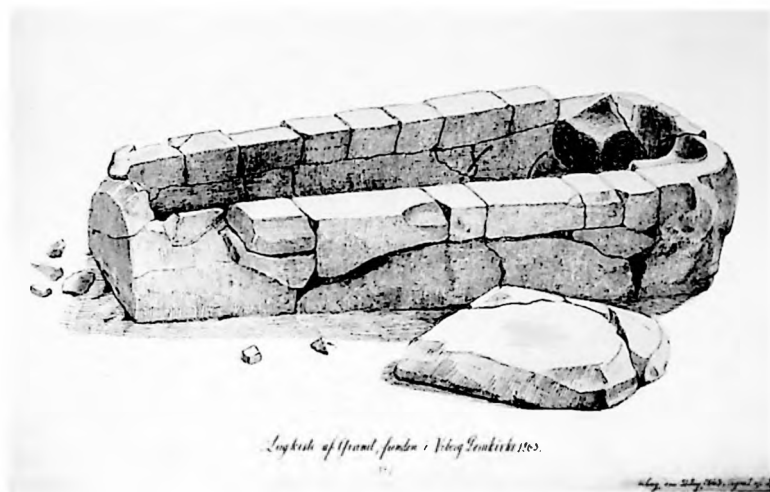
Omkring et bygningsminde fra Valdemartiden

Vi er Guds Hus og Kirke nu
bygget af levende Stene.

Grundtvig.

Det tegner sig i dag som et tab for udforskningen af de store sammenhænge i de norrøjske granitkirkers historie, at kunsthistorikeren N. L. Høyen og hans medarbejdere i ønsket om at skabe en stilren, romansk katedral for godt 100 år siden kunne anbefale den kirkelige øvrighed at nedrive Viborgs gamle domkirke næsten til grunden, destruere de forskellige kapeller, der op gennem tiden var blevet tilbygget, og skille sig af med diverse gravsten og opstabile kister med balsamerede adelsmænd fra middelalder og nyere tid. Selv den uskyldigt udseende lille kapelfløj på domkirkens nordre tværskib, der fra meget gammel tid var viet købstadens og kirkens berømte helgen og skytspatron Hellig Keld, lod man nedbryde¹. Det er imidlertid ikke tanken i det følgende at beskæftige sig nærmere med disse, i vore øjne lidet pietetsfuldt forvaltede bygnings- og gravminder, men derimod at trække én af de ved ombygningen nyfundne ting frem: den monolitte granitstenkiste, der i dag henstår i det dunkle halvlys under hvælvingen i kryptens nordre sidekapel. Den omtalte stenkiste blev fremdraget under lidt usædvanlige omstændigheder, om hvilke antikvaren og kunstneren *Jacob Kornerup* meddeler i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1873 (smlg. fig. 1 og 2):

»I Sommeren 1863 opdagedes i Viborg Domkirke en meget mærkelig Ligkiste af Granit, som fandtes sønderbrudt i mange Stykker, hvilke vare indmurede i Kannikechorets Sidemure. Det lykkedes at finde alle Stykkerne og samle dem til et Hele ...« Efter omtalen af kistefragmenternes placering fortsætter Kornerup med en beskrivelse af den restaurerede stenkiste: »Kisten var udhugget i en svær Granitblok og Rummet til Liget var afpasset efter Legemets Form med særskilt Afdeling til Hovedet. I Bunden

1. J. Kornerups tegning nr. 1 af den restaurerede Viborgsarkofag, fremdraget 1863 i forbindelse med nedrivningen af den gamle domkirkes kor og korsskæringsparti. Nationalmuseet.

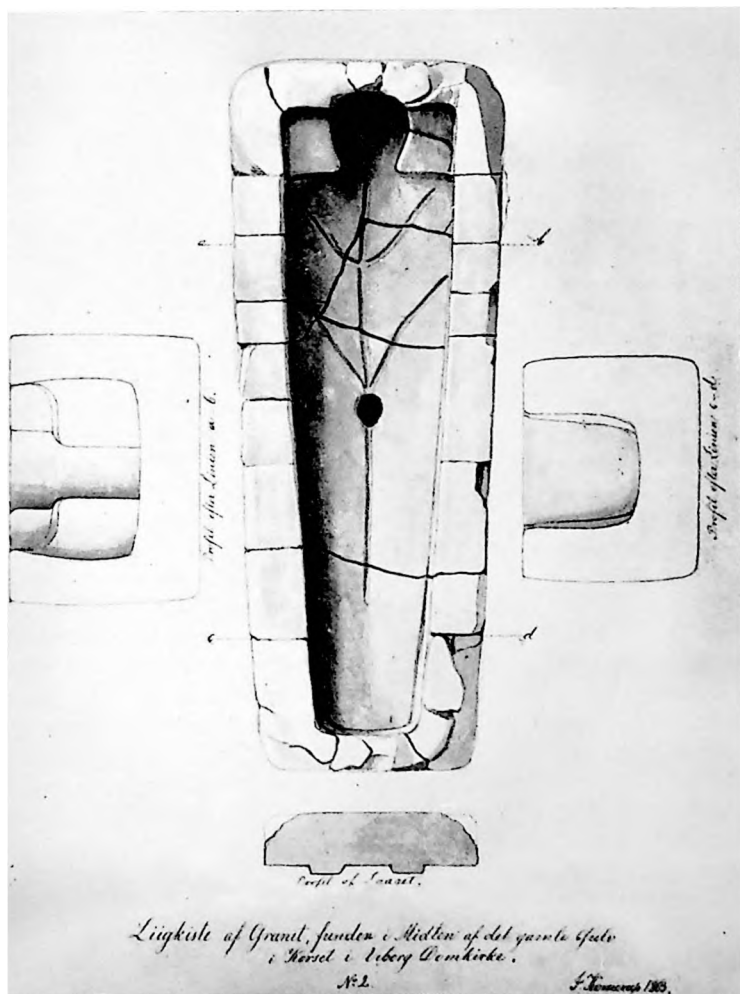
fandtes flere Render, der udmundede i et Hul til Afløb for Fugtighed. Worsaae og Meddeleren heraf undersøgte Kisten og vare enige om, at den maatte tilhøre det tolvte Aarhundrede og være omtrent samtidig med Domkirken. Om det var en Biskops Kiste kunde derimod ikke afgjøres, da dens Indhold forlængst var adspaltet og der ikke var Spor af Indskrift². Der skulle ikke være grund til at komplettere Kornerups omtale af Viborgkisten, hvis ikke dens sjældenhed og de af Jens Vellev foretagne undersøgelser af kirkens bygningshistorie fristede til at sammenstille nogle betragtninger over sarkofagens proveniens og antyde nogle tolkningsmuligheder med hensyn til baggrunden for dens indmuring. Herom i det følgende.

Viborgkisten: Type, datering, proveniens

En orienterende gennemgang af kendte gravlæggelser og kisteformer fra nordisk middelalder viser, at den monolitte granitsarkofag i Viborg indtil videre er unik inden for skandinavisk område både med hensyn til materiale, udformning og fundforhold⁴. Med hensyn til dateringen kan den imidlertid med ret stor sikkerhed formodes at være samtidig med de mere eller mindre trapezoide, hellebyggede gravkister, der er almindelige i Skåne og andetsteds i 1100-tallet, og hvor der i en større sten for gravens vestende er udhugget en jævnt afrundet fordybning til placering af den gravlagtes hoved. Med udgangspunkt i denne relativt veldefinerede gravforms anvendelse i Norden skulle Viborgkisten kunne tidsfæstes til 1100-tallet, måske endda til de nærmeste årtier omkring 1150⁵. Worsaaes og Kornerups dateringsforslag turde således være fuldt korrekt.

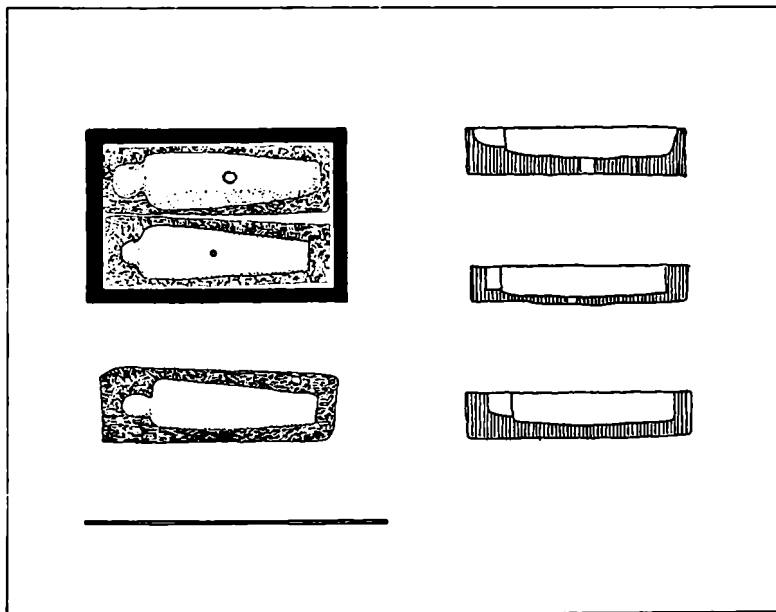
Der kan næppe være tvivl om, at prototypen for Viborgsarkofagen skal søges inden for tysk kulturområde, hvor kister af nærbeslægtet form og materiale ikke sjældent optræder i gravlæggelser fra 1100-årene som en videreførelse af sarkofagtyper fra karolingisk og ottonsk tid. Ved de nyligt publicerede undersøgelser og udgravninger i stiftskirken i Wechselburg er som eksempel fremdraget tre monolitte porfyrsarkofager, hvoraf de to vides at indeholde de jordiske rester af stifterparret grev Dedo von Groitzsch og gemalinde, der i 1187 testamentarisk grundede et augustinerkorherrestift af samme art, som det der var knyttet til Viborgs domkirke i ældre middelalder⁶ (fig. 3). Viborgkisten svarer til ægteparrets stensarkofager, der begge er forsynet med et midtstillet afløbshul i bunden, idet man dog i modsætning til Viborgkisten ikke har forbedret afløbsforholdene fra kisterummets indre ved hjælp af de af Kornerup omtalte væskerender. Endelig afviger Viborgsarkofagen også fra den europæiske prototype ved de affasninger, der er indhugget langs kistens i øvrigt stærkt medtagne, ydre overkant – et træk, på hvilket man næppe kan finde anden rimelig forklaring, end at man efter kistens tildannelse på et givet tidspunkt gjorde foranstaltninger til, at det tunge låg relativt let skulle kunne afløftes. Af låget blev ved domkirkens nedrivning fundet et stort fragment, der desværre siden er bortkommet og formentlig er kasseret⁷. Man når således hurtigt frem til at stille spørgsmålet, om ikke forekom-

2. J. Kornerups tegning nr. 2.

sten i Viborg domkirke af en monolit granitkiste, der karakteriseres ved lidt specielle konstruktionsdetaljer, skulle kunne forklares ved, at den gravlagte person var identisk med en fremtrædende åndelig eller verdslig skikkelse fra Viborgs 1100-tals historie. Til støtte for denne formodning vil man a priori kunne gøre gældende, at i de få tilfælde, hvor det er muligt at identificere de i monolitte stenkister begravede personer, drejer det sig sydpå som herhjemme tilsyneladende om samfundets udvalgte: konger, prælater og måske navnlig den mand eller familiegruppe, der havde ladet kirken bygge eller var dens særlige patron. Når stenkister åbenbart yderst sjældent har været i anvendelse i Norden, er årsagen vel den enkle, at udgifterne ved fremskaffelsen af en monolit-sarkofag kun kunne tænkes betonet, hvor den gravlagte og dennes familie indtog en høj social status, eller hvor stiftsgejstligheden selv ønskede at hædre den afdøde, eventuelt

forbindelse med den mere eller mindre rituelt betonedede omsorg eller ligpleje, man ofrede på vordende helgenkandidaters jordiske levninger. Set på denne baggrund er Kornerup næppe helt på afveje, når han tøvende benytter udtrykket »en Biskops Kiste«, hvortil antikvaren muligvis var inspireret af sit kendskab til ærkebiskop Andreas Sunessøns noget yngre, rektangulære sandstenssarkofag, der sidder indmuret i gavlen af Lunds domkirkes nordre sidekor. Som et andet, lige så illustrerende eksempel fra nordisk område, kan i dag henvises til den velforarbejdede, både af ydre og indre, nærmest bådformede monolit-sarkofag, i hvilken biskop Páll af Skálhólt blev gravlagt 1211, og som i 1954 blev fremdraget ved udgravningerne på bispesædet i Skálhólt (fig. 4). Også her drejer det sig om en fremtrædende gejstlig, en *patron* og kirkestifter i Valdemartidens ånd, i øvrigt bispeviet af vor hjemlige ærkebiskop Absalon. »Han lod også«, hedder det i Biskop Pálls saga, »hugge en udmærket stenkiste, gjort med stor kunstfærdighed, som han blev lagt i efter sin død, og han lod indrette en ærefuld begravelsesplads i klokkestabelen for de mænd, som han stod nærmest«. Biskop Páll sørgede således for sig selv og sin slægt. Omvendt kan som eksempel på en stiftskirkes omsorg for en afdød stifterskikkelse nævnes Ælnoths omtale af, hvorledes Odensehelgenen Knud Konges levninger efter at være blevet underkastet en rituel renhedsprøve blev optaget af kirkegulvet i 1095 og derefter nedlagt i en stenkiste (*ibique saxeo sarcho-*

3. Tre stenkister fra stiftskirken i Wechselburg, de to øverste sekundært anbragt i en fællestumba tilhørende stifterne grev Dedo von Groitsch og gemalinde.

fago impositus), som anbragtes i krypten af den nye kvaderstenskirke, Knud selv havde påbegyndt. Også Andreas Sunessøns anbringelse i en sandstenssarkofag og dennes (sekundære?) indmuring i sidekorets væg kan måske være motiveret af hans ry som hellig bekender – ærkebispens samtidige, selv fyrster, blev gravlagt i murede kister⁷.

Der skulle med henvisning til de to sidstnævnte, gammeldanske eksempler på anvendelsen af stenkister være rimelig anledning til at tænke sig, at Vi-

borgsarkofagen eventuelt har sin oprindelse i stiftsgejstlighedens omsorg for en afdød, særlig mindeværdig person. Er denne tolkning rigtig, kan der med hensyn til den gravlagtes identitet næppe nævnes andre personer fra købstadens 1100-tals historie, som efter deres død er blevet viet en sådan opmærksomhed, end domkirke-augustinersamlagets egen berømte søn, den 1150 døde og 1189 skrinlagte bekenderhelgen *provst Keld*. Det i flere redaktioner bevarede Keldsvita⁶ meddeler inidlertid intet detaljeret om Kelds begravelse og augustinerkorherrernes bestræbelser for at få hans helgenry accepteret, som kaster nærmere lys over Viborgkistens historie. Vi ved kun, at Keld fik en bekenders salige død efter at have skuet Herren og Hans engle i en vision foran domkirkens højalter umiddelbart før sin bortgang og at der siden skete undergerninger ved hans grav⁷.

Den eneste resterende mulighed for at bestemme granitsarkofagens oprindelse nærmere ligger derfor i selve fundsammenhængen. Den ene af Kornerups opmålinger er forsynet med påskriften »Liigkiste af Granit, funden i Midten af det gamle Gulv i Korset i Viborg Domkirke« (1863). Til Kornerups supplerende oplysninger i Årbøger om de fragmenterede kistestumpers anbringelse, indmurede i kannikekorets vægge, føjer sig en samtidig meddelelse, der er gengivet i P. V. Groves »Jylland. Illustreret Reisehaandbog«, men synes at hidrøre fra den daglige leder ved domkirkens ombygning, arkitekt J. Tholle. Ifølge denne skulle det første kistefragment være fremdraget ved reguleringen af korsskæringens gulvlag, hvor det var placeret i skæringens midtpunkt sammen med lidt knoglerester og en stump klædestof; de øvrige fragmenter fandtes, således som Kornerup også meddeler, indkilet i korets vægflader⁸. Referenten af denne supplerende fundoplysning opfatter med rette hovedfragmentets placering foran højalteret under kuplens midtpunkt som en æresplads – det var jo så at sige katedralens arkitektoniske hjerte og nok så vigtig en lokalitet i en tid, hvor man opfattede kirkebygningen som en lignelse på Kristi legeme. Spørgsmålet i den her foreliggende sammenhæng er blot, om Viborgsarkofagens lokalisering med 1) et stort fragment (kistens midterste bundstykke) anbragt midtstillet i korsskæringens gulv sammen med rester af en gravlæggelse; og 2) de øvrige fragmenter indkilet i murfladerne i nærheden på nogen som helst måde kan bidrage til bestemmelse af kistens proveniens.

4. Biskop Páll af Skálholts sarkofag.
Thjóðminjasafn, Reykjavík.

Om bygningsofre, stifteromsorg og helgenpatroner

Det forekommer umiddelbart problematisk på grundlag af de i det foregående refererede oplysninger med hensyn til Viborgsarkofagens datering, konstruktion og fundforhold at afgøre, i hvilken udstrækning kistefragmenternes spredning skyldes en helt vilkårlig begivenhed, for eksempel i forbindelse med reparationer af katedralens murværk, eller om man modsat kan have haft en hensigt med forstyrrelsen af gravlæggelsen og indmuringen af sarkofagstumperne, der i så tilfælde skulle kunne forklares ved at kisten blev opfattet som et materielt minde om den gravlagte. Det er imidlertid værd at besinde sig på, at de store metodiske vanskeligheder som bygningsarkæologiske og kunsthistoriske undersøgelser af middelalderens kirkebygninger og deres udsmykning må kæmpe med, så snart man

søger at bestemme de kvaliteter, mennesker i sin tid lagde i kirkens bygningsdele og dekorative detaljer, jo ikke indebærer, at sådanne kvaliteter ikke har eksisteret eller ikke været bestemmende for byggeriets forløb og for kirkens udformning, dekoration og anvendelse op gennem tiden¹¹. Man tør derfor med hensyn til Viborgkisten gøre gældende, at hvis man i aktuelle strømninger i Valdemartidens religiøse forestillingsliv kan påvise træk, der rimeligvis er en latent, feticistisk interesse for en fremtrædende af-død stifterskikkelses jordiske levninger, ja, selv hans kiste, da vil man også uden holdepunkt i en skriftlig overlevering om kistens skæbne være berettiget til at fremhæve muligheden for, at der ligger et åndeligt motiveret og i samtidens øjne dybt meningsfyldt handlingsmønster bag de ad bygningsarkæologisk vej påviste og i snævrere, teknisk-funktionel forstand kun vanskeligt forklarlige fundomstændigheder.

Der kan med henvisning til en række samtidige eksempler af fundmæssigt beslægtet type argumenteres for muligheden af, at Viborgsarkofagens indmuring var tænkt som et *bygningsoffer*. Netop fra Valdemartiden er i en hel række jyske og sjællandske kirker fundet bygningsofre bestående af mønter eller andet indmuret i kirkens vægge, oftest koret/triumfmuren, eller eventuelt nedlagt i kirkens grund – således blev som et særligt belysende eksempel i Fensmark kirke 1858 fremdraget 22 mønter fra østre kormur, og tilsvarende rummede den vestre mur to æsker af spån og blik, hvoraf den ene indeholdt ben af en hovedskal, den anden en opløst masse af papir¹². Selv om man vist ikke helt tør opfatte sådanne mønt- og reliquiefund som indholdsmæssigt ganske identiske udtryk for de liturgisk-rituelle traditioner, man knyttede til kirkebygningen og dens rejsning som et tempel for Herren og Hans menighed, synes i det mindste reliquiefundene at korrespondere i deres betydningsindhold med de eksempler, vi har fra samtiden på, at man flytter de jordiske rester af de store stiftskirkers velgørere og grundlæggere fra deres oprindelige gravplads og indmurer dem i korets eller tværskibets indvendige mure eller piller i mindre bengemmer (fig. 5, 6 og 7). I Ribe domkirkes nordre korsfløj findes således i væggen et murrum, der ifølge navneindskriften på tre indlagte blyplader rummer benene af de tre Ribebisper Othincarus (d. 1043), Nothulus og Ascerus

5. Stifter-benhus i Ribe domkirke rummende rester af Ribebisperne Othincarus, Nothulus og Ascerus. Benhusets ydre er romanicerende (romerske ossuarier) Nationalmuseet

(d. 1142). Etableringen af denne vægbegravelse kan, som fremhævet af J. Helms, formodes at være sket i forbindelse med fuldendelsen af den nuværende, højromanske katedral, der erstattede en ældre kirkebygning på stedet¹³. Beslægtet med de ældre Ribebispens flytning til den nye kirke er de velkendte ossuarie-indmuringer i Roskilde domkirkes højkor, der måske i endnu højere grad røber den til grund liggende tankegang, at man ved indmuringen af de jordiske efterladenskaber af kirkens åndelige og faktiske »stiftere« ikke blot holdt disse i ære, men samtidig sikrede sig disses beskyttelse som bygningens og menighedens særlige skytspatroner: de gav den enkelte kirke identitet og betydningsfylde for de troende.

Den vægt, man herhjemme i 1100-tallets sidste halvdel tillagde en stifterskikkelses beskyttelse af og tilknytning til kirkebygningen, og de intentioner, man lagde i en eventuel optagelse af skytspatronens jordiske rester, illustreres kildemæssigt af Saxo ved en ejendommelig fortælling om Roskilde-stifterskikkelsen biskop Vilhelms gravlæggelse, som er indskudt i Knud den Helliges historie, lib. XI. Fortællingen tillægger en kapellan på kong Knuds tid et »drømmesyn«, der – sigende nok for anekdotens baggrund – fandt sted natten før *indvielsen* af den af biskop Sven Nordmand fuldførte, nye Roskilde kirke, og hvor den spøgelsesagtigt optrædende, afdøde biskop Vilhelm først anklager efterfølgeren for at have *flyttet hans grav* og taget noget af hans *ære som kirkerejser*; derefter støder han med bispestaven til *kirkens mure*, der styrter sammen helt til grunden. Oven på denne begivenhed lod man – stadig ifølge Saxo – graven i fred indtil kronikørens egen tid, hvor den hellige mands kraft og hans modvilje mod at blive forstyrret endnu engang blev bekræftet ved en ny åbning af graven, foranstaltet af nogle navngivne prælater ved domkirken, som imidlertid kort efter blev ramt af en kvalfuld død¹⁴. Man tør med C. A. Christensen gå ud fra, at oprindelsen til denne fantastiske historie skal søges i ærkebiskop Absalons uvilje mod planerne om at ombygge den af ham som Roskildebisp påbegyndte nye katedral til fordel for en helt i tegl opført kirke – et initiativ, der jo måtte krænke Absalons ære som en sand kirkebygger for kristenheden. Vilhelm-anekdoten er med andre ord tænkt som en velment advarsel, i hvilken Absalons talsmand, Saxo, helt i overensstemmelse med datidens religiøse tankegang tog domkirkens skytspatron, biskop Vil-

6 Stifterskikkelsen biskop Vilhelms benhus i Roskilde domkirkes højkor. Benresterne gemmer sig bag en plade af romersk akvæduktmarmor Nationalmuseet.

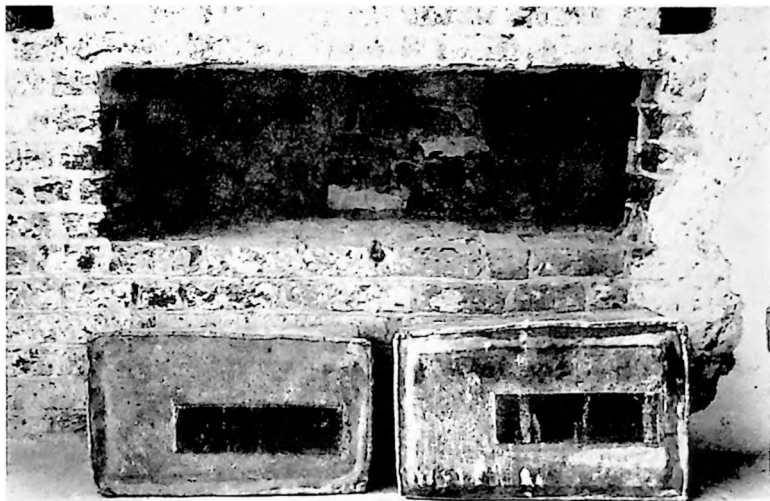
helm, til indtægt for en afvisning af det nye byggeprojekt, men hvor biskop Peder Sunesson lige så følgerigtigt lod *sin* nybygning indvie ved en indmuring af Vilhelms levninger sammen med Margrethe, også kaldet Estrid, og Svend Estridsson i højkorets piller, medens man med hensyn til domkirkens formodede første-stifter, Harald Blåtand, åbenbart måtte nøjes med at markere dennes rolle som skytspatron med et kalkmaleri¹³.

Selv om fremvæksten af Erik Plovpenning's helgenbedømmelse tilhører

slutningen af Valdemartiden, vil vi ikke forbigå en omtale af eftertidens forvaltning af kongens jordiske levninger, fordi man her i et enkelt eksempel får opsummeret en væsentlig del af de kultiske træk, der allerede er til stede i 1100-årenes stifteromsorg og kirkebygningstraditioner. Efter at kong Erik var blevet dræbt på Slien 1258, blev hans lig først bisat i sortebrødrenes kirke i Slesvig, derpå i Sct. Hans-nonneklosteret sammesteds, for sluttelig at blive ført til Valdemarernes slægtskirke, Sct. Bent i Ringsted. Her blev kongens levninger nedlagt i korsskæringen i en almindelig muret grav, anbragt ret øst for martyrhelgenen Knud Lavards og de ældre Valdemarers gravlæggelser. I forbindelse med kirkens genindvielse 1268 efter en brandkatastrofe blev imidlertid over den første kiste opbygget en delvis åben overgrav som et såkaldt *sanctuarium*, der formentlig har været forsynet med et ovenliggende epitafium (fig. 8) – i alle tilfælde har gravkomplekset spillet en central rolle ved Eriks-kulten, der bl. a. satte sig spor i en serie tidliggotiske kalkmalerier af usædvanlig kunstnerisk kvalitet med fremstillinger af Eriks martyrhistorie¹⁴.

Ved restaureringen af Sct. Bents kirke i 1901 blev de øvre dele af sanctuarieret fjernet, medens undergraven fortsat er bevaret, men tom, da biskop Lave Urne allerede 1520 lod helgenens ben optage og indmure i en vægpille i koret, hvor der indsattes en kridtstenstavle med en her fra latin translateret indskrift: »Danmarks berømmelige Fyrste, den guddommelige (c: hellige) Kong Erik, blev dræbt med broderlig Svig ved Floden og Sværdet, han hvem Forbrydelsernes Hævner Christus havde udmærket ved forskellige Tegn (c: mirakler), befalede Han ogsaa at begraves i denne jomfruelige Jord«¹⁵. Bag stenpladen befinder sig - ligesom i f.eks. Skjalm Hvide- og Toke-ossuarierne i Sorø klosterkirke – en lille eggekiste indeholdende skeletdele og silketøj, de sidste rester af Ringstedkirkens anden, men aldrig kanoniserede, kongelige martyrhelgen. Til vor samling af egentlige bygningsofre kan i øvrigt fra samme kirke nævnes, at abbed Birger 1475 over kors-skæringen lod opføre et tårn, hvor der i spirets knap bl. a. blev indlagt »stykker af Sanct Knud Hertugs kappe og svededug, noget af Aarons stav og af Jomfru Marias klædebon«¹⁶.

I Saxos Roskilde-fortælling og de anførte eksempler på Valdemartidens bygningsofre, ossuarie-indmuringer og stifteromsorg møder vi et efter alt

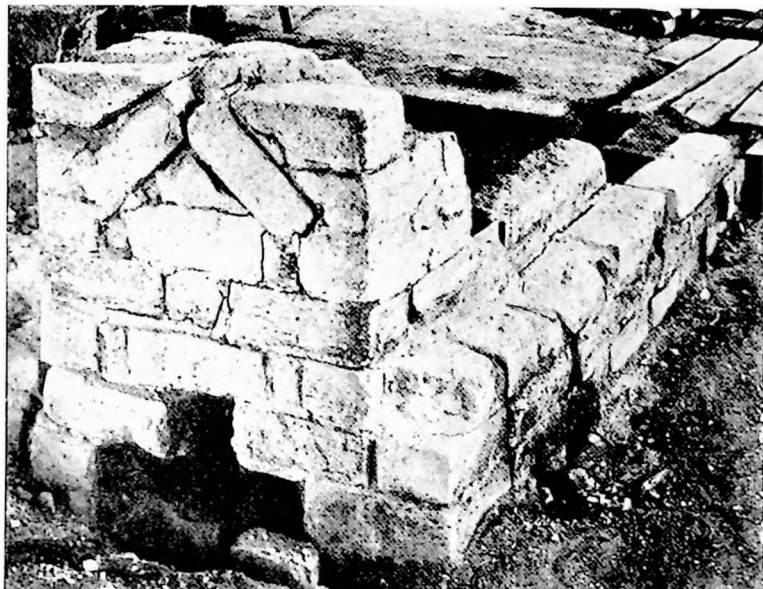
7. Trækister fra benhus i Soro Klosterkirke rummende Hvidstægtens stamfader Skjalm og sønnen Toke, klosterets egentlige stifter. Overført fra Fjenneslev kirke, Nationalmuseet.

at domme mere eller mindre *sammenhengende, dynamisk-historisk aspekt* af samtidens religiøse forestillinger, som også tydeligt ligger til grund for udviklingen af Keldskulten i Viborg og påkalder sig interesse for vore bestræbelser på at nå frem til en nogenlunde gyldig tolkning af Viborgkistens skæbne.

Særlig fra perioden op imod 1100-tallets midte og et stykke ind i det næste århundrede præges det åndelige og kirkepolitiske liv herhjemme af de store dom- og ordenskapitlers bestræbelser for – udover at anbefale de troende til de mere officielle, fælleseuropæiske helgeners beskyttelse – at fremhæve

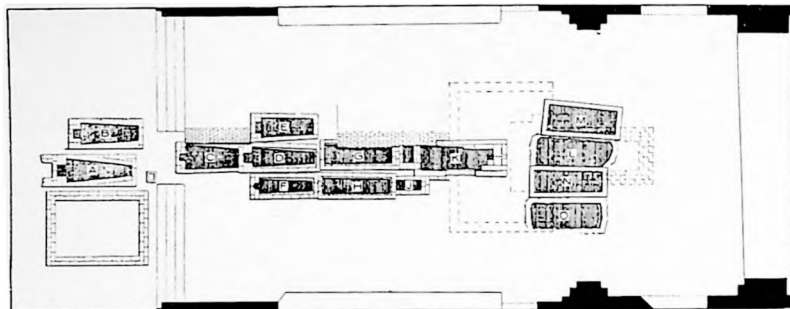
deres kirkes særlige lokale eller familiemæssige identitet og baggrund. Et karakteristisk udtryk herfor var anlæggelsen af dødebøger, necrologier, dvs. optegnelsesbøger, hvor man inden for en kalenderramme opførte navnene på afdøde præster, ordensbrødre, velgørere etc., som skulle mindes med messer (f. eks. *Necrologium Lundense*, anlagt af domkapitlet i Lund ca. 1123). Beslægtet med disse var de såkaldte gavebøger, der mere specielt sigtede på kirkens velgørere, og hvor den enkelte personnotits undertiden blev udbygget med en kort karakteristik af den døde; kendt er den lundske *Liber Daticus* påbegyndt 1145. Den enkelte kirke med dens præster og menighed blev på denne måde en åndelig familie med en slags institutionel ane-bevidsthed, et helligt samfund af levende og døde, der tog sig af den enkeltes sjælelige tarv her og hinsides¹⁹.

Men særligt mindedes man naturligvis kirkens egentlige stiftere og berømte – ofte kongelige – donatorer, og man højtideligholdt i denne sammenhæng de jordiske efterladenskaber af sådanne personer som et både lykke-, interesse- og identitetsskabende minde for kirkebygningen og den til denne knyttede skare af præster og troende. Stærkest stod stiftsgejstligheden imidlertid i kirkepolitisk og folkelig henseende, når den fik legaliseret disse bestræbelser gennem den officielle helgenkåring af en stifterskikkelse eller eventuelt en central person inden for præsteskabets egne rækker. Den udvalgte patron fremtrådte da så at sige som en art gudsbekræftet ane-træ, omkring hvilken det gejstlige broderskab og menighedens hellige samfund kunne udkrystallisere sig i religiøs, kultisk og bygningsmæssig henseende²⁰. Fromme følelser centreret omkring en og anden stifter- eller helgenskikkelse samt et af lokalpatriotisme og/eller slægtsbevidsthed farvet, entusiastisk ønske hos gejstlige og verdslige bygherrer om at skabe noget storartet, blev således i 11- og 1200-årene de naturlige incitamenter for igangsættelsen af et kirkebyggeri herhjemme i hidtil ukendt omfang og kvalitet. Særlig tydeligt øjner vi dette mønster i Odense, hvor Knudsbrødrene plejede de jordiske levninger efter Knud den Hellige som et sonoffer for Herren²¹, og i Ringsted, hvor Valdemar den Store lod rejse den velkendte, teglmurede pragtbygning over faderens, dynastigrunderen Hellig Knud Hertugs grav²². Den religiøst motiverede ane-omsorg, der bestemte Ringstedskirkens udformning og hele liturgiske funktion, er ikke mindst iøjnefaldende ved

8 Kongehelgenen Erik Plovpenning's sanctuarium i Ringsted kirke
Se fig. 9. Nationalmuseet.

den af *Tabula Ringstadiensis* regulerede placering af de successive kongelige gravlæggelser, hvor man bl. a. ved at sikre sig Erik Plovpenning's hellige levninger måske forfulgte en af samtiden velkendt, billedlig opfattelse af det gudsbekræftede stamtræ²⁰ (fig. 9). Valdemarslægtens monarkiske ambitioner fandt her naturligt sammen med aktuelle teologiske strømninger, og Ringstedkirken fremtræder derfor i dag som det måske mest helstøbte nordeuropæiske eksempel på stifter-tankens indarbejdning i højmiddelalderens kirkebyggeri.

9. De kongelige gravlæggelser i Ringsted kirke. Valdemarslægtens stamtræ: a. Stifteren Valdemar den Store for ostenden af Hellig Knud Lavards spolerede gravlæggelse. c. Knud VI d. Valdemar Sej. g. Valdemar den Unge. k. Erik Plovpenning. l. Erik Menved.

For Viborgkatedralens vedkommende spores de i det foregående skitserede aspekter af Valdemartidens dynamiske kirkehistorie kun i forholdsvis grove træk, men de oplysninger, vi besidder om domkapitlets organisationshistorie, udviklingen af Keldskulten og kirkebygningens rejsning som *sambørende* faktorer, glider dog helt ubesværet ind i det almindelige billede. Symptomatisk for det initiativ, der karakteriserede dannelsen af et stærkt gejstligt broderskab (nemlig et regelbundet augustinersamlag) og påbegyndelsen af et vældigt byggeprojekt i Viborg, er allerede den bevarede forordning for kapitlets medlemmer om at tjene brødrene ved Lunds domkirke med sjælemesser efter deres død, ligesom man her ihukom de afdøde Viborgbrødre. Den egentlige ophavsmand til denne forbrødring med det indflydelsesrige domkapitel i Lund var utvivlsomt biskop Svend, der var ærkebiskoppens broder, og som også af andre grunde, vi ikke her skal komme nærmere ind på, må tillægges en betydningsfuld rolle bag Viborgkatedralens rejsning (provst ca. 1125–1133, biskop 1133–1153).

Det havde været rimeligt, om man i forbindelse med katedralbyggeriet

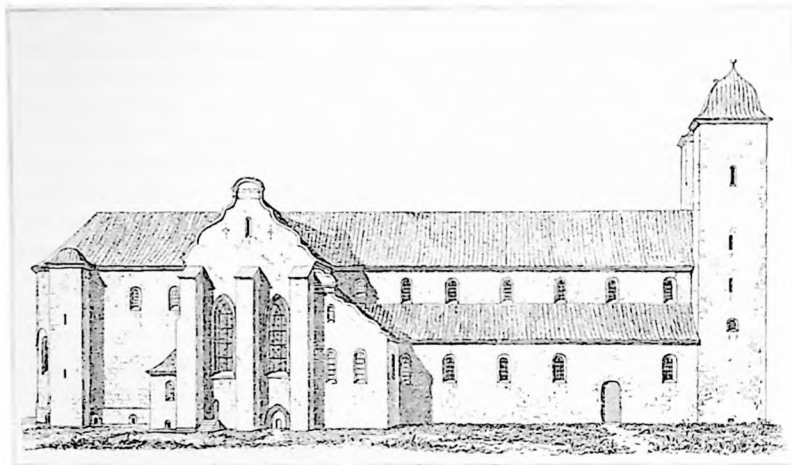
havde stræbt hen imod at få den i Asmild kirke martydræbte biskop Eskil til domkirkens patron. For den opvoksede, regelbundne domgejstlighed måtte det imidlertid snart blive en ambition at få en fremtrædende *kapitelbroders* minde officielt godkendt, og alt taler for, at den betydningsfulde begivenhed, der blev fejret i 1189, da ærkebiskop Absalon omsider forestod optagelsen af provst Kelds ben med påfølgende altersættelse, mere var kapitelbroderskabets end biskoppens sag. Der kan næppe være tvivl om, at Keldskultens udvikling og helgenkåring af augustinerbrødrenes egen provst skal opfattes som en moralsk og politisk gevinst i det latente modsætningsforhold mellem domkapitlets krav på institutionel solidaritet og biskoppens ønske om at fastholde eller styrke sin suveræne status som kirkefyrste⁴. Det af en kapitelbroder ned tegnede Keldsvita viser, at helgenkåringen kunne og blev opfattet som en markering af kapitelsamlagens ukrænkelighed, og det er karakteristisk for forfatteren af ordinalet til helgenfesten, at i og med Sct. Keld prises som Viborgkirkens patron, betoner han den Gudsudvalgte hæderfulde rolle som medlem af samlaget, jævnfør til eksempel følgende strofe:

Sub jugo religionis
renitens virtutum donis
sacerdos est consecratus
et in grege sublimatus.

Bunden under Regel-aaget
har han stræbt og har han vaaget,
viet ind til Præst at være
og i Hjorden sat med Ære.

Viborgkisten og Viborgkatedralens skytspatron

Det har med de foregående overvejelser ikke været tanken at føre læseren ind i en dyberegående diskussion af 11- og 1200-tallets kirkehistorie, men at vise, at en hel gruppe bygningsfund fra vore højmiddelalderlige kirker har deres indholdsmæssige baggrund i samtidige religiøse forestillinger, der tilførte det enkelte Gudshus en betydningsfylde, en sjælelig identit, som er blevet udvisket med nyere tiders mere funktionelle opfattelse af kirkebygningen og dens brug. Gravminder og partielle dele af sådanne efter afdøde stifterskikkelser og patroner har i denne sammenhæng oftere repræsenteret en særlig betydningsbærende funktion, der i vore efterreformatoriske øjne mere eller mindre tager karakter af en knapt nok forståelig fe-

10. Nordsiden af den gamle Viborg domkirke. Sankt Kelds kapel ses på højre side af korsarmen, nedrevet i 1860'erne. Heinrich Hansen 1859.

ticisme. Udover de nævnte reliquie-bygningsofre og ossuarie-indmuringer fra danske kirker kan man i øvrigt som et halvskandinavisk eksempel på et indmuret stifterminde henvise til det træleje, på hvilket Birgitta af Vadstena henvov i Rom 1373, og som den dag i dag sidder indmuret i kapellets væg i det lille romerske palæ, der siden Birgittas død har tjent som hjem for et samfund af birgittinerner.

Selv om der ikke synes at foreligge paralleliagttagelser til de fundomstændigheder, under hvilke Viborgsarkofagen blev fremdraget 1863 ved domkirkens nedrivning, taler i sidste ende ikke helt få historiske træk for rigtigheden af vort forsøg på at sammenkæde kistens fragmentering og indmuring med datidens byggeriter og stiftsgejstlighedens dyrkelse af katedra-

11. Den romanske Viborgkatedral under nedrivning. Søndre hovedtårn tillagdes i den senmiddelalderlige, gejstlige lokaltradition specielt stifterhelgenen sankt Keld (VSM 200A).

lens helgenkårede prøvst. Det forekommer ikke umuligt, at et sidestykke til Viborgkistens indmuring skulle kunne dukke op en dag²¹ – i hvert tilfælde udelukker den i funktionel-bygningsmæssig forstand vanskeligt forklarlige indmuring af kistestumperne ingenlunde, at de i sin tid kan have været opfattet som *reliquier*, et materielt minde om den gravlagte, som stiftsgejstligheden gjorde sig den ulejlighed at opsætte i kirkens hellige mur, dels fordi man herved fejrede og bestyrkede den særlige affinitet, der eksisterede mellem den døde og Viborgkatedralens berømte samlag af augustinere, dels fordi en hellig mands kiste måtte være et magtfuldt bygningsoffer, der formåede at beskytte den nyrejste kirkebygning mod onde magter og sikre den varighed og sjæl som et tempel for Herren. På mere

fast grund føler man sig givetvis med hensyn til lokaliseringen af sarkofagens hovedfragment med knogle- og stofrester i korsskæringens midte, kirkebygningens hjerte: en almindelig placering, ja, vel simpelt hen *stedet*, hvor man i større kirker gerne gravlagde stifterskikkelser og helgenkandidater.

Skønt vi er katastrofalt ude af stand til at efterkontrollere kistefragmenternes oprindelige fundsituation, og også af denne grund aldrig vil kunne nå frem til nogen endelig sikkerhed, synes man dog slutteligt som en reel tolkningsmulighed at kunne sætte Viborgsarkofagen i forbindelse med provst Keld, dels på grundlag af samspillet af fundomstændigheder, dels under hensyntagen til kistetypens sjældenhed og sandsynlige datering. Det reliquieprægede fund i korsskæringens midte og indmuringerne i kannikerekorets vægge kan i virkeligheden meget vel have baggrund i *indvielsen af den nyrejste kvaderstenskatedral 1189* som Sct. Kelds og Keldsbrødrenes kirke; thi bag de bygningsfund, vi har omtalt, spejler sig som religiøs grundforestilling dybest ritualets forbillede i det guddommelige, verdensfornyende offer, der fandt sted ved Kristi død og opstandelse, og som blev genrealiseret for de troendes øjne i og med den kirkeindvielse, helgenfestens symbolladede, liturgiske ceremoniel repræsenterede. Den indmurede Viborgsarkofag *kan* altså i sidste ende være en hellig grundsten, og da vel og mærke ikke blot tænkt som et faktisk minde om katedralens udvalgte patron, men først og fremmest som en erindring om Gudsrigets komme og nærværelse, et varsel om opstandelsen som tilkommer den, der følger trygt i Kristi spor. For som man sang ved translationsfesten den 11. juli 1189:

Festiva dies colitur
in qua migrasse traditur
Christi fidelis assecla
Ketillus ad Caelestia.

Den Festens Dag vi fejre da,
paa hvilken Ketil drog herfra,
den Kristi Efterfølger tro
paa Rejsefærd til Himmelho.

Peter Seeberg:

ET TEGLHUS PÅ ASMILD

Side 4-23

- 1 Sikrest er murtykkelserne at bestemme ved nord- og sydmuren, hvor opgravningen af fundamenterne ved bygningens nedrivning har ændret mindst ved syldgrofternes bredde. Nord- og sydgrofterne er begge 2,20 meter brede. Østmurens tykkelse aftager betydeligt mod SØ-hjørnet, vel på grund af den lille tilbygning.
- 2 Milen spores som en grube, diameter 2,00 meter, hvis bund er dækket af trækul. Over dette spor af kalk. Lignende kalkbrændingsmiler er påvist i Viborgs højmiddelalderlige bebyggelseslag (VSM 11 B), jfr. Kuml 1968, p. 63-64.
- 3 Fugebredden er fra 1,0 til 1,7 cm.
- 4 Om en højtidelighed ved grundstensnedlæggelsen på Uranienborg 8. august 1576, hvor man anvendte drikofre, se *Troels Lund: Dagligt Liv i Norden III* (4. udg.), p. 141. Om rejsegilder og andre byggegilder i nyere tid, se *Dagligt Liv i Danmark II* (1964), p. 545-547. Her omtales bl. a. en festlighed, når kælderen med skillerum er muret op. Endvidere *Peter Michelsen: Om Rejsegilder*, i: Nationalmuseets Arbejdsmark 1953, p. 65 ff., hvor udgifterne ved et rejsegilde for tomrere i 1543 nævnes.
- 5 Spor på de hvælvede tagsten viser, at de har været understrøgede. En eneste tagsten, se fig. 11, er en lidt ældre, flad type med kantskinne.
- 6 Kaminer (og kakkellovne (næppe hørende til oprindelig indretning)) kan have haft deres plads langs nordmuren, der kan formodes at have rummet selve skorstensindretningen. Om kaminer og skorstene i væggen i middelalderens Norden, se KLNLM VII (1962), sp. 353, hvori omtales rester af kaminer fra 1200-tallet i Sko kloster, Kalmar Slot og Vadstenapaladset.
- 7 Om overvintrede frø, se *Søren Ødum: Germination of Ancient Seeds*, i: Dansk Botanisk Arkiv, bd. 24, nr. 2.
- 8 Gavens modtager var dr. Sylvest, Horsens. Giveren landsdommer Schäffer, Viborg, der fik overdraget kimplanten af VSM.
- 9 Det er tænkeligt, at frugthaven har ligget øst for teglhuset, urtehaven syd for. Cisterciensersordenens interesse for frugtavl og havebrug er velkendt. Gunner tilhørte denne orden. Nærmere om emnet i KLNLM IV (1959), sp. 666, art. Frugttræer og KLNLM VI (1961), sp. 260, art. Have.
- 10 Et bronzesmykke identisk med Asmild-smykket er fundet i Vester Bjerregrav sogn, Viborg amt (privateje). Smykket er vel et stykke markedskræm fremstillet i Viborg.
- 11 Knoglerester og fiskeskæl er med vanlig redbonhed blevet bestemt af konservator *Ulrik Möhl*, Zoologisk Museum, København, hvem museet er megen tak skyldig.
De faktiske tal ser således ud ved sammentælling af lister:
Tamokse 211 Får 152 Svin 178 Hest 26 Kronhjort 1 (tak) Høne 5 Gås 1
Hund 1 Ged 1 C. Elephus 1 Capreolus 1 Esox 1
Skæl af karusse, helt, aborre. Ben af kuller.

Da der må regnes med, at knoglerne hører til i hele bebyggelsesperioden, er artstallene kun af meget almen betydning.

- 12 I modsætning til Asmild bispegård er knogler af vildsvin og hjort ikke sjældne i de middelalderlige lag i Ibsgade, Viborg (matr. nr. 129–130) (VSM 160 C).

I de middelalderlige lag i Sct. Pedersstræde, matr. nr. 415, 416a og b, 417, var knogler af vildt derimod ukendte, jfr. *Ulrik Möhl*, i: *Kuml* 1968, p. 83 ff.

En fortolkning af forholdet går i retning af, at knoglerne i Ibsgade afspejler et andet socialt miljø, der har hort hjemme omkring den kongelige borg straks neden for fundstedet. Allerede i middelalderens første århundrede skulle jagtretten til vildtet i vidtstrakt grad blive koncentreret hos kongen og de privilegerede stænder. Se herom *KLNM VII* (1962), sp. 544 ff., art. Jagt. Ved biskop Gunnars hof på Asmild blev det imidlertid ikke tilladt nogen at holde jagthunde eller falke.

- 13 Monterne fordeler sig:

	Roskilde	Ribe	Ubestemt
Kristoffer I		2	1
Erik Glipping		1	3
Erik Menved	2		1
Kristoffer II			2
Ubestemt borgerkrigsmont			3
Lybsk hulpenning			1

Af monterne med ukendt montsted, som kan henføres til en bestemt konge, i alt 7 stk., skulle man tro, at enkelte er udmontet i Viborg.

- 14 Se *Viollet-le-Duc*, art. Construction i bd. IV, p. 87–88, fig. 47 B. Ribbestenene fra Asmild har sjældent mortelspor på bagsiden. Oplysningerne om ribbestenene i Roskilde domkirkes søndre korsarm er givet mundtligt af arkitekt, M. A. A. *Elna Møller*.
- 15 1152 til 25.8.1251. De følgende uddrag af »*Gunnars Leoned*« er citeret efter *Historisk Samfund for Århus Stifts* udgave (særtryk) af Hans Olriks oversættelse.
- 16 Asmild klostets vestfløj er blevet nedrevet og ombygget i første halvdel af 1300-tallet, viser VSM udgravning 1961–69. Ombygningen af Asmild kirkes kor til gotisk stil er muligt foregået med baggrund i en katastrofe, der har ramt hele komplekset.
- 17 Se *Hemming Paulsen*: »Af Asmildklostets ældre Historie«, i: *Årb. Vib.* 1950, pag. 34. I samme artikel pag. 32 citeres Halds lensregnskab for 1541, hvor bispegårdens jordtilliggende anføres. Det ses heraf blandt andet, at Ålemolle-Bruunshåb har hort til bispegården.
- I den forbindelse bør der henvises til en teglovn fra Bruunshåb (pbl. *M. Gulddal*, i: *Årb. Vib.* 1958, p. 7), der producerede sten af dimensioner som teglhusets, sikkert til bispestolens brug. Gulvfliser blev også fabrikeret. Der forekommer glasering. Flere sten har indstemplede mærker af form som en stjerne, svarende til stemplerne på kander og gryder fra bispegården.

- 18 Denstensatte kælder, der blev udgravet af arkivar *H. Paulsen* foråret 1951, havde mure i 1½ m højde. Kælderen angives i *VSM* journalnr. 1/1951 (hvori udgravningsrapporten opbevares) at have været ca. 7,20 meter lang (Ø-V) og 4 meter bred. Der blev fundet enkelte lerkarskår, skønnet at være middelalderlige.
- 19 Kortet (*VSM* 167:1963) anvender inden for tomten en cirkel-signatur, der kunne opfattes som lovtær (krat) eller sten. Signaturen findes i øvrigt ikke på kortet, hvor normal-signaturer for eng og lyng ellers anvendes. Plojeretningerne angivet på kortet stemmer for øvrigt ikke med forekomsten af højryggede agre vest for teglhus og kælder. Disse kan ses i jordsmonnet og mærkes ved at gå over dem i tværretningen.
- 20 En række stolpehuller mellem de to bygninger kan ikke uden videre sættes i forbindelse med disse bygninger. De er hyppigt stønskoede. Forekomsten af en keramik, der senest hører tidligste middelalder til, kan nævnes som et indicium for ældre bygninger, men kan også optræde som resultat af udkorsel godning.
- 21 De nordiske biskopspalatier er omtalt *KLNM XIII* (1968), sp. 78 ff. Mest interesse for forståelsen af teglhuset på *Asmild* har nok *Dragsholm*, men dimensionerne er ganske forskellige. Det beskedne *Asmild-palatium* er heller ikke befæstet. Det er en eremitage, den verdensfremmedes verdenskløge og intime residens. Ved sin lidenhed og lunhed netop imponerende for tiden. Af den grund *Gunners* bolig. Den høje kælder, nederste etage i teglhuset kan sammenstilles med »pillesalene«, som afbildes og omtales af *Troels Lund* i *Dagligt Liv i Norden* (4. udg.), bd. III, p. 157 ff. Den egentlige modtagelsessal har sikkert været i andet stokværk.
- 22 Om *Gunners* efterfølger, bisp *Niels*, der blev kongens kansler, se *E. Arup*: *Danmarks Historie*, bd. I (1925), p. 296 ff.

E. Levin Nielsen:

UHELDIG NORDMAND

Side 24–29

- 1 Korrespondance journalnr. *VSM* 2 A.
- 2 Senmiddelalderens forkærlighed for emblematiske motiver, deriblandt bogstavsymboler, der udlagdes og anvendtes som åndelige, opbyggelige og personlige »monsterbilleder« (exempla, spejl), var kraftigt påvirket af den didaktisk-moraliserende åndsform, som karakteriserede det kirkelige kulturliv fra 1200-tallets sidste del og fremover. Som eksempel bestemmer *Birgitta af Vadstena*, at diakonerne i den af hende stiftede klosterorden på deres kappe skal bære en hvid cirkel, der repræsenterede de

- fire kirkefædres »fattelige visdom«; inde i cirklen skulle påsyes fire små røde tøjstykker som ildtunger, eftersom Helligånden inspirerede dem til at tale om »Guds storhed og min inkarnations mysterium, om verdens forfængelighed, de retfærdiges løn og de ondes straf« (Regula 12–13).
- Om det religiøse forestillingsliv i Norden ved 1300-tallets midte, se *B. Strömberg: Magister Mathias och fransk mendikantpredikan* (Lund 1944); *B. Klockars: Birgitta och böckerna* (KHAH hist. ser. 11) (Stockholm 1966).
- 3 *H. Fleetwood*, i: *Credo* 1941, p. 32 ff. *Niels L. Rasmussen*, i: *Fornvännan* 1942, p. 194 ff. *C. G. U. Schelfer*: art. Ave-Maria-monogram, i: *Kulturhist. Lex. f. Nord. Middelalder I* (1956), sp. 286–287. Andre monogrammatiske og emblematiske Maria-symboler fra 1300-årene, se *A. Lindblom: Birgittas Gyllene Skrin* (KHAH antikv. ser. 10) (Stockholm 1963), p. 39 ff.
- 4 *H. V. Mansfeld-Büllner: Danske Monter fra Tidsrummet 1241–1377* (København 1887) afbilder ca. 45 montprægninger, der anvender A-monogram, se f. eks. nr. 125, 205, 266, 317, 508, 516, 553. *J. Roman: Manuel de Sigillographie Francaise* (Paris 1912), p. 256 ff.
- 5 Riksarkivet journalnr. 1489/1967 ved D. Mannsåker/O. Sandaaker.
- 6 Dipl. Norv. I 242; IV 293; V 193.
- 7 Dipl. Norv. VI 193, 218, 219; VII 248; IX 150.
- 8 Dipl. Norv. IX 97.
- 9 Dipl. Norv. II 313; IV 354.
- 10 Mariakirkens organisation og politiske rolle som den norske konges kancelli, se *G. Authen Blom: Kongemagt og privilegier i Norge inntil 1387* (Oslo 1968), p. 309, 357 ff., 395 ff., 418 ff.
- 11 *G. Authen Blom* formoder a. a. p. 445, note 99, at Arne Aslaksson »var kannik ved Mariakirken i 1340-årene«. Dispensation iflg. Dipl. Norv. VII 196.
- 12 Dipl. Norv. VI 206.
- 13 Kirkestanden Viborg var det traditionelle udgangspunkt for mange norske, islandske og vestsvenske pilgrimsfareres Roma- og Compostelarejser, jfr. Abbed Nils af Munkeveras Itenarium og Hl. Kelds Legende, mirakel 1 og 21. I Viborg er arkaol. fremdraget en pilgrimsgrav fra 1200-tallet med indhold af »Ibsskaller«, en guldmont af romersk proveniens i Villadskirkens tomt; jfr. navnet Jerusalem kapel på en kirke-tomt lige syd for byen. Til brønden på Asmildkloster har iflg. en sen overlevering været knyttet navnet »Jacobsbrønden«. Om ruten ned gennem Jylland, se *H. Mathiesen: Hærvejen* (1951⁴) passim; om Balduin-signetet fra Læborg p. 89 ff. Det her omhandlede norske signet er – i alle tilfælde tidsmæssigt – knyttet til en omfattende odelæggelse af Asmildkloster med kirke og den ostliggende bispegård, der må formodes at have baggrund i politiske begivenheder. Ivar Ogmundsson, leder af det norske aristokrati fra slutningen af 1330'erne og rigsrådets formand, synes at have holdt sig underrettet om den kalejdoskopiske, politiske udvikling i Danmark omkring

Valdemar Atterdags magtovertagelse, jfr. Dipl. Dan. III, 1 128 og 384, men om eventuelle norske sympatier/forbindelser med det politiserende stormandsmiljø omkring det jyske landsting vides intet.

Tag E. Christiansen:

RØGELSEKAR FRA VIBORG

Side 30-51

- 1 En summarisk, men for Identificeringen tilstrækkelig Beskrivelse af Karret (Inv. Nr. 639) med Oplysninger om dets Proveniens er givet af Arthur Feddersen: *Nogle Viborgske Oldsager og Udgravninger*, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1870, S. 259.
- 2 Det i 1919 fra Nationalmuseet afgivne Kar havde faaet paamalet Inv. Nr. 748, der ifølge Genstandsprotokollen tilkommer et Kar, som i 1866 erhvervedes fra Resen Kirke. Et andet Kar bar Inv. Nr. 4224, der ogsaa findes paa et Stykke Kobberkokkentøj, hvor det efter Genstandsprotokollen rettelig hører Hjemme. Karret fra Nationalmuseet er nu blevet inventariseret som Nr. 515c, og Røgelsekarret Inv. Nr. 4224 er omdøbt til Inv. Nr. 748. – Det bør i denne Forbindelse nævnes, at to af Karrene var samlet anderledes end nu, da Poul Nørlund kort efter første Verdenskrig fotograferede dem for Nationalmuseet. Den Overdel, som nu hører til Inv. Nr. 5571, var bragt sammen med Underdelen til Inv. Nr. 1036, medens Underdelen til Inv. Nr. 5571 var sammenstillet med den nu lose Overdel Inv. Nr. 840. Efter at have gennemprøvet de forskellige Kombinationsmuligheder maa jeg imidlertid anse de nuværende Sammensætninger for de rimeligste. Karrenes grove Udførelse gør det dog umuligt at opnaa fuld Sikkerhed.
- 3 Hovedparten af de mange Røgelsekar, som findes i danske Museer og Kirker, er monteret med Stænger eller en Blanding af Stænger og Kædeled, som oftest af Jern, men det er højst usandsynligt, at disse Monteringer skulde indeholde oprindelige Bestanddele. I sin bekendte Anvisning paa Fremstilling af Røgelsekar gaar Theophilus ud fra som en Selvfølge, at Karrene monteres med Kæder (*De diversis artibus*, ed. C. R. Dodwell, 1961, S. 119 f.), hvilket ogsaa rent funktionelt er langt at foretrække.
- 4 En Redegørelse for Jakob Røds Røgelsekar vil antagelig fremkomme i *Fynske Minder*.
- 5 Inv. Nr. 18893.
- 6 Jvf. W. Møllerup: *Nationalmuseets anden Afdeling*, Redegørelse for dens Virksomhed siden 1892, Kbhvn. 1908, S. 148 f.
- 7 Der er dog en Mulighed for, at Røgelsekarret Inv. Nr. 20068 (Jordfund fra Aalborg-Egnen) kan henføres til samme Kategori.
- 8 Notatet findes ved et Fotografi af Karret i Sagregistret (Kps. 6, Gruppe a) i Natio-

- nalmusæets 2. Afdeling. Jvf. om Nørlands Fotografering af Stiftsmusæets Røgelsekar ovenfor Note 2.
- 9 Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt. S. 946.
- 10 Otto Norn daterer i sin Bog: Jydsk Granit, Kbhvn. 1968, Planche 3 og 4, Vinderslev-Stenene til 1150–1200.
- 11 Sophus Müller: Nogle Billeder af Bygmestre ved romanske Kirker, Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1888, S. 94–98.
- 12 F. Uldall: Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, Kbhvn. 1906. S. 195–200.

Henrik Vensild:

NAVNDRUPÅSEN

Side 52–70

- 1 Viborg Stiftsmuseum j. nr. 51/1963.
- 2 Nationalmusæets VIII afd., j. nr. A 4629.
- 3 Brev fra H. Tauber 2.4.1964, bestemmelse nr. K-869.
- 4 Disse bliver behandlet af *Griib Lerche*, i: Tools and Tillage vol. 1:3 (1970).
- 5 *Ch. C. Plesner*: Noget om de af det Kongl. Landhuusholdnings Selskabs anstillede Forsøg med Plove, p. 254 og p. 262, i: Nordisk Landvæsens og Landhuusholdnings Magasin 2/II, 1804.
- 6 *P. Michelsen*: Danish Wheel Ploughs (1959), bl. a. nr. 166 b.
- 7 *P. Michelsen*: a. a. (1959).
- 8 *P. Michelsen*: a. a. (1959) nr. 1, 3, 7, 192.
- 9 *P. Michelsen*: a. a. (1959) nr. 20.
- 10 *P. Michelsen*: a. a. (1959) nr. 8 a-b, 111 a-b.
- 11 Linnés Skånske resa 1749 (Stockholm 1751), p. 258, tab. III.
- 12 *A. Steensberg*: art. Plov, i: Kulturhist. Lex. f. Nord. Middelalder XIII, sp. 333–334.
- 13 *A. Steensberg*, i: Årbøger f. Nord. Oldkyndighed og Hist. 1936, p. 130 ff.; Acta Archaeologica VII/1936, p. 244 ff.; Fortid og Nutid XII/1937, p. 12 ff.; samt den i note 12 angivne artikel.
- P. V. Glob*: Ard og Plov i Nordens Oldtid (1951), p. 71 ff.
- G. Lerche*, i: Tools and Tillage vol. 1:3 (1970).
- 14 Nationalmusæets II afd. nr. MMLIX.
- 15 Jfr. *A. Steensberg*: art. Plov, i: KLMN XIII.
- 16 Se f. eks. *Erik Arups* Danmarkshistorie I (1962²), p. 64–65; *A. Steensberg*, i: Acta Archaeol. 1936, p. 273.
- 16^c Jfr. *A. Steensberg*: art. Plov, i KLMN XIII sp. 339.
- 17 *A. Steensberg*, i: Acta Archaeol. 1936, p. 274.

- 18 Miniature i ærkebiskop Janos Jenstejs pragtkodeks 1396–97, Bibl. Vaticana, sign. Vat. Lat. 1122, fol. 26. Afbildet i *V. Husa* m. fl.: Homo Faber (Prag 1967), fig. 6.
- 19 *E. Kroman/S. Juul*: Danmarks gamle love på nutidsdansk (1945–48).
- 19° *A. Steensberg*, i: KLN M XIII, sp. 340.
- 20 Arkæologisk fremdragne ards spor, se f. eks. *P. Seeberg/H. Helmer Kristensen*: Mange striber på kryds og tværs, i: *Kuml* 1964, p. 7 ff.
- 21 *Linnés Skånska resa 1749* (Stockholm 1751), p. 151; *J. C. Urne*: Agerdyrkningens Behandling paa Bornholm (udg. A. Rohmann 1964), p. 58.
- 22 *L. H. Bing*: Fysisk og oekonomisk Beskrivelse over Øen Læsø (1802), p. 70; *G. Begtrup*: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Nørrejylland, II (1810), p. 564.
- 23 *G. Hatt*: Oldtidsagre (1949) og *Viggo Nielsens* endnu upublicerede opmålinger.
- 24 *A. Steensberg*: art. Ager, i: KLN M I, sp. 32–54.
- 25 *A. Steensberg*: Atlas over Borups agre, tekstbind (1968).
- 26 *P. Nørlund*: Trelleborg (1948), p. 139 og og pl. XLVI nr. Q 1375 b.
- 27 *A. Steensberg*, i: *Acta Archaeol.* VII/1936, fig. 6; fig. 7–8 er fra 1000-tallet.
- 28 *Aksel E. Christensen*: Vikingetidens Danmark (1969), p. 61.
- 29 *E. Arup*: Danmarkshistorie I (1961²), p. 64 ff.
- 30 Jfr. *Tools and Tillage* vol. 1:1 (1968), p. 57, prøve nr. K-599, dateret til 1620 ± 100 e. Kr.
- 31 Se *Aksel E. Christensens* diskussion af denne problemstilling, i: *Vikingetidens Danmark* (1969), p. 52 ff.

Jens Velleu:

BYGNINGSPROBLEMER I VIBORG DOMKIRKE

Side 93–125

- 1 Skalk 6/1969. Her er blot behandlet de 4 sydportalkapitæler; at den 5. ligeledes stammer fra en portal og er af sandsten blev ikke nævnt. Den er imidlertid af en anden bjergart end de 4 øvrige.
- 2 Det synes ikke rimeligt, at man i 1860'erne skulle have nyhugget og derefter kasseret de to portalkapitæler, der i øvrigt heller ikke svarer til nogen af de på dette tidspunkt fremstillede kapitæler til de nye portaler.
- 3 *Nordisk Boghandlertidende*, 2. årg. nr. 41, 4. april 1868.
- 4 Tilhører Nationalmuseet. Er brugt som forlæg til kobberstikket i »Danske Mindesmærker« 1870.
- 5 Tilhører Viborg Stiftsmuseum, men er p. t. deponeret på Landsarkivet, Viborg.
- 6 Det kan nævnes, at ved ombygningen blev de 15 nyhugne kapitæler forarbejdet med den listeførende gruppe som forbillede, men er ellers motivløse.

- 7 Fragmentet har mellem de to kun delvis bevarede skjolde en liste. Det kan ikke afgøres, om skjoldene har været forsynet med billedmotiver.
- 8 Base G er placeret som nr. 7 i nordgalleriet, Base E som nr. 8.
- 9 De 12 i museet repræsenterede baser synes at være tilkommet i en samlet gruppe, dvs. fra domkirken. Enkelte baser kan i denne teoretisk have haft andre placeringer, f. eks. i de tidligt forsvundne vest- og nordportaler, men de hører dog nok alle hjemme i de ved ombygningen nedrevne gallerier.
- 10 Med hensyn til oprindeligheden af søjlesammenstillingen i nordgalleriet nr. 2, nr. 3 og nr. 4 kommer Høyen i kraft af sin arkitravdatering til et ganske modsat resultat, jfr. de citerede passager i artiklens indledning.
- 11 Jfr. M. Mackeprang: Domkirkens Historie (1909) p. 99, der bestemmer variationen til 14–18 tommer.
- 12 Se p. 126 ff.
- 13 Fundamenterne af Keldskapellet blev frigravet af C. M. Schmidt, men fra undersøgelsen foreligger i Nationalmuseets arkiv blot 4 fotografier samt nogle få notater i en dagbog.
- 14 Litteratur om Sct. Keld, se p. 157, note 8.
- 15 Der kan også fra dansk område nævnes forskellige bygningsarkæologiske iagttagelser, der bekræfter dette almenkendte forhold, således f. eks. fra Roskilde domkirke, Sct. Bendts kirke i Ringsted, Sct. Knuds kirke i Odense.
- 16 Den anførte forskydning fremgår ikke af Heinrich Hansens tegning af domkirkens nordside fra 1859, gengivet i denne bog p. 144, fig. 10.

E. Levin Nielsen:

STENKISTEN I DOMKIRKEKRYPTEN

Side 126–146

Denn wir sind wie Baumstäume im Schnee. Scheinbar liegen sie glatt auf, und mit kleinen Anstoss sollte man sie wegschieben können. Nein, das kann man nicht, denn sie sind fest mit dem Boden verbunden. Aber sieh, das ist nur scheinbar.
 Franz Kafka.

Museumsinspektør, mag. art. Tage E. Christiansen takkes for supplerende oplysninger og kritiske overvejelser af væsentlig betydning for diskussionen af bygningsfund fra Valdemartidens danske kirker. Ligeledes ønsker forfatteren at takke adjunkt Karl Ruge for behjælpelighed i forbindelse med artiklens udarbejdning.

- 1 Om domkirkens bygningshistorie i almindelighed, se J. Velleu: art. i Skalk 4/1969. Mere specielt om Keldskapellets datering i forhold til domkirkens rejsning se artiklen ved samme forfatter i herværende publikation, p. 120 ff.

- 2 *J. Kornerup*: Om Middelalderens Begravelsesmaade i Danmark, i: *Aarb. f. Nord. Oldkyndighed og Hist.* 1873, p. 271. Antikvarens opmålinger af Viborgsarkofagen er gengivet efter de originale håndtegninger i Nationalmuseets topografiske arkiv.
- 3 *E. Skov*: art. Grav, i: *Kulturhist. Lex. f. Nord. Middelalder V* (1960), sp. 439.
- 4 Hellebyggede kister af denne type er udgravet i flere skånske kirker, bl. a. i Dalby, men optræder også i det øvrige Danmark, således i to eksemplarer fra Viborg. Senest er offentliggjort to hellekister fra Hammarlunda kirke, hvor den ældste, mest trapezformede, med rimelighed kan dateres til ca. 1150–1180 (rummer antagelig kirkens stifter), se *E. Gustafsson/M. Weidhagen*, i: *Archaeologica Lundensia III* (Karlshamn 1968), p. 157 ff.
Om formudviklingen af de teglbyggede danske 11- og 1200-talskister, se *J. B. Löffler*: *Gravmonumenterne i Ringsted Kirke* (1891) og samme: *En Kirkegaard fra den ældre Middelalder*, i: *ÅNOH* 1897, jfr. gennemgangen af gravlæggelser i Roskilde domkirke i *Danmarks Kirker III* (København 1951), p. 1936 ff.
En særlig type monolitte kister fremstillet af kridsten med et halvcirkulært hovedrum kendes fra Stevns, se *M. Aamann Sørensen*, i: *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1968, p. 59 ff. To svenske romanske sarkofager af en fra Viborgkisten afvigende type, den ene med apsisformet hovedende, se *S. Gardell*: *Gravmonument från Sveriges Medeltid I* (Göteborg 1937), p. 118. En islandsk og en skånsk monolitsarkofag af ligledes afvigende typer er omtalt senere i artiklen, jfr. note 7.
- 5 *H. Kuäs/H. J. Krause*: *Die Stiftkirche zu Wechselburg I* (Berlin 1969), p. 105 ff. Den ene af monolitikisterne blev fremdraget in situ, nedgravet i korsskæringens gulvflade med oprindelig synligt kistelæg. De to andre kister, der indeholder stifterparret, kunne påvises at have været placeret lige neden for højalteret, men er siden blevet hædret ved at blive indsat i en fællestumbe på gulvet midt i langskibet (medd. fra Hugo Borger).
- 6 Viborgsarkofagen måler *udvendigt*: længde ca. 202 cm, største bredde (hovedende, iberegnet afslag) ca. 75 cm, mindste bredde (fodende) ca. 56 cm; *indvendigt*: største længde ca. 176 cm, bredde af hovedniche ca. 20 cm, bredde af skulderzone ca. 52 cm (overkant 47); bredde af fodende ca. 19 cm (overkant 28). Vægtykkelse gennemgående ca. 14 cm, gavlv. ved fodende dog 10 cm. Største indvendige dybde 33 cm (ved hul), mindste 29 (ved fodende). Udvendige højde 48–50 cm. Ved samlingen af kistefragmenterne 1863 er benyttet hård cement, med hvilken man til dels har udfugtet sprækker og afslag på uheldig måde. Kiste væggene er finhuggede, men upolerede. Kistens nedre bundside lader sig ikke undersøge. Den til kisten anvendte monolit er en vandreblok af grålig/svagt rødlig mellemkornet granit (røgfavrede kvartskorn, svagtrøde feldspatkorn og sorte glimmerkorn); man kan tænke sig monolitten er taget fra et af omegnens jættestueanlæg.
Det vides ikke, hvornår låget er bortkommet; en gennemgang af Stiftsmuseets stensamling har ikke bragt klaring over spørgsmålet.

- 7 Om biskop Páll Jónssons sarkofag og hans rolle som bygherre på Skalhólt-kirken og helgenkårer, se: *Biskop Pálls Saga*, oversat af *Chr. Westergård-Nielsen*, i: *Edda og Saga* (København 1965), p. 33 ff.
Ælnoth om Knud den Helliges stenkiste, se: *M. Cl. Gertz: Vitae Sanctorum Danorum* (København 1908), p. 129. Om den i Knuds kiste nedsatte kobbertavle med indgrave-ret tekst (*Tabula Othinicnsis*), jfr. p. 29 ff., p. 60 ff.
 Ærkebiskop Andreas Sunessons gravlæggelse, se: *O. Rydbeck m. fl.: Ærkebiskop Andreas Sunessons grav i Lunds domkyrka* (Lund 1926), og samme i *Medd. f. Lunds Univ.s Hist. Museum* 1941, p. 1 ff. I testamentet efter ærkebiskop Karl Eriksson (d. 1334) skænkes en baldakin til »den hl. Andreas' grav« (ad tumbam beati Andree), jfr. *O. Rydbeck a. a.* 1941, p. 20.
 Den ene af de af Gardell omtalte svenske, romanske sarkofager er muligt ligeledes knyttet til en person med lokalt helgenry, se henvisning note 3.
- 8 Litt. om Sct. Keld og vitaet, se *T. Gad: art. Kjeld*, i *KLNM VIII* (1963), sp. 435 ff. *Sankt Kjeld, Leved og undergeringer* samt teksterne til Kjelds fest udg. af H. Højrup (Viborg 1961). *Vitae Sanct Danorum* ed. *M. Cl. Gertz* (København 1908), p. 251 ff.
- 9 Selv om det ikke kan udledes af vitaets ordlyd, er det tænkeligt, at Kelds kiste har været synlig i kirkegulvet. Romanske gravlæggelser i kirkerummet har for de murede og stenbyggede kisters vedkommende vistnok oftere kunnet identificeres på låget eller evt. et ovenliggende epitaf, smlg. arkæol. iagttagelser fra Ringsted, Hammarlunda, Wechselburg m. fl. (note 4 og 5). Ang. ligsten og gravmæler i kirken jfr. i øvrigt *Fr. Beckett: Danmarks Kunst I* (1924), p. 244 ff.
 Efterretninger om legendedannelse omkr. gravlæggelser fremtræder på karakteristisk måde i Knud Konges og Knud Hertugs vitaer; velkendt er den af Saxo refererede legende om Svend Estridssons og biskop Vilhelms grave i Roskilde, smlg. *C. G. Schultz*, i: *NMA* 1953, p. 56.
- 10 *P. V. Grove: Jylland. Illustreret Reisehaandbog* (København 1871²), p. 87: »En sjelden Ligkiste, heelt udhuggen af Granit, fandtes ved Gjenopforelsen ituslaaet i mange Smaastykker, som man ubarmhjerdigt havde indkilet hist og her; det første Stykke (med nogle Been og et Stykke Klæde) laae paa Ærespladsen under den store Kuppels Midtpunkt«. Henvisning til arkitekt Tholle p. 88. Jens Vellev meddelede, at domkirkens nedbrydning oftere er omtalt i privat korrespondance fra samtiden; det er muligt, at supplerende oplysninger om stenkistens fremdragelse kan foreligge i f. eks. arkitekt Tholles korrespondance.
- 11 Om kirken som en mystisk-symbolisk bygning se alment *J. Sauer: Symbolik des Kirchengebäudes und seiner Ausstattung* (Freiburg i. B. 1942²), om murværket spec. p. 103, 113–114; *Th. Schneider: art. Bauen*, i: *Reallex. f. Antike u. Christentum I* (1950). – I Birgitta af Vadstenas *Reuelaciones Celestes* (Himmelske Åbenbaringer) optræder en del allegoriske udlæggninger af kirkens bygningsdele m. m. af karakteristisk op-

byggelig art, medens reminiscenser fra den kunstneriske dekorations emneverden indgår på mangfoldig måde.

- 12 *F. Lindahl*: Om mønter og medaljer som bygningsofre, i: NMA 1956, p. 93 ff., jfr. *Olaf Olsen*: Sct. Jorgensbjerg Kirke, i: ÅNOH 1960, p. 11–15, p. 54 ff.
Religionshistorikeren *Mircea Eliade* har bl. a. i sit arbejde *Comentarii la legenda Meșterului Manole* (1943) gjort gældende, at de overalt forekommende bygningsofre/byggeriter bundet i tankegangen, at intet kan have bestandighed, hvis det ikke er »besjælet«, hvis det ikke ved et offer begaves med en »sjæl« efter det kosmogoniske mønster. Man sikrer sig byggeriets gyldighed ved et bygningsoffer, gennem hvilket den profane lokalitet forvandles til en transcendent lokalitet og dermed bliver til en sjælelig realitet.
Eksempler på forkristne bygningsofre, se *E. Unger*: art. Gründungsurkunde, i: *Reallex. d. Vorgesch.* hgg. von Max Ebert.
- 13 *J. Helms*: Ribe Domkirke (København 1870), med suppl. overvejelser over dateringen af den højromanske kirkebygningens rejsning i *J. Helms/H. Amberg*: Ribe Domkirke, Hovedstandsættelsen 1882–1904 (København 1906). Jfr. hertil *Elna Møller*, i: *Trap, Ribe Amt* (1965), p. 673 ff. Ossuariets ydre arkitektoniske opbygning er antikiserende, formet efter mønster af romerske gravlæggelser (columbarier, jfr. *Pauly-Wissowa IV*, sp. 593 ff.).
- 14 *Saxonis Gesta Danorum* lib. XI, xii (ed. J. Olrik/H. Ræder I–II, 1931–57, p. 320 ff.).
- 15 *C. A. Christensen*: Saxo og Roskilde Domkirke, i: *Runer og Rids, Festskrift Lis Jacobsen* 1952. *C. G. Schultz*: Romersk Akvædukt-marmor i Roskilde Domkirke, i: NMA 1953, p. 55 ff. *E. Moltke/E. Møller* om: Stifternes Pillegrave, i *Danmarks Kirker, Roskilde Domkirke* (1951), p. 1757 ff. Interessant i forbindelse med vores omtale af flyttede stiftergravlæggelser er den af *E. Dyggve* fremsatte formodning, at Jellingdynastiets stamfader og -moder Gorm og Tyra blev overført fra Jelling til den ældste Roskildekirke af Harald Blåtand, se: *Mindesmærkerne i Jelling* (København 1964), p. 31.
- 16 *P. Nørlund*: Knud Lavard og Erik Plovpenning i Ringsted Kirke, i: ÅNOH 1923, p. 123 ff., spec. p. 128 ff. *W. Møllerup*, i: *Nationalmuseets anden Afdeling* (København 1908), p. 129 ff.
- 17 Translation efter *Danmarks Kirker, Sorø Amt* (1936), p. 174. Mindepladens indskrift må vel formodes at være en gengivelse af en ældre, på eller i sanctuariet placeret stiftertavle, smlg. f. eks. *Tabula Othinensis*.
- 18 *J. J. Worsaae/C. F. Herbst*: Kongegravene i Ringsted Kirke (København 1858), p. 40. Lignende bygningsofre jfr. *F. Lindahl*, i: NMA 1956, p. 98.
- 19 Om de middelalderlige ORDO-grupperinger af samfundet, der er intimt knyttet til »stifter«-begrebet, og om slægtsmønstre, åndelige og verdslige broderskaber som udtryk for en central socialhistorisk kraft se senest *Karl Schmidts* betragtninger over de tidligmiddelalderlige dødebogsindførsler, *Über das Verhältnis von Person und Ge-*

meinschaft im früheren Mittelalter, i: *Frühmittelalterliche Studien* 1/1967. En indgående diskussion af en vigtig dansk kilde foreligger i *Tage E. Christiansens* artikel *Isti Tres Fratres*. Broderlisten i kong Valdemars Jordebog, i: *Festskr. Aksel E. Christensen* (København 1966), p. 77 ff. med henvisninger.

Skikken at hædre en afdød patron ved at væglægge dennes ben hører hjemme i helt samme kultursammenhæng som grundlæggelsen af kirker, klostre, religiøse ordenssamfund: opsættelsen af stifterossuarier og benhuse var et ledsagefænomen til stifts- og ordenskirkenes anlæggelse af dodebøger, efter hvilke de ved gaver el. broderskabsaftaler stiftede dødemesser for afdøde blev celebreret ved et særligt alter eller i et kapel med evigt brændende lys (jfr. art. Beinhaus, i: *Reallex. f. deutschen Kunstgesch.* (Stuttgart 1937 ff.) II, p. 204-14.

- 20 De store kirkers i herværende artikel omtalte bestræbelser for at fremhæve deres institutions særlige lokale el. familiemæssige identitet ved at hædre og dyrke kirkenes stiftere og velgørere er efter alt at domme det mest stimulerende fænomen bag valdemartidens ekspansive kirkebyggeri. Man sikrede sig overalt patronernes jordiske levninger som en særlig kraftkilde og inspiration: Knud Konge af Odense, Knud Hertug af Ringsted (Valdemarernes patron suppleret senere med Erik Plovpenning), Thøger af Vestervig, Ribebispen Liafdag (hurtigt forkastet, man synes senere at have forsøgt sig med Kristoffer I), Margrethe af Roskilde (Hvideslægtens patron), Århusbispens Niels etc. Men grænsen mellem den autoriserede helgenkult og arbejdigheden over for en el. anden stifterskikkelse udviskedes ved disse bestræbelser, i det mindste frem til et paveligt dekretal 1234 søgte at regulere den sande inflation i nye helgener. Symptomatisk for de frodige bestræbelser på at få det folkelige trosliv til at udkrystallisere sig omkring mere lokale personer er de legendariserende træk, Saxo knytter til sin skildring af Roskildekatedralens stifterskikkelser og betoning af Roskildekirken som de danske kongers særlige kirke.

Med hensyn til 1100-tallets patrociniervalg skriver *E. Cinthio* om Heiligenpatrone und Kirchenbauten während des früheren Mittelalters, i: *Visby-symposiet för hist. vetenskaber 1967*. Hovedartiklen om emnet ved *G. Zimmermann*: *Patrozinienwahl und Frömmigkeitwandel im Mittelalter*, i: *Würzburger Diözesan-Geschichtsblätter* 20-21/1958-59 har ikke kunnet fremskaffes. Se hertil oversigtsartiklerne *Patron, Patronat*, i: *Lex. f. Theologie u. Kirche* 8/1963, sp. 187 ff.

- 21 Skriftligt kildemateriale som f. eks. bygningsindskrifter til belysning af de forestillinger om kirkebygningens funktion og idéindhold, på baggrund af hvilke vore middelalderlige katedraler og kirker blev rejst, er yderst sparsomt. For sig selv taler dog den år 1301 opsatte *mindeskrist i Knudskirken i Odense*, der er anbragt på brændte lertavler højt oppe på det i 1200-tallets sidste årtier nyrejste langskibs mure (versificeret latin, her oversat):

»Dette værk rejste den fynske biskop Gisico, hvem ånden ikke et orkeslost indfald tilskyndede. Hvordan jeg end er, beskytter mig den i Himlen trygge, salige kronede

martyr Knud, der her er stedet til fortjent hvile, og hans orden. Verdslig og læg vil her behøves, thi jeg vil falde og styrte sammen, om from omhu ophører. Hold aldrig op med at give, det sommer sig at udstå straffen for begået synd ved dette rene, gode offer, som frelser fra mørke afgrunds grufulde fjender. Herrens år eet tusinde, ti gange tredive og eet er henrundet, da man har sørget for at den værdige bygning er taget i brug. Han efterlader sig et navn at mindes.-

- 22 Det er tænkeligt, at kongegravsystemet i Ringsted og nedfæstelsen af det i *Tabula Ringstadiensis* angivne ane-system er påvirket af et ikonografisk tema som »Jesse rod og stamme«, der netop vandt udbredelse i Europa op imod 1100-tallets midte på baggrund af aktuelle teologisk-monarkiske strømninger i tiden. *Generati Christi* fremstilles her som et stamtræ, der vokser frem af den sovende Jesses side; Jesse er Davids fader, og medens David og Salomon, Kristus og Maria almindeligvis optræder i midtstammen som himmelhierakiets fyrster, indgår i træets lovværk Juda konger, profeter, sibyller, *Ecclesia* og *Synagoga* (se nærmere *M. Lindgren-Fridell*, art. Jesse Rot, i: KLN VII (1962), sp. 525 ff. med henvisninger). Med Hellig Knud af Ringsted som stamfader måtte det være en nærliggende tanke for Valdemarerne at opfatte dynastiet som en gren af dette himmelske fyrstetræ. (Ringstedtavlen tekst, se *J. J. Worsaael C. F. Herbst*: Kongegravene i Ringsted Kirke (København 1858), p. 46 ff.).
- 23 Der foreligger vidnesbyrd om en kraftig kompetencestrid mellem de to parter med hensyn til respektive domkirkens (kapitlets) og bispeskolens gods og privilegier (se *Severinsen*: Viborg Domkirke (1932), p. 138 ff.). Forfatteren til denne artikel vil ved lejlighed fremsætte en nyvurdering af den kirkepolitiske udvikling i Viborg gennem 1100-årene og i forbindelse hermed tage stilling til Keldsvitaets kildeværd og problemkomplekset Asmild kirke = bispekirke/domkirke som det er formuleret af *C. G. Schultz* i NMA 1951, p. 59 ff.
- 24 Man må på hjemlig grund indtil videre nøjes med at fabulere over spørgsmål som hvilken skæbne, til eksempel Knud Konges i vitat omtalte stenkiste fik ved helgenens skrinlæggelse, hvor i det mindste den i kisten nedsatte stiftertavle blev bevaret (*Tabula Othiniensis*). Om den destruerede fremtoning af Knud Hertugs gravlæggelse i Ringsted kirke tør kun så meget siges, at der har været rift om selv de mindste spor af helgenen; foruden i Ringsted mente man i senmiddelalderen at besidde Knudsreliquier i både Roskilde gråbrødrekirke, Viborg og Slesvig domkirker. Ved den arkæologiske undersøgelse af kongegravene 1855 fandtes af Knud Lavards kiste kun bevaret nogle få skifter af sidevæggene i forlængelse af Valdemar Is helt intakte, murede yderkiste, og alle rester af selve gravlæggelsen var forsvundet (jfr. *J. Löffler*: Gravmonumenterne i Ringsted Kirke (København 1891), p. III, note 3; *J. J. Worsaael C. F. Herbst*: Kongegravene i Ringsted Kirke (København 1858), p. 40-41, 56; *Danmarks Kirker*, Sorø Amt (1936), p. 162 ff.).

Historisk Samfund for Viborg Amt

er oprettet i 1928 og har til formål:

Den foreliggende årbog er den 34. i rækken (idet bemærkes, at årbogen fra 1967 på omslaget fejlagtigt også var betegnet som 34. årgang), og samfundet har gennem årene ud over årbøgerne kunnet tilstille sine medlemmer en række vægtige publikationer, senest de smukke og efterspurgte bøger: Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker (2. udgave 1966), Billeder af Viborg amts forhistorie (1966) og Fæstebonde i Nørre Tulstrup Christen Andersens Dagbog (1968).

Kontingentet er 20 kr. + forsendelsesomkostninger, der betales ved modtagelsen af årbogen, hvis pris i boghandelen er 30 kr.

»at vække historisk interesse hos amtets befolkning og indsamle oplysninger om historiske begivenheder i amtet, om befolkningens liv og færden i tidligere tider og om personer, der har haft særlig betydning for denne del af landet, samt at værne de historiske minder.»

Formålet søges fremmet »dels ved udgivelse af en årbog med lokalhistorisk indhold, dels ved afholdelse af offentlige møder på dertil egnede steder i amtet med foredrag af historisk indhold og ved at bidrage til og støtte udgivelsen af historiske arbejder vedrørende egnen o. s. v.»

Indmeldelser modtages af samfundets sekretær, arkivar Hans H. Worsøe, Landsarkivet, 8800 Viborg, til hvem også bidrag til årbogen bedes sendt. Arkivar Worsøe forestår ligeledes samfundets ekspedition.